

Historická geografie

38/2
2012

Z OBSAHU: Dva životy vsí v přemyslovském loveckém hvozdu. Bratronice v raném středověku ■ Lokalizace a orientace v terénu prostřednictvím určení směru „od“ v textech českého středověku – historicko-sémantická analýza ■ Koncept polyfokálních sídel na příkladu vývoje obce Opařany na Táborsku ■ Proměny osídlení na českém území ve 2. polovině 20. století v kontextu zásadních společenskopolitických událostí (s důrazem na vývoj obecního zřízení) ■ Název jako symbol regionu

Historická geografie
38/2 (2012)

HISTORICKÁ GEOGRAFIE / HISTORICAL GEOGRAPHY
38/2 (2012)

VEDOUCÍ REDAKTOR / EDITOR-IN-CHIEF

PhDr. Robert ŠIMŮNEK, Ph.D. (r_simunek@lycos.com)

REDAKČNÍ RADA / ASSOCIATE EDITORS

PhDr. Pavel BOHÁČ, Český úřad zeměměřický a katastrální, Praha

Ing. Jiří CAJTHAML, Ph.D., ČVUT v Praze, katedra mapování a kartografie

PhDr. et PaedDr. Jiří DVOŘÁK, Ph.D., Historický ústav Filozofické fakulty
Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích

RNDr. Václav FRAJER, CSc., Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy, Praha

Dr. Ryszard GŁADKIEWICZ, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław

Mgr. Eva CHODĚJOVSKÁ, Historický ústav Akademie věd České republiky, v. v. i., Praha

doc. RNDr. et. Mgr. Peter CHRASTINA, Ph.D., Univerzita Konštantína Filozofa, Nitra

RNDr. Pavel CHROMÝ, Ph.D., Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy, Praha

prof. PhDr. Eva SEMOTANOVÁ, DrSc., Historický ústav Akademie věd České
republiky, v. v. i., Praha

PhDr. Robert ŠIMŮNEK, Ph.D., Historický ústav Akademie věd České republiky,
v. v. i., Praha

prof. PhDr. Josef ŽEMLIČKA, DrSc., Historický ústav Akademie věd České
republiky, v. v. i., Praha

VYDÁVÁ / PUBLISHED BY

Historický ústav Akademie věd České republiky, v. v. i., Praha

The Institute of History, Academy of Sciences of the Czech Republic, v. v. i., Prague

ADRESA / ADDRESS

Prosecká 76

190 00 Praha 9 – Nový Prosek

TEL.:

(+420) 283 882 138

ZKRATKA ČASOPISU / JOURNAL SHORTCUT

HG

HG vychází dvakrát ročně / HG is published twice a year

ISSN 0323–0988

HISTORICKÁ GEOGRAFIE

HISTORICAL GEOGRAPHY

38/2

Historický ústav

Praha 2012

ISSN 0323–0988

© Historický ústav, Praha 2012

STUDIE

Martin Ježek*

**DVA ŽIVOTY VSI
V PŘEMYSLOVSKÉM LOVECKÉM HVOZDU.
BRATRONICE V RANÉM STŘEDOVĚKU**

TWO LIVES OF A VILLAGE LOCATED IN A PŘEMYSLID HUNTING FOREST.
BRATRONICE IN THE EARLY MIDDLE AGES

Keywords

Middle Ages
hunting
forest
deserted medieval village
pottery
Křivoklát
Zbečno

Abstract

The article considers the importance of the royal hunting forest in the vicinity of the Křivoklát castle in the medieval period and the changes in its utilization. Special attention is devoted to the settlement area that originated in the 12th century and the local villages, which generally became extinct in the course of the following century. The evaluation of the archeological finds from one of these settlements poses the question of the social status of its inhabitants and at the same time uncovers a source of errors in the dating of local pottery, which served as the basis for the archaeological opinions about the development of the royal castles in the region.

* Mgr. Martin Ježek, PhD., Archeologický ústav AV ČR, v.v.i., Letenská 4, 118 01 Praha.
E-mail: jezek@arup.cas.cz.

Úvod

Křivoklátsko, po staletí výsostná oblast honitby českých panovníků, si doposud udrželo vysokou lesnatost. Ochrana lesů byla usnadněna nevhodností zdejší půdy a podnebí k zemědělství. Díky odlehlosti od stavebně frekventovaných regionů se zde dochovaly relikty středověkého využití krajiny, jinde mnohdy již zničené. Zdánlivě překvapivě tak v někdejším hvozdu nalézáme hodnotné prameny pro rekonstrukci sídelního vývoje v době, do níž historikové kladou předěl mezi raným a vrcholným středověkem. Nová zjištění mohou přispět k poznání ekonomiky loveckého hvozdu a jejích tehdejších proměn, v důsledku dlouhodobé pozornosti věnované regionu archeologie je však zároveň možné sledovat obecný vývoj a proměny archeologických interpretací, včetně jejich zákrut a slepých uliček. Archeologie se v někdejším loveckém hvozdu stýká s historií i historiografií snad čitelněji než v mnohých centrálních místech. Nejinak je tomu, co se dějin české archeologie týče.

Lov patřil ve středověku mezi nejoblíbenější kratochvíle mocenské elity. Nejenže skýtal příjemné trávení času a radost z dobrého jídla, ale byl i prostředkem reprezentace společenské pozice. Dovoľoval předvést um v zacházení se zbraní i pochlubit se kusy lovné zvěře z vlastního chovu. K dohledu nad zdravím stád a prostředí, které jim bylo vyhrazeno, bylo zapotřebí lidnatého aparátu, stejně jako k zajištění komfortu a bezpečí vzácných hostů. Počátky panovnických hvozdu bývají písemným pramenům skryty: sahají do dob samotných zárodků státní moci, ne-li před ně. Revíry merovejských králů v Ardenách a Vogézách byly součástí dynastického pozemkového majetku,¹ pro Karlovce už byl podle K. Bosla lovecký hvozď přímo prostředkem budování státu a politické moci.² Jako významná součást ottonských falcí *forestis* a přísně střežené *ius forestense* dávno nebyly věci osobní pozice a roduvého majetku, nýbrž součástí systému vlády.

Zbečno a Křivoklát jako zemská kuriozita

I pražská knížata lovecký hvozď a jakési *iocundum palatium* v něm nutně potřebovala. A také jimi disponovala. Jak známo, prvně je přemyslovský hvozď doložen

---

¹ Thomas ZOTZ, Beobachtungen zu Königtum und Forst im früheren Mittelalter, in: Jagd und höfische Kultur im Mittelalter, hg. Werner Rösener, Göttingen 1997, 95–122; Clemens DASLER, Forst und Wildbann im frühen deutschen Reich. Die königlichen Privilegien für die Reichskirche vom 9. bis zum 12. Jahrhundert, Köln etc. 2001, 7–10, 19–25.

² Karl BOSL, Pfalzen und Pforsten, in: Deutsche Königspfalzen. Beiträge zu ihrer historischen und archäologischen Erforschung I., Göttingen 1963, 1–29.

okolo přelomu 10. a 11. století, a to přímo s lokalizací.³ Od tehdejších událostí odvozovali v Kosmových časech své dědičné postavení knížecí lovčí, kteří dbali na připravenost dvorce ve Zbečnu. Doba vyhrazení lesnatého a neosídleného Křivoklátska pro potřeby vládce však zůstává znepokojivou otázkou směřující do hloubi středověku. Nálezy zlomků keramiky z 9.–10. století v areálu hradu Křivokláta⁴ potvrzují, že v Kosmově době se už jednalo o starodávnou pevnost;⁵ svou polohou se zcela liší od soudobých hradů ovládajících úrodné kraje. O využití křivoklátské ostrožny ve 12. a/nebo starší fázi 13. století není vzhledem k nálezům keramiky z této doby pochyb,⁶ o vnitřní zástavbě hradu před zbudováním kamenných obytných částí někdy ve 2. čtvrtině 13. století však stále nevíme vůbec nic.⁷

Ve Zbečnu trávili čeští panovníci ve 12. století mnoho chvil, ne jeden z nich i své poslední.⁸ Pobyty těch, kteří lov v okolních lesech přečkali bez úhony, kronikáři zaznamenávali zřídka. Ani nepohoda doby vánoční nebyla překážkou návštěvy vysoce postavených hostů; celebrování vánočních mší ve Zbečně pražským biskupem indikuje existenci zdejšího kostela v raném středověku. Dnešní ves Zbečno zaujímá tutéž polohu jako knížecí dvůr; v těsném údolí při řece Mži (dnes Berounka) jiný prostor nezbyval. Není tedy důvod spoléhat na nové archeologické objevy osvětlující podobu Zbečna v raném středověku. Díky náhodným nálezům v intravilánu Zbečna známe tři pohřebiště, pravděpodobně raně středověká, avšak přesněji

---

³ Bertold BRETHOLZ (ed.), *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, Berolini 1923 (= *Monumenta Germaniae historica. Scriptorum rerum Germanicarum. Nova Series. Tomus II.*), s. 62–63; Robert HOLTZMANN (ed.), *Thietmari Merseburgensis Episcopi Chronicon*, Berolini 1935 (= *Monumenta Germaniae historica. Scriptorum rerum Germanicarum. Nova Series. Tomus IX.*), s. 247.

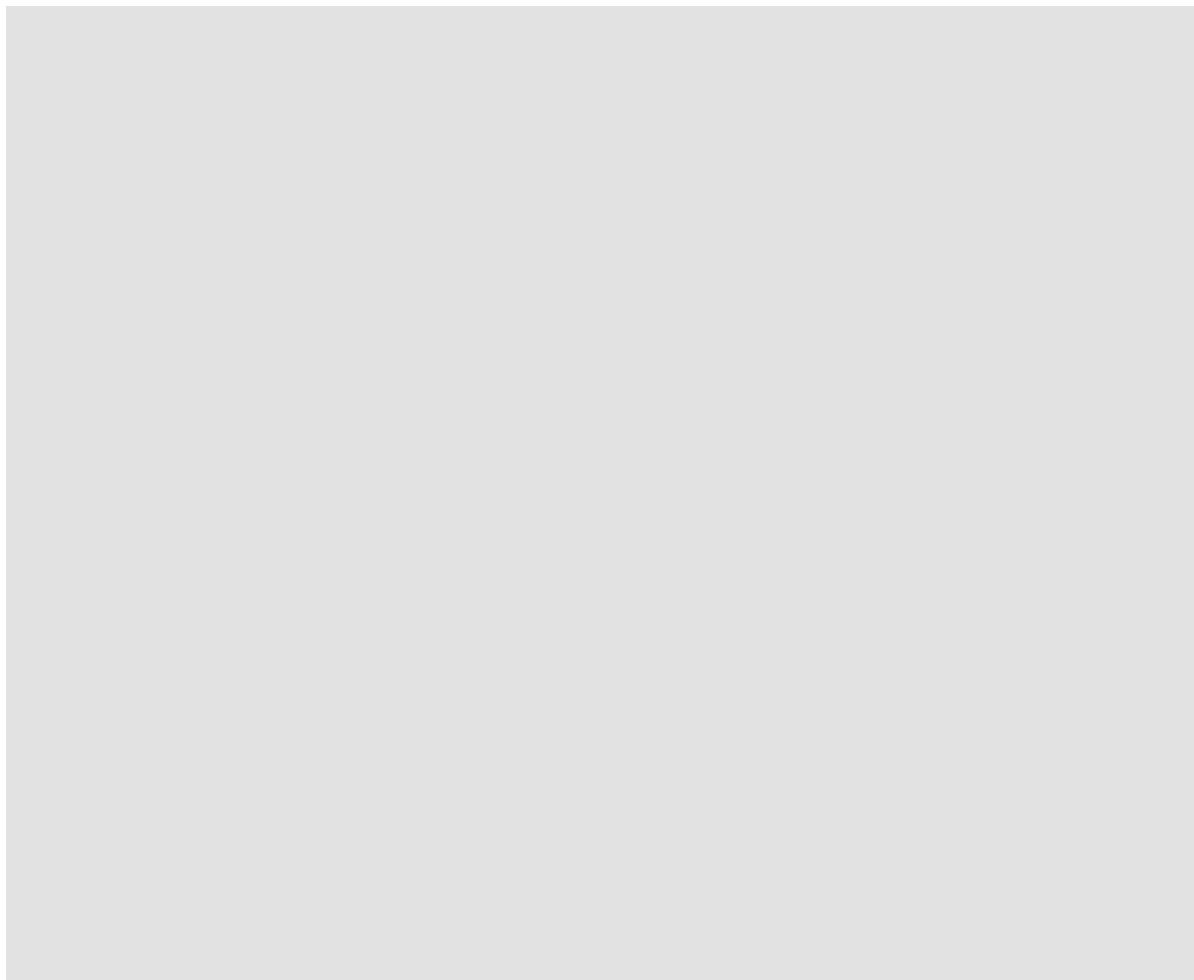
⁴ Tomáš DURDÍK, *Archeologie k počátkům a podobě přemyslovského Křivokláta. Výsledky první etapy výzkumu (1973–1975)*, AR 30, 1978, s. 304–320, 357–360, zde s. 306, 313; Jan KYPTA – Barbara MARETHOVÁ – Zdeněk NEUSTUPNÝ, *K počátkům hradu Křivokláta (výsledky archeologického výzkumu tzv. dolního hradu v letech 2004–2006)*, *Průzkumy památek* 15, 2008, č. 2, s. 39–68, zde obr. 28.

⁵ B. BRETHOLZ (ed.), *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum* (jako pozn. 3), s. 205.

⁶ T. DURDÍK, *Archeologie* (jako pozn. 4), s. 310; Martin JEŽEK, *Sídelní pás u středověkého Zbečna*, in: *Mediaevalia archaeologica* 1, Praha 1999, s. 269–296, zde s. 291–293; J. KYPTA – B. MARETHOVÁ – Z. NEUSTUPNÝ, *K počátkům hradu* (jako pozn. 4), obr. 29.

⁷ Dobroslava MENCLOVÁ, *České hrady I.*, Praha 1976, s. 251–254; Dobroslav LÍBAL, *Románský Křivoklát – Horní hrad*, in: *Sborník Společnosti přátel starožitností* 3, 1992, s. 41–44; Alena NACHTMANNOVÁ – Vladislav RAZÍM, *Křivoklát a lovecký hvozď v době přemyslovské*, in: *Přemyslovské Křivoklátsko. 900 let hradu Křivokláta*, red. Vladislav Razím, Praha 2010, s. 12–34, zde s. 16.

⁸ B. BRETHOLZ (ed.), *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum* (jako pozn. 3), s. 173, 233.

nedatovaná.⁹ Jen muzejní sbírky evidují ze starých fondů čtyři esovité záušnice o průměru 18 až 29 mm s označením „Zbečno“.¹⁰ Tuto etapu existence Zbečna zhmotňuje kromě luxusního třmenu vyrobeného někdy v 10. či na počátku 11. století na severu Evropy¹¹ a nalezeného v 19. století kdesi v okolních lesích i soubor českých a jiho-německých mincí, zakopaný zhruba ve 20. letech 11. století.¹² Složení dochované části depotu, nalezeného v roce 1938 v intravilánu Zbečna, nenasvědčuje jednorá-

---

⁹ Srov. Zdeněk NEUSTUPNÝ, Zbečno. Plán vesnice na tzv. císařském otisku mapy stabilního katastru, in: Přemyslovské Křivoklátsko (jako pozn. 7), s. 93, č. 65.

¹⁰ Jiří SLÁMA, Mittelböhmen im frühen Mittelalter I. Katalog der Grabfunde, Praha 1977 (= Praehistorica 5), s. 181, č. 233.

¹¹ Lubomír KOŠNAR, Raně středověké třmeny ze Zbečna a Kolína, in: Praehistorica 10. Varia archaeologica 3, Praha 1982, s. 53–74, zde s. 66; TÝŽ, Ke vztahům mezi vikinským a západoslovanským prostředím, in: Praehistorica 18. Varia archaeologica 5, Praha 1991, s. 25–84.

¹² Jarmila HÁSKOVÁ, Curtis Stbecna a nejstarší doklady její existence, Numismatické listy 25, 1970, s. 102–110.

zově získanému obnosu (mince vykazují vzájemný odstup několika desítek let). V roce 1183 ve Zbečnu rokovali český kníže, salzburský arcibiskup, pražský biskup, pět kastelánů a přes dvě desítky dalších významných mužů z celých Čech, jistě s nemalým doprovodem.¹³ Podobný počet lidí Zbečno uvítalo o rok později, i tentokrát o vzácné hosty pečovala dozajista několikanásobně početnější obsluha.¹⁴

V roce 1253 se účastníci jednoho z takových setkání sjeli „*in Veteri castello*“,¹⁵ v hradu, který sice v pramenech z let 1245–1260 opakovaně vystupuje jako místo pobytu panovníka (a jeho početné družiny) kdesi v hvozdu, ovšem pro jeho přesnější lokalizaci jsme dosud postrádali záchytný bod.¹⁶ Kronikář sice nezná účel setkání, zato vypočítává arcibiskupa salzburského, biskupy bamberského, řezenského, míšeňského, pasovského, olomouckého a další významné osoby.¹⁷ Totéž jednání dokumentuje listina stvrzená ve Zbečnu v březnu 1253, byť z církevních hodnostářů jmenuje jen čtyři: biskupy bamberského, freisingského a seckauského, jako hlavní účastníky sporu pak biskupa pasovského a Přemysla Otakara II.¹⁸ Jednání pokračovalo v Praze, kde je nakonec dosvědčilo sedm českých a moravských šlechticů nejvyššího ranku; přinejmenším někteří z nich se na řešení sporu jistě podíleli od začátku.¹⁹ Dvorec a hrad tvořily nejméně od 10. do 13. století nedílnou dvojici, spojenou krom jiného i společnou logistikou zásobování a přepravy. Zbečno hradem nebylo, k setkání, které pokračovalo „mezinárodním“ jednáním, však došlo v jeho blízkosti: „*castellum Vetus*“ tedy snad můžeme ztotožnit s Křivoklátem.²⁰

¹³ CDB 2, s. 270, č. 300.

¹⁴ CDB 2, s. 274, č. 304.

¹⁵ FRB 2, s. 290.

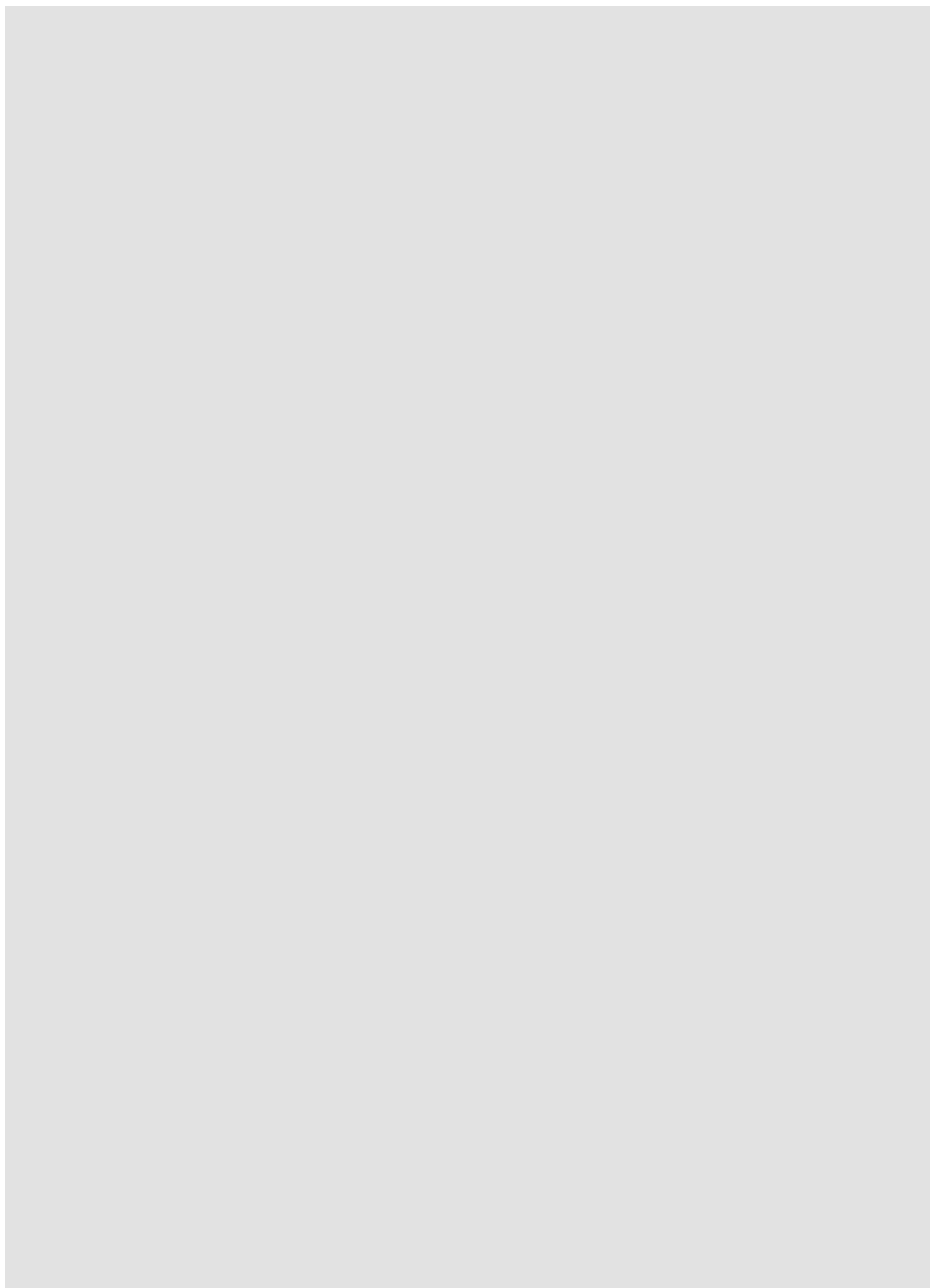
¹⁶ Srov. CDB 4–5 (dle rejstříků). Problematiku loveckých hvozdu na Moravě 13.–14. století novátorsky přiblížil Libor JAN, *Vznik zemského soudu a správa středověké Moravy*, Brno 2000, s. 192–207.

¹⁷ Lze předpokládat, že takové návštěvy z německých krajů nepřijížděly s prázdnou, ale relikvie sv. Emmerama a sv. Wolfganga, které získal před rokem 1330 opat sedleckého kláštera od zbečenského faráře, jenž byl současně královním kancléřem (RBM 3, s. 673, č. 1722), jim přičítat nemusíme. Vzhledem k výši papežských desátků odváděných ze zbečenské fary je otázka, nakolik její příjmy odvisely od ekonomických možností místních vesničanů (srov. Wacław Władysław TOMEK (ed.), *Registra decimarum papalium ...*, Pragae 1873, s. 43).

¹⁸ CDB 4, s. 581, č. 461.

¹⁹ CDB 4, s. 581–582, č. 462.

²⁰ Srov. můj referát o čísle 15/2 Průzkumů památek, in: AR 61, 2009, s. 598–599. Odlišný výklad A. NACHTMANNOVÁ – V. RAZÍM, Křivoklát (jako pozn. 7), s. 15.

Název Křivoklát byl užíván od raného středověku, na dlouhou dobu naposled v pramenech zaznívá roku 1252. Pobyt panovníka „*in Castello Veteri*“ je prvně zaznamenán k roku 1245. Označení „*Castellum Vetus*“ se ale nejspíš užívalo už o něco dříve. V letech 1240 a 1245 se totiž setkáváme s protějškem „starého hradu“, tedy s „novým hradem“ („*Castello Nouo*“). Ve 30.–40. letech 13. století byl Křivoklát frekventovaným místem, ostatně i rušným stavenišťem, které stěží mohlo vyhovovat nárokům lovecké vášně.²¹ Ani Zbečno už dávno nebylo loveckým místem ukrytým v hlubokém hvozdu (jak ještě zmíníme). Pokud byl důvodem nových, v první třetině 13. století ještě nepoužívaných názvů vznik „nového hradu“ v loveckém hvozdu, snad v jeho klidnější, resp. odlehlejší části, směřuje naše pozornost zejména ke královskému hradu Týřovu.²² Pod názvem „*Tyrow*“ kronikář zmiňuje místo panovníkova pobytu prvně k roku 1249.²³ Podobu nejstarší fáze hradu neznáme, jednalo se však o nevelké opevněné sídlo.²⁴

Komu patřily Bratronice

Ze širokého okolí v hvozdu ukryté, v zemském kontextu kuriózní dvojice panovníckého hradu Křivokláta a dvorce ve Zbečnu postrádáme doklady středověkého osídlení starší než z 12. století. V té době však dochází v archeologickém obrazu Křivoklátska k zásadní změně.²⁵ Jedno venkovské sídliště evidujeme 1,5 km od hradu, na funkci jiného, skrytého přibližně 3 km od Zbečna v zemědělsky nevhodné poloze v hlubokém terénním zářezu, upozorňují stopy dehtu na fragmentech keramických nádob.²⁶ Další tři soudobé lokality, situované na terénních terasách nad potokem, vytvářejí v lesnaté krajině sídelní pás směřující od Zbečna na východ, resp. do úrodné nížiny směrem k Praze. Tak jako se soubory keramiky nalezené v místech těchto zaniklých venkovských sídel ve své nejstarší složce shodují v dataci do (mladší fáze?) 12. století, popř. kolem přelomu 12. a 13. století, shodují se i v absenci (popř. velmi nízkém zastoupení) keramiky datovatelné do doby kolem poloviny 13. století

---

²¹ Srov. pozn. 7.

²² Odlišně A. NACHTMANNOVÁ – V. RAZÍM, Křivoklát (jako pozn. 7), s. 15–16.

²³ FRB 2, s. 286, 308.

²⁴ Vladislav RAZÍM, K vývoji a interpretaci hradu Týřova ve 13. století, Průzkumy památek 12, 2005, č. 1, s. 73–88.

²⁵ Souhrnně M. JEŽEK, Sídelní pás (jako pozn. 6).

²⁶ Zdeněk SMETÁNKA – Slavomil VENCL, Kolonizační sídliště ve Stříbrném údolí u Sýkořic, AR 21, 1969, s. 395.

a později. Dobu opuštění těchto sídel, lépe řečeno přesunu osídlení do nových poloh, dokumentují také zmínky z poloviny 14. století o kostelech, stojících v jádrech dnešních vsí Běleč a Bratronice. Zformování dnešní struktury osídlení proto kládeme do mladší fáze 13. století. Písemné prameny zachycují jen jednoho z oněch předchůdců zdejších vrcholně středověkých vsí, a to k 1. třetině 13. století. „*Bratronicuh integra villa*“ tehdy patřila klášteru sv. Jiří na Pražském hradě; lze uvažovat o panovnické donaci.²⁷

Několik kusů zemědělského a truhlářského náčiní,²⁸ které byly v poloze zaniklé vsi nedaleko dnešních Bratronic vyzdvíženy při prvním záchranném výzkumu na pozemcích postupně (už dlouho předtím) ukusovaných tamější cihelnou, nevybočuje z inventáře středověké venkovské lokality. Sociální profil sídliště ale dokresluje další nálezy. Analyzovaný soubor zvířecích kostí vykazuje kromě zastoupení domácích zvířat i nízký podíl lovné zvěře: zajíce, a především jelena (oba 0,7 %). Cesta královské zvěře do Bratronice vyvolává otázky po společenském statusu jejích konzumentů – např. *Lex salica* uvádí vysoké pokuty za nedovolené skolení jelena chovaného pro lov, mezi zvěř vyhrazenou nejvyšší elitě patřil i zajíc.²⁹ Nápadná je také poměrná četnost (27,2 %) kostí koně (příp. osla) v osteologickém materiálu získaném v dokumentovaném reliktu vsi, který ještě cihelna nestihla strávit. V malém souboru kostí, jenž představuje jen zlomek někdejšího odpadu, bylo identifikováno 4–5 koňských jedinců.³⁰ Artefaktuální protějšek v nálezovém souboru představuje pár ostruh s bodcem, jedna ostruha kolečková a jedna podkova.³¹ Samostatnou nálezovou kategorií, ve venkovském prostředí značně neobvyklou, je prubířský kámen.³² Jeho povrch nese stopy po kontaktu se slitinou zlata, stříbra a mědi (po přepočtení zájmových

²⁷ CDB 3, s. 38–39, č. 40; srov. CDB 2, s. 422, č. 378.

²⁸ M. JEŽEK, Sídelní pás (jako pozn. 6), s. 272, obr. 6.

²⁹ Srov. Annette HOFF, *Recht und Landschaft. Der Beitrag der Landschaftsrechte zum Verständnis der Landwirtschafts- und Landschaftsentwicklung in Dänemark ca. 900–1250*, Berlin – New York 2006, s. 287–288, 294. Ilustraci panovníkova loveckého regálu ve východní části střední Evropy, v tomto případě týkající se zabití (škodícího) medvěda, nabízí krakovský biskup a kronikář (překlad M. J.): „Jak hanebného skutku jsi se dopustil! Porušil jsi svaté právo lovu a troufale sis přivlastnil zábavu vyhrazenou knížeti!“: August BIELOWSKI (ed.), *Chronica Polonorum Vincentii Cracoviensis Episcopi*, Lwów 1872 (= *Monumenta Poloniae historica* II.), s. 380.

³⁰ Jitka PETŘÍČKOVÁ, *Nálezy zvířecích kostí z Bratronice, okr. Kladno*, in: *Mediaevalia archaeologica* 1, Praha 1999, s. 299–304.

³¹ Zdeněk SMETÁNKA, *Příspěvek k chronologické problematice pozdní doby hradištní*, PA 64, 1973, s. 463–486, zde s. 465–466, 481, obr. 5: 1; M. JEŽEK, *Sídelní pás* (jako pozn. 6), s. 272.

³² Z. SMETÁNKA, *Příspěvek* (jako pozn. 31), s. 466, 481, obr. 5: 3; Martin JEŽEK – Jan ZAVŘEL, *Prubířské kameny mezi archeologickými nálezy*, AR 62, 2010, s. 608–628, zde s. 611–612.

prvků na 100 % činí obsahy Au 54,5 %, Ag 25,95 %, Cu 19,53 %), dále se slitinou zlata a mědi (při přepočtu na 100 % Au 89,11 %, Cu 10,89 %), ve dvou případech stopy otěru předmětu z olova s příměsí mědi, v jednom případě stříbra s příměsí olova, další analyzovaný shluk kovových zrněk měl složení čistého stříbra.

Výkladů přítomnosti koní v raně středověkých Bratronicích může být řada: z interpretačních pólů uveďme možnost časného zápřahu koně na církevních statcích či hledání výnosnější cesty ke zmnožení majetku, než jaké skýtalo zdejší obilnářství.³³ Ale evidence hned tří různorodých indicií vazby venkovského sídliště ke společenské elitě (konzumace lovné zvěře, jezdeckví, manipulace s drahými kovy) zvyšuje pochyby o klíčové roli zemědělství v jeho ekonomice. I klášterní statek v nitru loveckého hvozdu se mohl podílet na pokrývání potřeb panovníkova, resp. „státního“ zájmu širokou škálou povinností, počínaje třeba chovem a výcvikem zvířat potřebných k honitbě a konče hoštěním urozených lovců.³⁴ Jenže co se majetkových poměrů

---

³³ Obilnářství v raně středověkých Bratronicích prokázala archeobotanicky Věra ČULÍKOVÁ, Rostlinné makrozbytky ze středověkého sídliště v Bratronicích (okr Kladno), in: *Mediaevalia archaeologica* 1, Praha 1999, s. 296–299.

³⁴ Srov. Martin ČAPSKÝ, Lov a jeho role na dvorech slezských knížat, in: *Všední a sváteční život na středověkých dvorech*, red. Dana Dvořáčková-Malá – Jan Zelenka, Praha 2009 (= *Dvory a rezidence ve středověku III*), s. 207–222. K poměru klášterního vlastníka lesa a osob

Bratronic v jejich počátcích týče, můžeme stále volit přinejmenším mezi panovníkem a svatojiřským klášteřem. O možnosti výkladu příčin vzniku celého řetězce více či méně současně vzniklých sídlišť obklopených lesem tak není nouze.

S růstem významu hvozdu využívaného pro setkávání nejvyšších kruhů ve 12.–13. století, odrážejícím růst ambicí pražských panovníků, lze uvažovat o změnách v organizaci hospodářství loveckého revíru, do té doby dotovaného z vnějších zdrojů, zaznít může i poukaz na rozvoj pražské aglomerace během 11. a 12. století. Početná železářská pracoviště pod Pražským hradem se neobešla bez pravidelného zásobování dřevěným uhlím, které mohl umožnit pouze organizovaný systém pozemního transportu, včetně péče o cesty z nitra lesů.³⁵ Vzhledem k tranzitnímu či transportnímu potenciálu evidovaného řetězce sídlišť připomeňme už zmíněné stopy dehtářské výroby z údolí u Zbečna: běžně býval takový provoz spojen s produkcí dřevěného uhlí (v rozsáhlých křivoklátských lesích dosud jiná taková středověká pracoviště nebyla identifikována). Rozvoj raně středověké Prahy byl podmíněn také dodávkami stavebního dříví. Jeho četné zdroje nabízel dlouhý tok Vltavy a významné přítoky: stahování kmenů k jejich břehům se sotva obešlo bez koní. Posledním takovým přítokem Vltavy před Prahou byla řeka Mže (dnes Berounka). Nevíme, jak tomu bylo v raném středověku, doklady o těžbě stavebního dřeva v křivoklátských lesích a o jeho plavení do Prahy máme až pro 14. století.³⁶ Dopravu dřeva „*primo de silva ad litus aque et per aquam usque in Pragam*“ na stavbu katedrály tehdy obstarávali znalci ze Zbečna. Jak takové dodávky probíhaly, informuje formulářový zápis z konce 13. století s panovníkovým příkazem pokácet téměř 150 vzrostlých stromů a dopravit je po vodě do Prahy, adresovaný (asi fiktivnímu) správci jiného z královských loveckých dvorců.³⁷

Život Bratronic v archeologické literatuře

Oč nejasnější se ve světle nových zjištění stává role zaniklého sídliště na katastru Bratronic, o to zřetelnější je jeho význam pro relativně nedávné dějiny bádání o hradech v křivoklátském hvozdu. Relikty vsi likvidované bratronickou cihelnou poprvé

---

zajišťujících panovníkovy lovecké nároky ve 20. letech 13. století L. JAN, Vznik (jako pozn. 16), s. 201.

³⁵ Jan HAVRDA – Jaroslav PODLIŠKA – Jan ZAVŘEL, Surovinové zdroje, výroba a zpracování železa v raně středověké Praze (historie, současný stav a další perspektivy bádání), AR 53, 2001, s. 91–118.

³⁶ Marek SUCHÝ, *Solutio Hebdomadaria Pro Structura Templi Pragensis*. Stavba svatovítské katedrály v letech 1372–1378. Díl I., Praha 2003 (= *Castrum Pragense* 5), s. 21.

³⁷ Libor JAN, Václav II. a struktury panovnícké moci, Brno 2006, s. 31–32.

dokumentoval v roce 1967 Z. Smetánka. Nálezy keramiky podrobil brilantní analýze a za pomoci sofistikovaných vzorců dospěl k dataci její dominantní složky (reprezentované tzv. okraji s klasicky zduřelou profilací) „do pokročilejší fáze“ 13. věku.³⁸ Na základě nálezů shodné keramiky zařadil jinou lokalitu poblíž Zbečna do 2. poloviny 13. století.³⁹ Během 80. a 90. let ale došlo k zásadním opravám chronologie keramiky sklonku raného středověku v Praze a jejím západním okolí; dnes je keramika uvedené morfologie řazena do průběhu 12. a starší fáze 13. století.⁴⁰ Nicméně v 70. letech 20. století byl pochopitelně Smetánkuv závěr aplikován při výkladu právě odkrývaných archeologických situací (a v některých případech ještě dlouho potom). S tímto vědomím je třeba číst tehdejší archeologické texty, zejména ty, které hovoří pouze obecně, bez příslušného vyobrazení, o nálezech „raně středověké“ keramiky, či naopak keramiky „vrcholně středověké“. Zákonitým důsledkem takového nekritického datování bývá v dobové archeologické literatuře mylný závěr o absenci stop využití lokalit ve 12. až na počátku 13. století, a naopak o jejich osídlení teprve ve vrcholném středověku.

Právě v první polovině 70. let byl zahájen intenzivní archeologický výzkum hradů v křivoklátském hvozdu.⁴¹ Hned z první sezóny výzkumu na hradě Křivoklátu T. Durdík publikoval na vyobrazeních nálezů keramiky nejen z 12. až starší fáze 13. století, ale i keramiky starší.⁴² Z tehdy aktuálních názorů na její datování však vyplynul logický závěr o nedostatku nálezů starších než ze 13. století na Křivoklátě. Disproporce mezi sdělením kronikáře a dobově podmíněným datováním keramiky dokonce vedla T. Durdíka k pátrání po Kosmově Křivoklátu na nějakém jiném místě, ovšem bezvysledně.⁴³ Řadu podobně podložených závěrů přinesly vykopávky

³⁸ Z. SMETÁNKA, Příspěvek (jako pozn. 31), s. 471, 481.

³⁹ Z. SMETÁNKA – S. VENCL, Kolonisační sídliště (jako pozn. 26).

⁴⁰ Ladislav HRDLIČKA, Využití výkopů pro inženýrské sítě jako prameny k poznání původního reliéfu a jeho proměn v historickém jádru Prahy, AR 34, 1982, s. 599–621; TÝŽ, Poznámky ke chronologii pražské středověké keramiky, AR 45, 1993, s. 93–112; TÝŽ, K procesu osídlování staroměstských teras. Výzkum v čp. 432/I, Archaeologica Pragensia 12, 1996, s. 163–183; Jarmila ČIHÁKOVÁ, Pražská keramika 11.–13. století, in: Hubert Ječný et al., Praha v raném středověku. Jeden ze současných pohledů na vývoj přemyslovského města, Praha 1984 (= Archaeologica Pragensia 5), s. 257–262; Andrea BARTOŠKOVÁ, Zánikový horizont budečské akropole (Ke chronologii raně středověké keramiky), AR 51, 1999, s. 726–739.

⁴¹ Tomáš DURDÍK, Die Anfänge des Burgenbaues im Jagdgebiet der Přemysliden, in: Rapports de IIIe Congres International d'Archéologie Slave. Tome 1, Bratislava 1975, s. 201–210.

⁴² T. DURDÍK, Archeologie (jako pozn. 4). Srov. M. JEŽEK, Sídlní pás (jako pozn. 6), s. 292.

⁴³ Tomáš DURDÍK, Počátky a geneze hradů 13. století v přemyslovském loveckém hvozdu, Muzeum a současnost 5, 1982, s. 73–130, zde s. 73. Svou představu o „překládání Křivoklátu“

prováděné během 70. let i později také v dalších lokalitách v někdejší loveckém hvozdu a jeho okolí.⁴⁴ Nicméně křivoklátský hvozď se díky takovým závěrům stal „klíčovou oblastí pro genezi českého královského hradu, který zde ... zanechal své nejvýznamnější reprezentanty všech typů“.⁴⁵ Od typologických projekcí, následně důkladně rozpracovaných v početných monografiích a studiích, je přirozeně obtížné vracet se k datačním oporám. S jejich kritickým zhodnocením by se zřítily celé hradní typy.

Lovecký hvozď Přemyslovců se svým jádrem ve Zbečně a na Křivoklátu žije v dnešní literatuře vlastním životem, který svou pestrostí jen pokulhává za někdejší realitou – nejen kvůli nedostatku pramenů, jenž bývá zdrojem smyšlenek,⁴⁶ ale i kvůli tendenčním a nekritickým názorům vyslovovaným nad těmi prameny, které k dispozici máme.⁴⁷ Skutečný význam Křivoklátska pro středoevropské dějiny 10.–13. století se sotva kdy podaří docenit, je však zřejmé, že zdaleka nebylo pouze místem odpočinku a zábavy nejvyšší elity. Ekonomický význam hvozdu a jeho proměny nám unikají; zřetelný je obrat ve využití půdy, dokumentovaný v souvislém sídelním pásu kultivovaném ve 12. století. Jeho noví obyvatelé jistě museli dodržovat specifická pravidla soužití s loveckým hvozdem, zároveň však šlo o začátek osídlování do té doby hlubokých lesů, během 13. a 14. století postupně rozrušovaných. Naopak po-

---

autor donedávna urputně hájil, s poukazy na své názory o datování keramiky, žel dosud nepublikované, nalezené v areálu hradu (srov. recenzi Tomáše Durdíka na *Mediaevalia archaeologica* 1, in: *Castellologica bohemia* 7, 2000, s. 451).

⁴⁴ Srov. datování homogenního souboru keramiky z Městečka v blízkosti Křivoklátu: Tomáš DURDÍK, *Nejbližší zázemí hradu Křivoklátu*, AH 24, 1999, s. 263–272, zde s. 265, 267, obr. 5, 6.

⁴⁵ Tomáš DURDÍK, *Počátky* (jako pozn. 43), s. 75. Průběžně rozvíjené typologické vize prozatím vrcholí v dílech Tomáš DURDÍK, *Hrady kastelového typu 13. století ve střední Evropě*, Praha 1997; TÝŽ, *Hrady přechodného typu v Čechách*, Praha 2007.

⁴⁶ Srov. Tomáš DURDÍK, *Das System der Königsburgen des 13. Jahrhunderts im Jagdgehege der Přemysliden*, in: *Burgen und Siedlungsstruktur*, Nitra 2004 (= *Castrum Bene* 7), s. 27–46, s řadou spekulativních sdělení, např. o prosazení významu Křivoklátu teprve za vlády Přemysla Otakara II. v důsledku jeho údajného psychologického odporu vůči Týřovu (s. 38–39).

⁴⁷ Upozornění na nesrovnalosti např. D. MENCLOVÁ, *České hrady* (jako pozn. 7), s. 438–441; M. JEŽEK, *Sídelní pás* (jako pozn. 6); Jan KLÁPŠTĚ, *Poznámky o sociálních souvislostech počátků šlechtických hradů v českých zemích*, AR 55, 2003, s. 786–800; Vladislav RAZÍM, *K otázkám stavebního vývoje a původu hradu Týřova. Poznámky k metodice výzkumu hradů v bývalém královském hvozdu*, AR 54, 2002, s. 625–680; TÝŽ, *Nad počátky hradů české šlechty*, AR 56, 2004, s. 176–214; TÝŽ, *O tzv. hradech přechodného typu*, AR 57, 2005, s. 351–380; TÝŽ, *K vývoji* (jako pozn. 24); Jan KYPTA, *O metodě typologického výzkumu hradů (na příkladu tzv. hradů přechodného typu)*, AR 60, 2008, s. 565–610; J. KYPTA – B. MARETHOVÁ – Z. NEUSTUPNÝ, *K počátkům hradu* (jako pozn. 4); A. NACHTMANNOVÁ – V. RAZÍM, *Křivoklát* (jako pozn. 7), s. 18.

chyb není o roli společné honitby při utváření spojení a klíčových smluv. Četné politické kroky se tehdy formovaly právě zde, v ústraní mezi divokou zvěří. (Tím se středověký křivoklátský hvozd koneckonců příliš neliší od míst, kde se rozhoduje o osudech země dnes.)

Martin Ježek

**Two lives of a village located in a Přemyslid hunting forest:
Bratronice in the Early Middle Ages**

Similar to other monarchs, the Přemyslids took care to protect their hunting grounds. Especially one of them, located in the vicinity of the Křivoklát castle, became a frequent site for meetings of the high elite in the course of the medieval period. Archeological and written sources suggest that the hunting forest was set apart for the royals in the early medieval period, in the tenth century at the latest. In the course of the twelfth century, however, a significant change took place: in the forest, which was uninhabited with the exception of a few places intended as the residence of the monarch and his guests, a few village settlements arose. At that time, a settlement area was established in the junction between Křivoklát and Prague. As in the rest of the country, the settlement patterns changed here in the course of the thirteenth century as well. The sites of the original villages had been abandoned, and new villages were founded in more favorable locations nearby. The evaluation of the archeological research of one of the deserted villages (Bratronice), which took place at the turn of the 1960s and 1970s, brought surprising results. Evidence of horse riding, consumption of game and manipulation with precious metals (the finding of the touchstone bearing traces of gold testing) suggest that this was no ordinary agricultural settlement. At the same time, the roots of the existing opinions about the development of other locations under archeological study in the region were illuminated. It was the material from the 12th-century village Bratronice that in the early 1970s became the subject of pottery analysis by Zdeněk Smetánka. It has been known for almost two decades that the results of that analysis were erroneous, nevertheless, an intensive research of castles in the region was begun in the 1970s. The existing knowledge was, naturally, used in the dating of new finds from the castles. Thanks to these results, thusly supported, the forest at Křivoklát could become – in the words of Tomáš Durdík – “the key region for the genesis of the Czech royal castle, which here ... left its most important representative of all types”. The typology of these castles now, however, awaits a revision of the specific dating evidence, on which it had erroneously been based.

Tomáš Klimek *

**LOKALIZACE A ORIENTACE V TERÉNU
PROSTŘEDNICTVÍM URČENÍ SMĚRU
„OD“ V TEXTECH ČESKÉHO STŘEDOVĚKU –
HISTORICKO-SÉMANTICKÁ ANALÝZA**

LOCALIZATION AND ORIENTATION IN THE TERRAIN BY WAY
OF DETERMINING THE DIRECTION “FROM” IN TEXTS OF THE CZECH
MIDDLE AGES – HISTORICAL SEMANTICS ANALYZES

Keywords

historical semantics
orientation in the terrain
landscape perception
Middle Ages
medieval travelling
mental maps

Abstract

The aim of the article is to analyze ways of determining the direction *from* in Latin texts from the Czech lands written between 12th and 14th centuries. Semantic fields of three prepositions meaning *from* have been analyzed in detail which enabled to draw the attention to some aspects of perception of the space of that period.

* Mgr. Tomáš Klimek, PhD, Národní knihovna ČR, Klementinum 190, 110 00 Praha 1. E-mail: toklimek@gmail.com.

Úvod

Na poli historické sémantiky lze při využití elektronických edic textů na základě masové komparace velmi dobře sledovat vývoj vyjadřovacích způsobů z nejrůznějších odvětví lidské činnosti a myšlení. Pokud má badatel dosáhnout zajímavých výsledků, je zapotřebí zkoumaný materiál zejména na počátku vymezením zdánlivě velice úzce, protože v opačném případě bychom se v jeho nesmírném množství beznadějně ztratili. Zároveň je ale žádoucí stanovit cíl našeho tázání tak, aby výsledná analýza měla co říci k obecnějším jevům. Cílem historikovy práce není narozdíl od lingvisty jazyk samotný; popis vývoje sémantických významů je mu pouhým prostředkem umožňujícím nahlédnout do různých oblastí historického vývoje.

Nejzajímavějších výsledků dosahuje použití postupů historické sémantiky u nejobecnějších témat, jejichž uchopení by jinak bylo velmi obtížné. Jedním z takových témat je vnímání prostoru, do něhož lze mj. blíže proniknout pomocí řady dílčích sémantických analýz zaměřených na výrazy určující polohu v prostoru.¹ Zabýval jsem se tématem vnímání prostoru v českých zemích od konce 12. do konce 14. století a v rámci této studie bych se rád věnoval jedné z dílčích otázek, a sice vývoji způsobů vyjádření „od“, která i při své speciálnosti má co říci k tématu vnímání prostoru v jeho nejširším vymezení.² Sémantické analýze jsem podrobil latinské texty vážící se k českému prostředí, zejména kroniky a listiny.

Východiskem formulování závěr v uvedeném směru bude analýza významů jednotlivých latinských předložek, které se do moderní češtiny volně jako „od“ překládají („ex“, „de“, „a/ab“).

Předložka „ex“

V textech kronik se za pomoci předložky „ex“ určuje poloha jen zřídka. Nejčastěji najdeme takové použití v Kosmově kronice, přičemž v mladších textech se setkáme s mnohem univerzálnějšími údaji určujícími polohu, které často tvoří názvy světo-

---

¹ Tématem jsem se komplexně zabýval v rámci své disertační práce: Tomáš KLIMEK, Vnímání prostoru a orientace v krajině v českém středověku (12.–14. století) – Perception of Space and Orientation in the Countryside in the Czech Middle Ages (12th–14th century), Praha 2011, obhájené 20. 4. 2011 na Katedře českých dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze.

² Srov. Tomáš KLIMEK, Lokalizace míst a ploch v terénu prostřednictvím určení blízkosti v textech českého středověku, MHB 14, 2011, č. 1, s. 72–117 a TÝŽ, Určování směru v textech českého středověku, MHB 14, 2011, č. 2, s. 25–59.

vých stran. Předložka se pojí s přírodními a plošnými typy geografických identifikátorů, méně často s názvy měst.³

V mnoha případech se setkáme se souslovím „*ex parte*“, v Kosmově kronice najdeme také spojení „*ex utraque parte (fluvii)*“.⁴ Toto zajímavé úsloví můžeme vyložit jako „z obou stran (řeky)“, přesnější je ale překlad „po obou stranách“, případně „na obou březích“ nebo volněji „kolem řeky“.⁵ Proč kronikář volil zdánlivě nelogickou předložku, která s vyprázdněným smyslem existuje ve stejném významu i v moderní češtině, ukazuje líčení o Břetislavových vpádech do Polska, kladené

---

³ Např. *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, ed. Bertold BRETHOLZ, Berolini 1923 (= MGH SS, Nova series II), s. 6 – „*ex diversis montibus orti*“; tamtéž, s. 19 – „*Hunc ex parte aquilonali valde munit valle profunda rivulus Brusnica at australi ex latere latus mons nimis petrosus, qui a petris dicitur Petrin*“; tamtéž, s. 34 – „*ex provincia nomine Stodor*“; tamtéž, s. 140 – „*apostolici ex Maguntia*“; *Chronicon Aulae Regiae*, ed. Josef EMLER, in: FRB 4, Praegae 1884, s. 1–338, zde s. 213 – „*ex septentrionali plaga*“; tamtéž, s. 331 – „*ex aquilonari parte Danubii*“; tamtéž, s. 290 – „*Ex alia enim parte Danubii*“; *Johannis de Marignola Chronicon. Kronika Jana z Marignoly*, ed. Josef EMLER, in: FRB 3, Praegae 1882, s. 485–604, zde s. 497 – „*deinde perreximus per mare ad Seyllanum, montem gloriosum ex opposito paradisi*“; „*post egreditur ex alia parte et dividitur in quatuor flumina, que transeunt per Seyllanum*“; tamtéž, s. 513 – „*ex altera parte fluminis aliud edificaverunt castrum*“; tamtéž, s. 523 – „*Hec terra cingitur ex parte orientis Polonia et Moravia, ex parte aquilonis Saxonia, ex parte meridiei Austria et ex parte occidentis Bauaria et Germania circumdatur*“; *Johannis Neplachonis, Abbatis Opatovicensis, Chronicon. Neplacha, opata Opatovského, krátká kronika římská a česká*, ed. Josef EMLER, in: FRB 3, Praegae 1882, s. 443–484, zde s. 452 – „*Claudius Judeos expulit ex urbe Roma*“; *Chronicon Francisci Pragensis*, ed. Josef EMLER, in: FRB 4, Praegae 1884, s. 347–456, zde s. 402 – „*ex alia parte Danubii*“; tamtéž, s. 376 – „*Erant autem ibi quidam nobiles ex parte Karinthiani*“; *Vita Caroli IV. imperatoris. Život císaře Karla IV.*, ed. Josef EMLER, in: FRB 3, Praegae 1882, s. 323–368, zde s. 342 – „*guerram ex omnibus partibus contra nos*“; tamtéž, s. 364 – „*qui iacebant ex altera parte rivi*“.

⁴ V mladších pramenech se již termín *z obou stran* většinou váže ke skupinám aktérů děje, nikoli ke směrům při popisu prostoru. Pouze Mnich sázavský používá spojení ve významu běžném v Kosmově kronice, ovšem pouze na jednom místě, kdy patrně přejímá informaci z pamětního záznamu s výčtem statků sázavského kláštera – *Monachi Sazaviensis Continuatio Cosmae*, ed. Josef EMLER, in: FRB 2, Praegae 1874, s. 238–269, zde s. 244 – „*Milobuz usque ad speluncam, quae vulgo Zacolnica dicitur, cum pratis et silva circumiacente, principali corroboravit auctoritate; dein etiam hanc eandem donationem supervenientibus heredibus et eam suo iuri usurpative vendicare molientibus, nolens paterna cessare statuta, semet opposuit, litem diremit, et eidem patri Procopio omnem utilitatem in aqua et silva a praedictis terminis redonavit, agros vero et prata ex utraque parte adiacentia*“ [– Břetislav I. potvrzuje statky sázavskému klášteru – převzato patrně z listiny].

⁵ Pro užití sousloví *ex parte* viz také předchozí pozn. a dále srov. B. BRETHOLZ, *Cosmae Pragensis Chronica* (jako pozn. 3), s. 23 – „*Secunda ex utraque parte est fluvii Uzka castra metatus est*“; tamtéž, s. 95 – „*ex utraque parte fluminis Rezne*“; tamtéž, s. 195 – „*ex utraque parte fluminis Odrae parum per viam sermone communicato*“.

k roku 1039. Kosmas vymezuje plněné území jako „na této straně řeky Odry od hradu Rečen až k hradu Hlohovu“, přičemž i tady se objevuje spojení s pomocí předložky „ex“ – „*ex ista parte fluminis*“.⁶ Vidíme, že řeka, ke které se „od“ („ex“) dané strany (území na daném břehu) vymezuje plocha, tvoří hranici myšleného území (její dvě další hranice jsou linie kolmé na vodní tok, protínající hrad Rečen a Hlohov). Podobně „*ex utraque parte fluvii*“ označuje plochu s hranicí vodního toku, kam se z obou („*utraque*“) směrů („*parte*“) táhne. Z příkladu je zřejmé, že Kosmas nedokázal pojímat plochu abstraktně, ale psal o konkrétní půdě s konkrétní hranicí, pevnou linií, od níž může vyjít při vymezení plochy v krajině i její imaginační mapy.⁷

V textech listin se předložka *ex* používá při určení sousedů popisovaného objektu – opět ji lze většinou překládat přesněji „na“, v některých případech „z“ nebo „od“. Ilustrativní je příklad spojení „*ex opposito*“ – „na-proti“.⁸ Popis lokalizace předpokládá určitý pevný bod nebo plochu, od níž se směr či jiná poloha uvozená předložkou „ex“ vztahuje.⁹ Tímto „pevným“ objektem může být i linie v krajině, tedy

⁶ B. BRETHOLZ, *Cosmae Pragensis Chronica* (jako pozn. 3), s. 161 – „*ex ista parte fluminis Odrae a castro Recen usque ad urbem Glogov praeter solum Nemci oppidum, nullus habitare*“.

⁷ B. BRETHOLZ, *Cosmae Pragensis Chronica* (jako pozn. 3), s. 178 – „*vero non longe ex altera parte rivuli Vysplisa applicuerunt castra*“; tamtéž, s. 182 – „*Boemi non longe a Ratisbona metati sunt castra juxta fluvium Reznam; ex altera autem parte ejusdem fluminis erant castra filii imperatoris*“; totéž platí i pro popis prostorového detailu a vyjádření, že skupina sedí či stojí po obou stranách ústřední postavy – B. BRETHOLZ, *Cosmae Pragensis Chronica* (jako pozn. 3), s. 156 – „*sedens in palatio Mantuano, episcoporum atque comitum ordine non modico ex utroque latere collocato, et electis jam praedictis episcopis positus in medio*“.

⁸ CDB 5/2, s. 422, č. 756 – r. 1274 – „*Terciam partem domus site prope portam Martis Colonie in fine ex opposito contra cippum in parrochia sancte Brigide*“; RBM 5, s. 47, č. 91 – r. 1347 – „*Judicium in villa nostra Wylands discr. V. Heinczl[ino] iudici ... cum libero laneo quondam patris sui existente et tabernam in domo ad dictum laneum pertinente, ex opposito Tylie per villam, ubi itur versus Parans, manu in sinistra habendam, situata*“; RBM 5, s. 437–438, č. 840 – r. 1350 – „*domum meam sitam in acie ex opposito fratrum Minorum*“; RBM 5, s. 798–800, č. 1818 – r. 1354 – „*quartalia vinearum ex opposito eiusdem montis Phaffenperg versus occidentem sitarum*“; RBM 7, č. s. 613–614, č. 1020 – r. 1361 – „*hereditatem nostram liberam, que est situata ex opposito fluminis, quod dicitur Myza*“; RBM 7, s. 803–804, č. 1331 – r. 1363 – „*super domo Nicolai sutoris de Polonia, ex opposito monasterii s. Clementis sita*“.

⁹ CDB 1, s. 417–421, č. 402 – falsum pol. 13. stol. – „*Hrobeniky [Hrobníky] super fluvium, qui dicitur Pzina [Psiná], cum suis attinenciis ex una parte Hlubehice termino iacente usque ad terminum Bohuhwalov*“; CDB 5/1, s. 634, č. 434 – r. 1265 – „*In loco, ubi nova civitas est edificanda circa Buduoyz ... iuxta decursum brachii fluviorum Wltaue et Malche, partem eciam prati ex altera parte contra claustrum, quod est situm iuxta prefatum brachium fluviorum*“; CDB 5/2, s. 77, č. 526 – r. 1267 – „*Emimus eciam a Francone, comite de Hukeswaghen, circuitum, qui incipit ab aqua, que vocatur Zedelniz, et habet ex una parte terminum Oderam, ex alia parte Brunswerde*“.

řeka nebo hranice¹⁰ – a následně, při vymezení hranic určité plochy nemusí být sousední objekt, který hranici tvoří, nebo ji tvoří jeho okraj, také plochou, ale může se jednat o linii, např. řeku, nebo příkop.¹¹ Vždy jde každopádně o fyzický objekt, těsně přiléhající k ploše, jejíž hranice se popisují.

Předložka „de“

Ačkoli se v moderní češtině většinou překládají stejně, najdeme v používání předložek „de“ a „ex“ ve studovaných textech několik zásadnějších rozdílů. Předně se předložka „de“ používá jako přízvisko (nejčastěji geografická určení původu za jmény) i jako fráze. Předložka „de“ také může určovat vztah části k celku. V studovaných textech předložka „de“ umožňuje velmi často vyjádřit umístění menší jednotky ve větší, její původ v ní či přesun z ní, a to i při obrazném významu.¹² Takto

---

cum Vngaria, et quicquid ex ista parte Oztraue versus Vngariam invenitur“; RBM 4, s. 169–170, č. 419 – r. 1337 – „De silva nostra Bezdenzi scilicet LX laneos, qui protenditur partim versus castrum Bezdez praedictum, et XXX laneos ex alia parte civitatis praedictae, qui protenduntur de proxima valle“; RBM 5, s. 435, č. 834 – r. 1350 – „domum suam in foro dictae civitatis, inter domos Peskonis ... ex una et Mixonis ... ex altera sitam, Bohunconi in longa platea“.

¹⁰ CDB 5/1, s. 357, č. 230 – r. 1260 – „*nemus ex altera parte Wulte in superiori parte attingens viam illam, que ducit in Helfenberch, tangens in inferiori parte rivum quendam, qui vocatur Minor Wultawitz“; RBM 4, s. 454–455, č. 1141 – r. 1342 – „*Molendinum hospitalis Glatoviensis situm circa villam Janovitz ex ista parte fluminis locatum“; RBM 5, s. 74–75, č. 130 – r. 1347 – „*Et dictum campum una cum aqua infra molendinum et supra in littore parte ex utraque in piscando“; RBM 5, s. 684, č. 1471 – r. 1353 – „*curiam meam, sitam ex alia parte pontis ante civitatem iam dictam“; RBM 4, s. 237, č. 610 – r. 1338 – „*Super limitibus agrorum ville nostre Pnyewiez circa Kutnam posite, tam ex parte ipsius ville et ciuitatis Kutne, tam ex parte Czaaslauie et agrorum predictae ville nostre, et eciam ex parte montis, qui dicitur Rus, quos limites per predictos religiosos nos dicimus occupatos“.*****

¹¹ RBM 1, s. 263–264, č. 562 – r. 1215 – „*praedictus fluvius per descensum fluens facit metam usque ad villas Lasczian ex una, et villam Bilkovice ex altera parte“; RBM 5, s. 74–75, č. 130 – r. 1347 – „*Addidimus ... unum quartale agrorum, quod continet XLII iugera. Limitaciones illorum agrorum, videlicet ex alia parte magni fossati versus Chotborz, qui agri tangunt flumen, quod dividit campum et metas Trunscheyn et hereditatem de Chotborz“.**

¹² Typy příkladů v kronikách z různých časových období: B. BRETHOLZ, *Cosmae Pragensis Chronica* (jako pozn. 3), s. 28 – „*de summitate alti montis“; tamtéž, s. 74 – „*de claustro exit virgo“; Canonici Wissegradensis Continuatio Cosmae, ed. Josef EMLER, in: FRB 2, Pragae 1874, s. 201–237, zde s. 214 – „*lapis mirae magnitudinis de monte veniens“; tamtéž, s. 222 – „*de multis causis multis consiliis“; tamtéž, s. 230 – „*septem homines de toto exercitu“; tamtéž, s. 235 – „*accipiens crucem de sancto altari sancti Petri“; J. EMLER, Chronicon Aulae Regiae (jako pozn. 3), s. 50 – „*quidam de suis“; tamtéž, s. 22 – „*unus de capellanis“; J. EMLER, Chronicon********

chápaný význam se ostatně týká i zmíněných geografických přízvisek za jmény, kdy se také používá tato předložka. Člověk pocházející z určitého místa byl součástí tamní lokality i komunity.

Zatímco předložka „*ex*“ v listinách a většinou i v jiných typech textů určuje směr pohledu, resp. identifikuje stranu, z jaké se rozkládá lokalizovaná plocha, předložka „*de*“ určuje výchozí bod linie v krajině či vykonané cesty. I tady se konečkonců může jednat o určení směru pohledu, nicméně zatímco v případě předložky „*ex*“ jde o popis směru od vzdáleného místa k místu pozorovatele (faktického či imaginárního), u předložky „*de*“ je to právě naopak a popisuje se směr od pozorovatele k vzdálenému místu. V systému za pomoci „*de*“ se nejprve popíše poloha pozorovatele a potom poloha místa, k němuž má upnout svůj zrak.

V narativních pramenech se předložka „*de*“ pojí takřka výhradně s názvy měst a zemí¹³ (s „*ex*“ se při tomto použití setkáváme také, ale velmi zřídka), v hraničních listinách jsou těmito výchozími body také jména sídel,¹⁴ ale často i konkrétní

Francisci (jako pozn. 3), s. 380 – „*unus de Boemis*“; tamtéž, s. 369 – „*de oculis multorum rivuli lacrimarum profluentes*“; tamtéž, s. 376 – „*plurimi de parte adversariorum*“.

¹³ Typy příkladů v kronikách z různých časových období: B. BRETHOLZ, *Cosmae Pragensis Chronica* (jako pozn. 3), s. 99 – „*in auxilium de Ungaria*“; tamtéž, s. 107 – „*revocat eum de Ungaria*“; tamtéž, s. 114 – „*revocant fratrem suum Jaromir de Polonia*“; tamtéž, s. 144 – „*jamque duobus annis evolutis remeans de Polonia*“; J. EMLER, *Chronicon Aulae Regiae* (jako pozn. 3), s. 140 – „*venit de Bohemia*“; tamtéž, s. 265 – „*Pragam venit de Lucemburg*“; tamtéž, s. 330 – „*in Boemiam venit de Gallia*“; tamtéž, s. 67 – „*adduxerit de Sweuia in Bohemiam*“; J. EMLER, *Vita Caroli* (jako pozn. 3), s. 340 – „*idem rex expulit de Anglia*“; tamtéž, s. 341 – „*Reversus itaque de Francia*“; tamtéž, s. 341 – „*tempore cum reversus fueram de Francia*“; tamtéž, s. 342 – „*recessit de Parma*“; tamtéž, s. 344 – „*Et transierunt de Francia in Sabaudiam et de marchionatu transierunt per Lombardiam usque in Cremonam et de Cremona usque in Parmam*“.

¹⁴ CDB 5/1, s. 673–676, č. 457 – r. 1265 – „*via et strata publica de Alta Muta versus Brunnam per dictam civitatem in Policzek*“; CDB 5/2, s. 194, č. 599 – falsum 13./14. stol. – „*scilicet inter viam, per quam itur de Sternow versus Bunowicz*“; RBM 4, s. 95, č. 245 – r. 1335 – „*omnes homines de Prachaticz foro versus Tyncz vecturas facientes ac eciam omnes homines de foris Chwalissensi et Notalicensi versus Pragam vel Chutnam*“; RBM 5, s. 74–75, č. 130 – r. 1347 – „*ad stratam publicam, qua declinatur de Lybicz*“; RBM 5, s. 81, č. 142 – r. 1347 – „*penes viam, qua transitur de Zuzelytz in eandem villam ad sinistram manum*“; RBM 5, s. 109–110, č. 198 – r. 1347 – „*et viam, qua itur de foro versus Studene usque ad rivulum, qui Jurzissczie in vulgari appellatur*“; RBM 5, s. 736–737, č. 1641 – r. 1353 – „*a semita, que ducit de Rosntal in claustrillum fratrum heremitarum ord. s. Aug. dictum Ostrow in Bastyn et abinde procedendo per nemus*“; RBM 7, s. 860, č. 1418 – r. 1363 – „*curia sita in acie ad manum sinistram exeundo de villa predicta versus septemtrionem*“; RBM 7, s. 863–864, č. 1424 – r. 1363 – „*a via, qua itur de Chromnaw in villam Wedrowicz*“; Listy kláštera Zbraslavského, vyd. Ferdinand TADRA, Praha 1904, s. 63–65, č. 112 – r. 1350 – „*per viam antiquam de Gablona versus villam Iegersdorf*“; tamtéž, s. 96–98, č. 144 – r. 1357 – „*per semitam, que transit de villa Gylowicz*“.

krajinné prvky lokálního charakteru.¹⁵ Odlišování významu předložek „ex“ a „de“ je pro pochopení významu textů hraničních listin nesmírně důležité – zatímco „ex“ označuje směr, z jakého se rozkládá většinou vymezející, okolní plocha, „de“ směr, odkud a tedy kudy se táhne hraniční linie, případně odkud kam se táhne plocha vymežovaná.

Předložka „a/ab“

Třetí předložkou, která se vyskytuje v analyzovaných textech a kterou můžeme do moderní češtiny překládat výrazy „od“ nebo „z“, je latinské „a/ab“, „ab“. Tento termín situaci ještě více komplikuje. Doboví autoři jej užívají v několika typech významů a ty se do určité míry překrývají s významy předložek „ex“ a „de“. V textech listin tak především můžeme vidět, že pro termín „a/ab“ neplatí výše zmíněné rozdělení typů podle směru „od“ a „k“ pozorovateli, ani se více neužívá pro vymezení polohy či směru linie nebo plochy. S předložkou „a/ab“ se setkáváme ve všech případech. Přesto i tady najdeme oproti předchozím předložkám jisté rozdíly.

V textech listin se předložka „a/ab“ používá podobně jako „ex“ ve významu „na jedné“ nebo „druhé straně“. Připomeňme si, že „ex“ se objevuje ve spojení s neurčitými zájmeny a slovem „pars“ – taková určení místa lze překládat: „z jedné strany“ („na jedné straně“), „z druhé strany“ („na druhé straně“), „z obou stran“ („po obou stranách“). Druhou variantou je pak zmínění identifikátorů plochy v podobě jmen jejích majitelů: tyto příklady lze typově překládat: „ze strany poličského panství“ („na území, které patří Poličce“), apod. „A/ab“ autoři volili při větší konkrétnosti, detailnosti či sepětí informace s dílčí situací v terénu. Předložku najdeme v tomto významu v podstatě pouze ve spojení s určením levé či pravé strany a takové případy lze doslovně překládat „od prava“, „od leva“, volněji „plocha nalevo“, „plocha napravo“.¹⁶ Toto označení ovšem předpokládá, že pokud popisujeme majetkovou

---

¹⁵ RBM 4, s. 169–170, č. 419 – r. 1337 – „*praedictum, et XXX laneos ex alia parte civitatis praedictae, qui protenduntur de proxima valle, quae vulgariter obez seu vichwaid dicitur*“; RBM 5, s. 38–39, č. 77 – r. 1346 – „*primum sicut alta strata de antiquo theolonio versus heremitam tendit*“; RBM 5, s. 74–75, č. 130 – r. 1347 – „*ad flumen, quod fluit de valle, que dicitur Howolcz*“; F. TADRA, Listy (jako pozn. 14), s. 11, č. 18 – cca. r. 1310 – „*ad viam aliam, que de strata publica ducit in Sehuschowicz*“; tamtéž, s. 84–86, č. 135 – r. 1356 – „*meta directe de ipso rivulo per eandem viam publicam ascendendo*“. – Typově patrně jiný případ odráží listina RBM 4, s. 95–96, č. 245 – r. 1335 – „*Cumque eciam districtus Wodnanensis ab antiquo, prout de certo informati sumus, de flumine Blanicze usque ad flumen, qui Kunypotok dicitur, se extenderit*“ – jedná se o starší typ vymezení plochy za pomoci dvou vodních toků.

¹⁶ RBM 5, s. 109–110, č. 198 – r. 1347 – „*... et abinde procedendo per nemus dictum Brdo, alio nomine vero a dextris consistit ad castrum Strassicz*“; RBM 7, s. 668–669, č. 1108 – r. 1362

situaci kolem určité hranice a použijeme předložku „*a/ab*“, musíme stát (nebo si to minimálně představovat) na samotné hranici, abychom podobný popis vytvořili; přičemž následně totéž bude platit pro recipienty této informace, pokud jí mají správně porozumět. Svázanost imaginace s konkrétními výchozími místy v případě „*ex*“ neplatí – o ploše na druhé straně řeky lze uvažovat i z perspektivy vzdálenějšího místa než je říční koryto a pozorovatel může sledovat situaci z velkého prostorového odstupu.

K určení pravé a levé strany se v textech listin ne používá pouze předložka „*a/ab*“, ale také „*ad*“, o níž bychom předpokládali, že bude vyjadřovat opačný směr – „*k, ke*“. Pokud ovšem srovnáme jednotlivé příklady, zjistíme, že význam je naprosto stejný, ať už autor textu použil „*a/ab*“ nebo „*ad*“ – údaje jde vždy překládat „na pravé“ či „na levé straně“.¹⁷ A co víc, spojení „*a dextris*“ („*sinistris*“) a „*ad dextram*“ („*sinistram*“) se objevují současně a se stejným významem v jediném textu, což znamená, že autor mezi oběma předložkami nedělal nejmenší rozdíl.¹⁸

– „*ultra dictum fluvium a dextris procedentibus de castro nostro ducali Grecz versus civitatem nostram Oppauiam ... sunt autem agri pertinentes ad dictum allodium seu curiam siti in petiis divisim et coniunctim a monte, qui Hannbergk nuncupatur, versus septentrionem a sinistris procedentibus versus villam Stebelsdorff*“; CDB 3/1, s. 43–44, č. 43 – r. 1233 – „*Hii autem sunt termini silve et predii in Borek: a dextra parte vie Humpolcensis, qua itur in Morauiam, per montem Rozocatech et ab ispo monte ad viam, que vocatur Nahaber, et per eandem viam Nahaber usque ad ryvulum Zmrytsna, qui ryvulus sicut Gyglauam influit, ab inde per ascensum fluminis Gyglauae usque ad locum illum, ubi ryvulus Otuirna ipsum flumen influit, ab inde per ascensum eiusdem ryvuly usque ad ortum, ab inde spacio interposito oritur ryvulus Wizkydna*“; RBM 5, s. 736–737, č. 1641 – r. 1353 – „*ita videlicet, quod incipiendo a semita, que ducit de Rosntal in claustrillum fratrum heremitarum ord. s. Aug. dictum Ostrow in Bastyn et abinde procedendo per nemus dictum Brdo, alio nomine vero a dextris consistit ad castrum Strassicz, pronunciauerunt perpetuis debere temporibus pertinere et metas ac signa, que vulgariter hranycze dicuntur, ac alias metas in predictis silvis per ipsos positas, illesas debere perpetuo inuolabiliter permanere*“; RBM 7, s. 668–669, č. 1108 – r. 1362 – „*... super fluvio Moravice, ultra dictum fluvium a dextris procedentibus de castro nostro ducali Grecz versus civitatem nostram Oppauiam ... a monte, qui Hannbergk nuncupatur, versus septentrionem a sinistris procedentibus versus villam Stebelsdorff*“.

¹⁷ Srov. např.: RBM 7, s. 629, č. 1050 – r. 1361 – „*molendinum suum medium ante valvam, sicut itur in Novam Civitatem, a dextris situm*“; RBM 7, s. 860, č. 1418 – r. 1363 – „*curia sita in acie ad manum sinistram exeundo de villa predicta versus septemtrionem*“.

¹⁸ RBM 5, s. 736–737, č. 1641 – r. 1353 – „*... de claustrillo iam dicto versus Pchow nemus predictum transeundo ad sinistram partem existit in Rosntal, quicquid vero a dextris consistit ad castrum Strassicz*“; F. TADRA, Listy (jako pozn. 14), s. 113–114, č. 160 – r. 1360 – „*valle posita inter montes sub villa Bratrzenow cum eius descensu usque ad bivium et rivulum Choczaw ex parte vallis ascendendo supra contra fluxum ipsius rivuli altis tamen montanis tam a dextris quam sinistris omissis et usque ad villam Sczechouicz positam super Multaviam nec non omnibus, que*

Spojení je totiž ve svém obsahu spjaté s „personifikací“ prostoru – váže se ke straně jedné ruky. To ostatně dokládají i spojení „*ad manum sinistram*“, apod.¹⁹ Významově je skutečně totéž, jestli plochu napravo popíší jako vše, co „vychází“ od pravé ruky, nebo vše, co k pravé ruce „přichází“. Význam zůstává stejný – „po pravé ruce“. Splývá tu tedy směr od pozorovatele se směrem k němu, ale zato přetrvává původní osobní forma vyjádření, a rozpoznání popisované plochy vyžaduje pobyt na místě v popisu (ať už faktický či mentální).²⁰

Větší spjatosti s dílčím popisovaným terénem v textech listin odpovídá i to, že předložka „*a/ab*“ byla v určitých situacích používána v podobném významu jako „*de*“ a „*a/ab*“. V těchto případech mezi nimi nelze vyzorovat žádný rozdíl. Obě se používaly jak pro vymezení plochy, tak linie při jmenování určitého bodu či jiné linie, odkud či z jehož směru se popisovaný útvar táhne. Stejně jako u „*de*“, ani u předložky „*a/ab*“ nelze vysledovat žádný rozdíl mezi popisem linie a plochy, přičemž často ani z kontextu není možné bez znalosti dané krajiny rozpoznat, zda se v textu listiny jedná o plochu nebo linii.²¹

---

in ipsa valle sunt ad dextram et sinistram ipsius rivuli, videlicet ipso rivulo, rubetis, pratis, ... ac littore in dicta villa Sczechouicz“.

¹⁹ RBM 7, s. 860, č. 1418 – r. 1363 – „*curia sita in acie ad manum sinistram exeundo de villa predicta versus septemtrionem*“; RBM 5, s. 81, č. 142 – r. 1347 – „... *ibidem sitorum penes viam, qua transitur de Zuzelytz in eandem villam ad sinistram manum*“.

²⁰ K pravé a levé více v části o světových stranách.

²¹ **Příklady vymezení linie:** CDB 2, s. 283, č. 286 – r. 1226 – Přemysl Otakar I Doksanům – „*a vado Radowani usque ad pontem paludum, quod Moztissche dicitur, et sic ad montem, qui dicitur Ztrani ... Patrimonio suo, quod habuit in Crawar, et omni silva attinente a signis Oblless usque ad Scalca et iterum Scalca et tercium Scalca*“; CDB 3/1, s. 43–44, č. 43 – r. 1233 – Václav I. Želivi – „*Hii autem sunt termini silve et predii in Borek: a dextra parte vie Humpolcensis, qua itur in Morauiam, per montem Rozocatech et ab ispo monte ad viam, que vocatur Nahaber, ab inde per ascensum fluminis Gyglauae usque ad locum illum, ab inde per ascensum eiusdem ryvuly usque ad ortum, ab inde spacio interposito oritur ryvulus Wizkydna, qui ryvulus sicut Cletecsnam influit, nullius bonis interiacentibus metas ecclesie determinant*“; CDB 5/2, s. 482, č. 796 – r. 1275 – Boreš z Rýzmburka augustiniánům poustevníkům – „*Sepredictam aquam ab ipso molendino usque ad finem hereditatis nostrae*“; CDB 5/1, s. 59–61, č. 21 – r. 1254 – arbitři sporu mezi Bélou IV. a Přemyslem Otakarem II. – „*Cursu aquarum versus Muram ab eadem summitate moncium decurrencium terminus distinguente, hoc adiecto, quod si castrum Swarchumpah secundum decursum aque non cederet in partem ducatus Stirie*“; CDB 1, s. 348, č. 375 – falsum 13. století (993) – Boleslav II. zakládá Břevnov – „*montem incultum ad meridiem tendentem a bivio quodam, in quo precipiduntur morales, ad Lesce et a Lesce usque ad saxum, qui est positus in via, per quam venturum ad civitatem Pragam*“; CDB 1, s. 425–438, č. 405 – falsum pol. 13. století – Fridrich potvrzuje Kladrubům – „*partem quoque fluminis Mise a lapide medio flume sito usque ad villam, que dicitur Niniz*“; CDB 4/1, s. 278–280, č. 171 – falsum 2. pol. 13. století – Václav dává Hradisku Hejčín – „*a loco predicto, qui Pregem dicitur, fluit quidam transitus aque de Moraua inferius*

Poznatek, že předložka „*a/ab*“ byla narozdíl od „*ex*“ více spjatá s konkrétními jednotlivinami v terénu, se neomezuje pouze na texty listin. Také autoři narativních

---

versus claustrum ad plagam orientalem, qui dicitur vulgo Hageczka struha, super item predictum flumen Seznik fluit a quondam loco pallustri supra claustrum circa et infra usque ad pontem civitatis cum utraque ripa“; CDB 5/2, s. 244, č. 634 – r. 1271 – Vilém z Hustopečí johanitům – „Vallis Gebolfi, tendens a fluvio Marhe usque in rivum Swartza ... omnium accedente spacium silve et pascue“; CDB 5/2, s. 286, č. 657 – r. 1272 – želivský opat Gottfried dává Žatci Staňkovice – „et flumine, quod Egra vocatur, cum utraque ripa a prato, quod Pomnus vocatur, usque ad monachorum vadum“; CDB 6, s. 144, č. 90 – r. 1280 – Pražský biskup Tobiáš a hradištský opat Budiš řeší otázku Hranic mezi Kojetínem a Bezměrovem – „... a predicto cumulo usque ad alium cumulum per directum iuxta viam publicam, que ducit versus Chremsir ... et a predicto stagno, quod totum est nostri predicti abbatis, usque ad verticem dicti stagni per totum mete sunt posite et a predicto vertice ipsius stagni usque ad fluvium, qui dicitur Dyelna struha“; RBM 4, s. 396–397, č. 996 – r. 1341 – Jan věnuje Vyšehradu porosty v Heřmani – „... aqua Blanicz a ponte Hermans usque ad pontem Puchoni“; RBM 5, č. 1641, s. 736–737 – r. 1353 – Arnošt, arcibiskup, přehlíží hranice lesa, o které vznikl spor mezi ním a pány z Rožmberka – „... a semita, que ducit de Rosntal in claustrum fratrum heremitarum ord. s. Aug. dictum Ostrow in Bastyn et abinde procedendo per nemus dictum Brdo“; RBM 7, s. 893–894, č. 1311 – r. 1362 – abatyše sv. Jiří na Hradě přijímá průběh hranice na základě výroku arbitrů – „ab agro Wankonis de Wruticz incipiendo contra fossatum antiquum prati nostri monasterii predicti et a fine illius prati et fossati directe versus rotam molendini in Gelenicz terminando“; RBM 5, s. 38–39, č. 77 – r. 1346 – klášter v Teplé bratřím řeč. Tullingeriis a dědicům – „... ab eodem theolonio versus villam dictam Rayaw vadum rivuli dicti Schelm tangit“.

Příklady vymezení plochy: CDB 1, s. 414, č. 399 – falsum konec 12. století – Vladislav II. potvrzuje Litomyšli – „et silvam totam ab ortu Dezne [řeka Desná] usque ad fluvium, qui dicitur Zuratka“; CDB 3/1, s. 215, č. 174 – r. 1238 – Přemysl potvrzuje dar újezdu Semislav Doubravníku – „circuitus tam in longitudine quam in latitudine a silva domini episcopi in Zlawcob a Zlawcob usque ad silvam Gradezcensem et ab eadem silva usque terminos silve, que Brezaw nominatur, a Brezaw in Gedlaw, a Gedlaw usque in Zterylna, a Zterylna usque ad fluvium, qui Desna vulgariter nuncupatur“; CDB 5/2, s. 77, č. 526 – r. 1267 – závěť Bruna z Querfurtu – „circuitum, qui incipit ab aqua, que vocatur Zedelnicz, et habet ex una parte terminum Oderam, ex alia parte Brunswerde“; CDB 1, s. 279–280, č. 309 – r. 1185 – Fridrich Hadmaru z Kueringu – „Partem terre nostre Austrie adiacentem, Withra videlicet cum silva a fluvio Lvsnitz usque ad alium fluvium, qui dicitur Stropniz“; CDB 1, s. 396, č. 390 – falsum 13. stol. – Vladislav I. zakládá Kladruby – „Wadizlawiciz dedi circuitum a flumine Mohelnic usque ad quercum“; RBM 4, s. 312–313, č. 796 – r. 1340 – Karel kupuje vrch pro stavbu hradu – „Montem Tepenecz infra limites bonorum episcopalium prope Bielcowicz situm ... montem ipsum solum a summitate verticis vsque ad valles proximas et immediatas, circumquaque emimus“; RBM 5, s. 109–110, č. 198 – r. 1347 – Petr z Rožmberka potvrzuje donace klášteru ve Schläglu – „quelibet nemora, prata ac quequa sita a metis Bavarie usque ad flumen Multam et omnia, que intra duorum rivulorum ambitu continentur“; RBM 7, s. 863–864, č. 1424 – r. 1363 – Čeněk z Lipé dává augustiniánům z Moravského Krumlova část lesa – „partem silvae nostrae dictae Vreynewalt, quae est a via, qua itur de Chromnaw in villam Wedrowicz secundum longitudinem ipsius silvae a fine usque ad finem mensurandam et secundum latitudinem a dicta via usque ad summitatem montis dicti Utyskopel

pramenů* celkově využívají abstraktnější typy geografických identifikátorů, a v tomto ohledu v narativních textech nenajdeme rozdíl ani mezi použitím předložek „ex“ a „a/ab“. Zatímco se však *ex* může vázat ke vzdálené lokalitě, která se nijak nevztahuje k pozici pozorovatele (faktického či imaginárního) v konkrétním terénu, „a/ab“ je ve významu „k“ vázáno k místu, kde se pozorovatel nachází. To platí i pro případy, kdy nutná přítomnost pozorovatele není na první pohled vůbec zřejmá. Jeho roli může (byť zřídka) přebírat například poloha celé země, přičemž „pozorovateli“ jsou pak její obyvatelé, tedy i příjemci daného textu.²² Důležitá je přitom skutečnost, že ačkoli narativní texty vykazují u geografických popisů větší míru abstrakce a odstupu, principy používání předložky zůstávají i tady stejné jako v textech listin.

Pro obecně větší abstrakci při lokalizacích můžeme v textech narativních pramenů vysledovat širší škálu také u použití předložky „a/ab“. Aby se v situaci bylo možné vyznat, rozčlenil jsem způsoby používání předložky do řady typových skupin. Během vymezeného časového období docházelo k určitému vývoji v posunu významu „a/ab“. Nejprve uvedeme všechna typová použití s příklady, a poté se zaměříme k jejich vývoji. Jak už bylo řečeno výše, předložka „a/ab“ se vždy vázala na polohu pozorovatele v popisovaném terénu. Typy používání se tak dělí na dvě základní skupiny – popis terénu či pohybu v něm „od“ pozorovatele a „k“ pozorovateli.

---

inklusive“; RBM 4, s. 45–47, č. 120 – r. 1334 – vypsání lánů a dávek města Nového Bydžova – „... taliter sunt locati, videlicet, primo lanei incipientes circa Chudenicz circum civitatem jacentes usque ad Slupnam. It lanei iacentes a longitudine civitatis sive a metis, quod vulgariter dicitur: vom dem reyne, ad antiquam civitatem, et usque ad Wernherum antiquum“, atd.

Výběrové příklady, u nichž nelze z pouhého textu rozpoznat, zda se popisuje linie nebo plocha: CDB 3/1, s. 83, č. 76 – r. 1234 – markrabě Přemysl udílí Uničovu svobody i ves Střelice, její hranice – „A metis Bohemie usque ad dimidium flumen, quod Morauiz nuncupatur, et ab eodem flumine ad aliud flumen dimidium, quod Biztrize vocatur“; RBM 4, s. 169–170, č. 419 – r. 1337 – Hynek Berka z Dubé přenáší práva svého města pod Bezdězem na nové město jménem Bílá pod Bezdězem – „Dedimus etiam ipsi ciuitati et villis praemissis ac incolis eorum octo laneos liberos de silua nostra praedicta pro comunitate, quae vulgariter obecz seu vichwaid dicitur, scilicet a piscina seu prato domini Hermannii de Zuiretitz usque ad ortum Jessconis iudicis praedicti, circa molendinum situm prope ipsam civitatem“.

²² Zdánlivou výjimku pravidla nutného pozorovatele můžeme najít v Kosmově kronice, kde autor předložku a používá pro popis Bořivojova výjezdu z Polska a cesty do Srbska – logiku používání předložky „a“ si ovšem text uchovává tehdy, pokud lužické Srbsko Kosmas považoval za domácí krajinu, v protikladu ke vzdálenějšímu Polsku – B. BRETHOLZ, *Cosmae Pragensis Chronica* (jako pozn. 3), s. 198 – „Ut autem audivit Borivoy, quod frater ejus junior Wladizlaus post obitum Zuatopluk regni potiretur solio, continuo descendens a Polonia, perrexit in Zribiam ad Wigbertum suum per sororem generum“. – Tomuto výkladu nasvědčuje další typ využití předložky *a/ab* Kosmou – B. BRETHOLZ, *Cosmae Pragensis Chronica* (jako pozn. 3), s. 129 – „praesul Gebeardus reverteretur ab urbe Roma, proceres quotquot erant sui clientes“ – použití pro význam „vrátit se odněkud domů“ znamená, že celá země může přebrat „roli pozorovatele“, která je jinak typická pro předložku *a/ab*.

Toto rozdělení je zároveň zásadním rozdílem oproti významu předložky „od“ v moderní češtině – pokud pozorovatel hraje roli v moderním česky psaném textu (a v něm to není podmínkou – narozdíl od analyzovaných středověkých textů), pohyb směřuje vždy k němu. Rozdíl významu pěkně ilustruje Kosmův popis pronásledování Svatopluka knížetem Bořivojem II., vážící se k roku 1104. Kosmas píše, že se Bořivoj neodvážil svést se Svatoplukem bitvu, protože se obával zrady vlastních mužů. Alespoň jej tedy daleko pronásledoval, a to až k pohraničnímu lesu. Kosmas ale užívá spojení „*a longe*“, tedy „zdaleka“.²³ V zásadě tomuto způsobu vyjádření bez problémů rozumíme – pokud bychom Kosmův text převedli na filmové plátno, sledovali bychom knížete na neklidném oři udělujícího pokyny svým věrným, a pak už by následoval střih a záběr na Bořivojovy bojovníky pohledem kamery umístěné na svahu prvních pohraničních vrchů, jak se ženou směrem na diváka. Logikou moderní češtiny bychom však zkratkou takový pohled na popisovaný děj vyjádřit nemohli. Podívejme se na tuto problematiku blíže. Jednotlivé příklady jsou rozděleny podle typů použití.

A. Směr od pozorovatele

	typ lokalizovaného objektu nebo cesty	typ identifikátoru nebo cíle cesty
1. ^{a)}	plocha	konkrétní bod či linie
2. ^{b)}	linie	neurčito (strana)
3. ^{c)}	linie	bod
4. ^{d)}	plocha	linie se směrovým bodem

^{a)} J. EMLER, *Chronicon Aulae Regiae* (jako pozn. 3), s. 55 – „*ipse ducatum Austriae a metis Moraviae usque ad margines Danubii*“; *Chronicon Benessii de Weitmille*, ed. Josef EMLER, in: FRB 4, Pragae 1884, s. 457–548, zde s. 517 – „*et totam terram illam comparavit et habuit ac corone regni Boemie perpetuis temporibus annexuit atque univit, a silva Boemicali usque ad muros civitatis Nurembergae*“.

^{b)} J. EMLER, *Chronicon Aulae Regiae* (jako pozn. 3), s. 30 – „*nocturno tempore a munitione claustrum clam descendere voluerunt*“; tamtéž, s. 38 – „*ad amorem sui ex regia benignitate provocat et a semita non declinans iusticie reproborum insolencias mucrone severitatis debite coangustat*“; tamtéž, s. 127 – „*Cum multiplicata essent mala in regno Bohemie et iam ab omni loco per discidium expulsa esset securitas*“; tamtéž, s. 289 – „*ab urbe confusibiliter fugerit Romana et apud Biterbium mentis ambigue maneat spe non certa*“; tamtéž, s. 114 – „*sed tamquam pulvis, quem proicit ventus a facie terre, pax sic et salus excluditur per hostiles impetus ab incolis patrie universe*“; tamtéž, s. 178 – „*Longius namque a civitate Brunnensi processionaliter*“.

²³ B. BRETHOLZ, *Cosmae Pragensis Chronica* (jako pozn. 3), s. 182 – „*Prosecutus est autem eos a longe usque ad introitum silvae*“.

Lokalizace a orientace v terénu prostřednictvím určení směru „od“ v textech českého středověku

ierant Judei et primo occurrerunt venienti regi“; tamtéž, s. 212 – „*bellum indicere iussiones nec resistantibus quibuscumque ab urbane vie tramite deviare*“; J. EMLER, *Chronicon Francisci* (jako pozn. 3), s. 372 – „*iudicium et iustitia exulat a patria*“; J. EMLER, *Vita Caroli* (jako pozn. 3), s. 353 – „*et fugare hostes a civitate Feltrensi*“; tamtéž, s. 353 – „*Qui audientes a civitate nocte recesserunt*“.

^{c)} B. BRETHOLZ, *Cosmae Pragensis Chronica* (jako pozn. 3), s. 99 – „*Caesaris ad castra clam noctu fugit ab urbe*“; tamtéž, s. 84 – „*Nec longe a praedicta urbe ventum erat ad metropolim Gnezden*“; tamtéž, s. 182 – „*venientes Boemi non longe a Ratisbona metati sunt castra juxta fluvium Reznam*“; J. EMLER, *Monachi Sazaviensis Continuatio Cosmae* (jako pozn. 4), s. 244 – „*flumen videlicet subterfluens a Milobuz usque ad speluncam, quae vulgo Zacolnica dicitur*“; J. EMLER, *Chronicon Aulae Regiae* (jako pozn. 3), s. 300 – „*episcopus Pragensis ... ab urbe Auinionensi ... ad episcopatum suum omni dignitati priori restitutus revertitur*“; tamtéž, s. 170 – „*factum est, ut in die beati Luce ewangeliste a Nurenberg exiret et versus Bohemiam procederet*“; tamtéž, s. 310 – „*Ab hac civitate versus Pomeraniam cum septingentis viris galeatis dominus rex processit et civitatem Posnaniam vallavit cum suo exercitu et obsedit*“; J. EMLER, *Chronicon Francisci* (jako pozn. 3), s. 376 – „*in die beati Luce Evangeliste a Nuernberch exiret, versus Boemiam processit*“; tamtéž, s. 403 – „*ab urbe Auinionensi, scilicet a curia domini Johannis pape*“; J. EMLER, *Chronicon Benessii* (jako pozn. 24), s. 516 – „*protendens murum fortissimum cum valvis et turribus altissimis a castro Wissegrad usque in Porziecz*“.

^{d)} B. BRETHOLZ, *Cosmae Pragensis Chronica* (jako pozn. 3), s. 161 – „*ut ex ista parte fluminis Odrae a castro Recen usque ad urbem Glogov praeter solum Nemci oppidum, nullus habitaret hominum*“; tamtéž, s. 195 – „*devastat eam ex utraque parte fluminis Odrae, a praedicto oppido usque ad castrum Recen*“; tamtéž, s. 194 – „*dux praedictus cum suis Boemis, quicquid erat ex hac parte Vag fluminis a Trencinopoli quoad usque praedictus amnis influat Danubium*“.

B. Směr k pozorovateli

	typ lokalizovaného objektu nebo cesty	typ identifikátoru nebo východiska cesty
1. ^{e)}	určení vzdálenosti	zpravidla bod
2. ^{f)}	plocha či linie	(světová) strana
3. ^{g)}	linie	neurčené místo pobytu
4. ^{h)}	linie	konkrétní bod

^{e)} B. BRETHOLZ, *Cosmae Pragensis Chronica* (jako pozn. 3), s. 26 – „*non longe ab urbe, sed quasi duobus stadiis distabat*“; tamtéž, s. 47 – „*Facta est autem haec electio non longe ab urbe Praga Levigradec*“; tamtéž, s. 163 – „*quam praetereuntes non longe ab urbe in medio pernoctavimus campo*“; tamtéž, s. 211 – „*Non enim longe, sed quasi 10 stadiis distabant ab urbe*“; tamtéž, s. 182 – „*Prosecutus est autem eos a longe usque ad introitum silvae*“. V podobných případech někdy není zřejmé, zda se jedná o směr od nebo k pozorovateli – viz např.: B. BRETHOLZ, *Cosmae Pragensis Chronica* (jako pozn. 3), s. 20 – „*feminea excrevit audacia, ut in quadam rupe, non longe a praedicta urbe, oppidum natura loci firmum sibi construerent*“. Dále též *Annales Bohemorum Vincentii Pragensis*. Letopis Vincentia, kanovníka kostela pražského, ed. Josef EMLER, in: FRB 2, Pragae 1874, s. 407–460, zde s. 430 – „*qui super Oleam fluium non longe a Brixia sua imperialia figi precipit tentoria*“; tamtéž, s. 434 – „*Post haec proxima die vix duobus milliaribus*“.

a Mediolano ponuntur exercitus in arma promptissimi“; tamtéž, s. 436 – „*non longe a Mediolano sua figi precipit tentoria*“; tamtéž, s. 437 – „*in abbatia Vallis Clare non longe a Mediolano cum maximo planctu sepeliuimus*“; tamtéž, s. 439 – „*non longe a porta illa inter staciones domni imperatoris et portam illam stabat*“; tamtéž, s. 441 – „*quod licet tentoria imperatoris a portis Mediolanensium satis fuerint remota Runkalie supra Padum non longe a Placentia*“; tamtéž, s. 442 – „*non longe vix per unum milliare a Bolonia in burgo ad sanctam Helenam tentoria eorum figuntur*“; J. EMLER, *Chronicon Aulae Regiae* (jako pozn. 3), s. 144 – „*in Heimbach, monasterio videlicet Cruciferorum hospitalensium, quod a Spyra distat spacio duorum milliarium*“; tamtéž, s. 50 – „*in oppidum, quod Colonia dicitur, uno miliari distans a Scedlicz venire properat*“; tamtéž, s. 332 – „*Ipse enim tunc non longe a Ratispona fixerat sua castra*“; J. EMLER, *Chronicon Benessii* (jako pozn. 24), s. 501 – „*contra vallem Nebule decem miliaribus a civitate Lukana, cui nomen imposuit Mons Karoli*“.

^{f)} Sem patří vymezení strany podle světových stran, ale i prosté určení „zleva/zprava“. Více k této otázce v části o určení strany. B. BRETHOLZ, *Cosmae Pragensis Chronica* (jako pozn. 3), s. 175 – „*Sepultus ... in polyandro sancti Wencezlai ecclesiae forinsecus ante portam a sinistris*“; tamtéž, s. 209 – „*fertur ut rabida tigris praedictus miles in confertissimos hostium cuneos, et eos a dextris et a sinistris obstantes*“; tamtéž, s. 115 – „*dux convocat populum et proceres in coetum, et fratribus suis a dextris et a sinistris assistentibus*“; tamtéž, s. 219 – „*ab australi plaga repente irruens super solarium ducis in urbe Wissegrad, antiquum murum et eo firmissimum funditus subvertit*“; J. EMLER, *Monachi Sazaviensis Continuatio Cosmae* (jako pozn. 4), s. 251 – „*habens initium a dextris ab altari sancti Martini, a sinistris ab ara sancti Stephani prothomartyris usque in finem criptae*“; tamtéž – „*in capella, quae est a sinistra parte ecclesiae modo etiam a dextris et a sinistris acriter insistendo, quod proelia laudabiliter ac victoriose peregerit in capella, quae est a sinistra parte ecclesiae*“; tamtéž, s. 266 – „*modo etiam a dextris et a sinistris acriter insistendo, quod proelia laudabiliter ac victoriose peregerit*“; *Annales Gerlaci Milovicensis – Letopis Jarlocha, opata kláštera milevského*, ed. Josef EMLER, in: FRB 2, Pragae 1874, s. 461–520, zde s. 468 – „*Quorum via fuit per Chamb, tenentes a sinistris Ratisbonam, per ascensum Danubii usque ad civitatem Sveviae*“; J. EMLER, *Annales Bohemorum Vincentiii* (jako pozn. 28), s. 450 – „*Verumtamen, quia quidam eorum ab oriente, quidam ab occidente, quidam a desertis montibus ad hoc determinandum uocati ueniant*“; J. EMLER, *Chronicon Aulae Regiae* (jako pozn. 3), s. 150 – „*Regum siquidem mense secundum illum situm fuerant a sinistris, reginarum a dextris*“; tamtéž, s. 151 – „*Michi, inquit, sessio a dextris iure competit ex antiquo*“; tamtéž, s. 130 – „*Ipsa enim in eisdem induviis in nupciarum suarum solempniis astitit ut regina, a dextris domine Margarethe, regine Romanorum, in vestitu deaurato circumdata varietate*“; tamtéž, s. 198 – „*Ihesus Christus, honore multiplici reginam prefulgidam sibi in vestitu deaurato circumamictam varietate, assistentem a dextris, videlicet sanctam ecclesiam, sponsam suam*“; tamtéž, s. 150 – „*Nam ad locum illum, qui est a latere cathedralis Spyrensis ecclesie*“; J. EMLER, *Chronicon Francisci* (jako pozn. 3), s. 428 – „*Unde victus rex primo ab occidente fideles invasit, volens summi pontificis et regis Francie loca possidere*“; tamtéž, s. 429 – „*Porro victus rex primo ab occidente christianos invasi*“; J. EMLER, *Chronicon Benessii* (jako pozn. 24), s. 540 – „*Eodem tempore advertens imperator, quia castrum Pragense, in quo habebat magnum thesaurum et multiplices sanctorum reliquias, non erat firmatum et precipue a parte meridionali*“; tamtéž, s. 548 – „*que est contigua sancti Viti, incipiendo a plaga meridionali, iacent secundum ordinem: Primo Seuerus, Gebeardus, Cozmas, Meinhardus, Iohannes primus, Daniel et Fridricus. Item in secunda linea, que est contigua capelle sancte Trinitatis iacent: primo Valentinus, Iohannes secundus, Bernhardus, Nicolaus, Iohannes tercius, Thobias et Gregorius*“; J. EMLER, *Annales Bohemorum Vincentiii* (jako pozn. 28), s. 455 – „*A dextris et*

a sinistris et ante per longissima terrae spacia nullus Ungarie incola inuenitur; omnes, quo quis poterat, fugerant, in conspectu enim eius tota tremebat Ungaria“.

^{g)} B. BRETHOLZ, *Cosmae Pragensis Chronica* (jako pozn. 3), s. 182 – „*Prosecutus est autem eos a longe usque ad introitum silvae“*; J. EMLER, *Chronicon Aulae Regiae* (jako pozn. 3), s. 126 – „*eciam ab extremis mundi finibus esset adducenda“*; tamtéž, s. 19 – „*Que te ditavit et ab exilio revocavit Predilectorum tibi conventum monachorum“*; tamtéž, s. 75 – „*Quomodo enim non putemus artari locum unum, ad quem ab omni terrarum circumferencia populi diametraliter confluunt velut ad punctum?“*; J. EMLER, *Chronicon Francisci* (jako pozn. 3), s. 441 – „*Cumque essent non longe a litoribus terre distantes, ventus validus flatu suo ipsos in navibus dissipavit“*.

^{h)} B. BRETHOLZ, *Cosmae Pragensis Chronica* (jako pozn. 3), s. 129 – „*praesul Gebeardus reverteretur ab urbe Roma“*; tamtéž, s. 193 – „*rex Heinricus reverteretur soluta obsidione a civitate Possen“*; tamtéž, s. 180 – „*et quia nullus obviam sibi venit ab urbe“*; J. EMLER, *Annales Gerlaci* (jako pozn. 29), s. 474 – „*Deinde pergīt obviam Friderico a curia revertenti“*.

V tabulkách vidíme celkový přehled typů používání předložky „a/ab“ pro geografické údaje. Nyní sledujme jejich frekvenci v jednotlivých časových obdobích.

Skupinu B.4, kdy se popisuje cesta z konkrétního bodu do konkrétní pozice pozorovatele, najdeme pouze u Kosmy a v podobě jediné zmínky u Jarlocha. Ve všech případech se jedná o návrat („domů“) ze jmenovaného konkrétního místa a nutnou roli pozorovatele tu přebírají recipienti textu, tedy lidé, kteří se s autorovým pojetím domova mohou ztotožnit. Místo návratu již kronikář nepovažuje za nutné blíže určit. Mimo jiné to znamená, že pokud by text četl někdo nezúčastněný a nezapojený do správných prostorových souvislostí, bez znalosti dalších pasáží by často neporozuměl jeho obsahu (nemohl by vědět, kam se daný aktér líčeného děje vrátil).

V jiných textech se konkrétní místo návratu již takto samozřejmě nepředpokládá. Mladší autoři jednak většinou uvedou, kam se dotyčný vrátil (minimálně napíší „ke svým“ – tedy „domů“), často však zmíní i jméno sídla nebo země.²⁴ Pokud uvádí, odkud daná osoba domů přijela (většinou je to zřejmé z předchozího textu,

---

²⁴ J. EMLER, *Monachi Sazaviensis Continuatio Cosmae* (jako pozn. 4), s. 240 – „*Dehinc in patriam imperator Otto revertitur“*; J. EMLER, *Annales Bohemorum Vincentiini* (jako pozn. 28), s. 413 – „*Rex autem Conradus Wissegrad ueniens cum processione in die sancto pentecostes honeste suscipitur et honestissime a duce W[ladizlao] et domina Gertrude sua sorore, predicti ducis coniuge, Teuthoniam feliciter revertitur“*; tamtéž, s. 413–414 – „*cum nimia preda Bohemiam revertitur“*; tamtéž, s. 414 – „*ad proprias sedes revertitur“*; tamtéž, s. 423 – „*et voluntate domni imperatoris, in gratiam eos reciperet, feliciter in Lonbardiam revertitur“*; J. EMLER, *Chronicon Aulae Regiae* (jako pozn. 3), s. 15 – „*revertitur in Saxoniam“*; tamtéž, s. 43 – „*rex Wenceslaus ad terram suam reverti disposuit“*; tamtéž, s. 50 – „*in Pragam revertitur“*; J. EMLER, *Chronicon Francisci* (jako pozn. 3), s. 394 – „*Eodem anno iterum rex in vigilia beati Johannis Baptiste ad comiciam suam revertitur“*; tamtéž, s. 403 – „*ad suum revertitur episcopatum“*; J. EMLER, *Chronicon Benessii* (jako pozn. 24), s. 475 – „*et revertitur unusquisque gaudens ad propria bona“*; J. EMLER, *Vita Caroli* (jako pozn. 3), s. 360 – „*Et antequam in Boemiam reverterer“*, atd.

tudíž se informace obvykle neuvádí), nepoužijí předložku „*a/ab*“, ale „*de*“, která znamená popis z pohledu aktéra děje, nikoli recipienta textu.²⁵ Posun snad vypovídá o změněných ambicích mladších kronikářů, kteří patrně mysleli i na zahraniční čtenáře a posluchače svých děl. Také je z něho ale zřejmé pevné ukotvení Kosmovy kroniky v prostoru českého knížectví – text je neoddělitelně spjat se zemí, jejíž příběhy popisuje.

Další typovou skupinu, kterou najdeme pouze v Kosmově kronice, je A.4. Tady ale výlučnost nesouvisí přímo s volbou předložkového výrazu, ale se specifickou identifikací prostoru kolem vodního toku, kterou jsme se zabývali v části věnované předložce „*ex*“, resp. ke spojení „*ex utraque parte*“.

V textech kronikáře Kosmy a jeho pokračovatelů naopak chybí skupiny A.2 a B.3, tedy popisy cesty od pozorovatele do neurčita a z neurčita k pozorovateli. Jde o typy vyjádření, kdy je pro autora textu důležitá informace o přesunu, nikoli o jeho cíli či východisku. Absence těchto zmínek v nejstarších kronikách patrně nesouvisí s významem předložky „*a/ab*“. Najdeme v nich sice jiné formy vyjádření tohoto typu informace, ale příkladů je velmi málo.²⁶ Do textu nejstarších kronik nezapadají nikoli z důvodu formy, ale obsahu – zkonkretizování cíle a východiska cest aktérů jeho děje bylo pro starší autory velmi důležité.

Nejvíce se vymykající příklad, pro který bychom mohli vytvořit další tabulku a typovou skupinu C, najdeme v textu Petra Žitavského. Ten jako jediný použil předložku „*a/ab*“ jako geografický identifikátor v situaci bez pozorovatele v terénu pro význam „všude“ – „od východu k západu“. Příklad najdeme u popisu událostí spjatých se smrtí královny Jitky a kronikář tu chce tímto spojením vyjádřit, že sláva královny a tím poté náležitý smutek z jejího skonu zasáhl (hyperbolicky vyjádřeno) celý svět. Použitím dvou názvů světových stran se zcela vytrácí „personifikovaný“ prostor – představa je zcela abstraktní.²⁷ Je jisté, že kronikář toto úsloví mohl převzít

---

²⁵ J. EMLER, *Chronicon Aulae Regiae* (jako pozn. 3), s. 123 – „*de Austria egressus fuerat, in Bohemiam Chorinthianus revertitur*“; tamtéž, s. 273 – „*Post adventum Elizabeth regine Johannes, rex Boemie, iterum de Reno revertitur et Pragam ingreditur in die beati Gregorii pape*“; tamtéž, s. 334 – „*qui in die beati Dionysii martyris de curia revertitur*“; J. EMLER, *Johannis de Marignola Chronicon* (jako pozn. 3), s. 514 – „*revertente de venacione*“.

²⁶ B. BRETHOLZ, *Cosmae Pragensis Chronica* (jako pozn. 3), s. 212 – „*avicula emissa de cavea fugit et repetit silvam*“; tamtéž, s. 209 – „*velut lupus qui quaerit clam ex latibulo irrumperere*“; J. EMLER, *Canonici Wissegradensis Continuatio Cosmae* (jako pozn. 12), s. 236 – „*de civitate fugientes*“; J. EMLER, *Annales Bohemorum Vincentiii* (jako pozn. 28), s. 413 – „*de Boemia fugam iniit*“.

²⁷ J. EMLER, *Chronicon Aulae Regiae* (jako pozn. 3), s. 78 – „*quia tam iocundas festivas et tam preclaras ab oriente usque ad occidentem festivitates incilite domine Gute regine*“.

z jiných textů, např. z Bible či Isidorových Etymologií,²⁸ nicméně pokud se s podobným významem setkáme v jiných pracích z českého prostředí, je vyjádření vždy „ukotveno“ na pevném místě v prostoru určeným východiskem (pozorovatelem).

Závěr

Při zhodnocení způsobů užívání všech tří předložek volně přeložitelných termíny „od“ nebo „z“ nutně dospějeme k závěru, že jazykové cítění autorů analyzovaných textů (nakolik tedy můžeme soudit z dostupných případů) odráží vnímání prostoru a orientaci v něm, které jsou zcela odlišné od situace v moderní češtině. Na jedné straně při popisu určité plochy či jejích hranic v terénu v textech středověkých listin splývá, jestli předložky znamenají „od/z“ nebo „na/v“. Jinými slovy – v určitých případech není bez dalšího kontextu zřejmé, zda autor píše o výchozím bodu hranice, kterou při svém popisu imaginárně prochází, nebo o směru, jakým se rozkládá vnější plocha, která k popisovanému (procházenému) území přiléhá. Na druhé straně ale studované texty ukazují, že již samotný výběr předložky určoval, zda je situace popisována z daného místa („de“, „a/ab“) nebo z určitého prostorového odstupu („ex“). To ovšem dokládá hlavní rozdíl oproti dnešnímu pojetí – lokalizace předpokládají přímý kontakt s daným terénem, jinak jim nelze porozumět.

Pokud jde o přesné vymezení hranic určité plochy, určují se její meze „zvnitřku“. Autor informace o lokalizaci, ať už fakticky nebo imaginárně, stojí na kraji vymezovaného území nebo jím prochází a popisuje jeho vnější okraje; zaznamená, „kam až“, tedy „odkud kam“ se území rozkládá. Zatímco moderní člověk identifikuje plochu území s odstupem a bezpříznakově – buďto udáním jeho výměry nebo identifikačního čísla, podle něhož lze dohledat přesný zákres na katastrální mapě, analyzované texty odrážejí nutnost znalosti daného místa a plocha se popisuje „zevnitř“ – táhne se od určitého bodu/linie „až k“ („*usque ad*“) dalšímu určitému bodu/linii.

V kombinaci s dalšími podobnými analýzami znamená výše nastíněný závěr příspěvek k porozumění prostorového vnímání středověkého člověka, které se od dnešního způsobu značně odlišovalo.

---

²⁸ Bar. 5,5 – „*et vide collectos filios tuos ab oriente sole usque ad okcidentem*“; ISIDOR ZE SEVILLY, *Etymologiae* XIII–XV, překlad a poznámky Daniel Korte, úvod Jan Souček a Jan Kalivoda, revize překladu a redakce Lucie Pultrová, Praha 2001, s. 115: „*Divisus est autem trifarie: e quibus una pars Asia, altera Europa, tertia Africa nuncupatur. Quas tres partes orbis veteres non aequaliter dividerunt. Nam Asia a meridie per orientem usque ad septentrionem pervenit; Europa vero a septentrione usque ad occidentem; atque inde Africa ab occidente usque ad meridiem*“.

Tomáš Klimek

Localization and orientation in the terrain by way of determining the direction “from” in texts of the Czech Middle Ages – Historical Semantics Analyzes

The article based upon Latin texts from the Czech lands written between 12th and 14th centuries deals with a concrete aspect of perception of space of that time. The author follows up to his previous studies about ways of determining proximity and determining direction and focuses on a special task of different way of determining the direction “from”. He has analyzed ways of using three prepositions for determining the direction “from” (“*ex*”, “*de*”, “*a/ab*”) in Latin texts from the Czech environment and he analyses their semantic fields and the development of these fields.

Semantic meanings among analyzed prepositions were different and although the differences were rather specific and fine, prepositions were not mutually interchangeable and their proper use was crucial for providing information about the situation in the terrain. We do not know such finest semantic aspects by expressing geographical locations or giving directions today, at least in modern Czech.

In some cases there was an important role of real or imaginary observer in the described terrain enabling proper understanding of giving information. Some prepositions were used in such a way that the information was understandable only if we thought about the view of someone who was standing at a concrete place. Using other words, some of the descriptions assumed physical contact and knowledge of the described terrain. In the same time descriptions of a terrain were done “from inside”, there was no distant view on the space in that period.

Martin Dohnal*

**KONCEPT POLYFOKÁLNÍCH SÍDEL
NA PŘÍKLADU VÝVOJE OBCE OPAŘANY
NA TÁBORSKU**

POLYFOCAL SETTLEMENT CONCEPT ILLUSTRATED ON AN EXAMPLE
OF THE VILLAGE OF OPAŘANY (REGION OF TÁBOR)

Keywords

---

urbanism
medieval settlement
Early Modern settlement
polyfocal settlement
1400–1900
Opařany (district of Tábor)

Abstract

The study aims at mechanism and a date of origin of a current village of Oparany from two originally separated nuclei. The village layout is confronted with similar examples of the so called polyfocal settlement, known from Western Europe, especially England.

---

* PhDr. Martin Dohnal, Ph.D., Etnologický ústav AV ČR, v.v.i., Na Florenci 3, 110 00 Praha 1. E-mail: mdohnal@centrum.cz. – Článek byl zpracován v rámci projektu P410/11/1287 Etnografický atlas Čech, Moravy a Slezska: Lidová architektura, sídla a bydlení, který je podpořen GA ČR. Založen je mimo jiné na autorově výzkumu zahraniční odborné produkce ve Spojených státech v letech 2004–2005 v rámci stipendia Fulbrightovy komise. – Za cenné rady a pomoc při získávání relevantního materiálu autor na tomto místě děkuje p. prof. Eduardu Maurovi z Ústavu českých dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, PhDr. Jiřímu Woitschovi, Ph.D. z Etnologického ústavu AV ČR, Mgr. Aloisu Sassmanovi, PhDr. Jiřímu Úlovcovi z Odboru archivní správy a spisové služby Ministerstva vnitra ČR, Mgr. Kateřině Lemberkové ze Státního okresního archivu v Táboře, Ing. Jaroslavu Stejskalovi z Dětské psychiatrické léčebny Opařany a Haně Pelcové ze Státního oblastního archivu Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec.

Úvod

Předkládaný článek vznikl v reakci na starší studii Rudolfa Tecla k problematice koncentrace středověkého osídlení na Táborsku.¹ Autor v této studii reagoval na středověké příklady výskytu oddělených skupin dvorů, usedlostí či drobných osad v Německu a vznik řady místních obcí spojením pěti či šesti starších sídlišť. Základní premisa studie R. Tecla spočívala v podchycení dvojice lokalit na Táborsku, z nichž jedna, vždy menší, nese deminutivní formu názvu lokality větší, a navíc obě leží v těsné blízkosti. Autor předpokládal, že převzetí názvu vychází z procesu koncentrace osídlení. Poté by se jednalo o koncentraci osídlení, dejme tomu v rovině správní nebo názvoslovné. Ve fyzickém slova smyslu k vlastní koncentraci sídlišť, tedy opuštění několika stávajících sídlišť a vybudování nové vsi pro jejich obyvatele, a to v rámci některé ze stávajících osad, nedošlo. Naopak se zdá, že alespoň v některých případech se jedná o výskyt jevu, který je v britské literatuře označován jako polyfokální osídlení. Na podobné případy dvojice názvů osad, z nichž jeden je deminutivum druhého, upozornil přitom již František Roubík, který zdůraznil časté sloučení menší obce s obcí větší a poukázal na skutečnost, že dvojice podobných názvů může být pouze alternací označení jedné a téže osady.²

Jedním z příkladů, na kterých uvedené jevy R. Tecl ilustroval, je obec Opařany, situovaná cca 15 km západně od Tábora. Autor podal poměrně podrobně vývoj majetkové držby obce, sestávající původně ze dvou samostatných vsí. Detailní analýza půdorysného vývoje a vývoje názvů obou částí vsí však již provedena nebyla. Autor předkládané studie v předchozích letech prováděl ve sledované oblasti rozbor urbanistického vývoje obcí a jejich plužin v pozdním středověku a raném novověku a měl možnost seznámit se s dochovanými archivními dokumenty ke stavebnímu vývoji obce. Jejich rozbor dokládá souvislost jevu, na který upozornil R. Tecl, právě se zmíněným konceptem polyfokálního osídlení.

Pro mapové zobrazení rekonstrukce urbanistického uspořádání obce v jednotlivých obdobích byly využity císařské otisky map stabilního katastru.³ Identifikace objektů s popisnými čísly byla provedena s využitím údajů samotného stabilního katastru.⁴ V rámci jednotlivých mapových rekonstrukcí jsou zobrazeny pouze ty domy a domové parcely, jejichž existenci lze na základě dochovaných písemných pramenů

¹ Rudolf TECL, K problematice koncentrace středověkého osídlení na Táborsku, AH 5, 1980, s. 155–164.

² František ROUBÍK, Soupis a mapa zaniklých osad v Čechách, Praha 1959, s. 9. Autor zde uvádí přes 30 obdobných příkladů dvojic podobných názvů vsí.

³ Ústřední archiv zeměměřictví a katastru Praha, Stabilní katastr, císařský otisk, sign. 5481.

⁴ Národní archiv Praha, Stabilní katastr, sign. Táb 533 (Opařany, 1830).

Koncept polyfokálních sídel na příkladu vývoje obce Opařany na Táborsku

v dané době očekávat. Je přirozeně třeba mít na paměti, že rozvržení domů, stejně jako parcelace přilehlých pozemků odpovídá době vzniku mapy stabilního katastru (1830).

Vývoj majetkové držby vsi

Stáří obce dle zmínek v písemných pramenech je spojeno s určitými nejasnostmi. Název vsi z hlediska jazykovědy odkazuje na tvar tzv. jmen obyvatelských zakončených příponou –any. Mezi tato obyvatelská jména však standardně název obce řazen není.⁵ Stáří vsi nasvědčuje několik nepřímých skutečností – předně její umístění v blízkosti raně středověké bechyňské sídelní komory, jejíž existenci lze vzhledem ke stáří města sahajícího do raného středověku oprávněně předpokládat, ale jejíž rozsah nebyl dosud jasně vymezen.⁶ Dle toponomastického hlediska je v okolí bechyňského sídelního ostrůvku doložena řada názvů starých typů, ať již je to Řepeč nacházející se v blízkosti Opařan, nebo četná další obyvatelská jména

---

⁵ Zmíněné klasifikaci však přitom víceméně odpovídá interpretace tohoto jména, totiž ves Opařanů, tj. lidí bydlících nebo žijících v (na) oparu. Oparem byla v mluvě místních obyvatel část louky, kde tráva žlutne a vadne, a Opařan je obyvatel takového oparu (srov. Antonín PROFOUS, *Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny* 3. M–Ř, Praha 1951, s. 277).

⁶ Ze starší literatury je třeba uvést zejména Josef Vítězslav ŠIMÁK, *Středověká kolonizace v zemích českých*, Praha 1938, s. 1139.

(Borovany, Chrást'any, Hvožd'any).⁷ Stáří osídlení v okolních obcích nasvědčuje jak první zmínka o sousední vsi Srlín (1218),⁸ tak předpoklad vzniku další sousední obce v souvislosti s cílenou kolonizací pokročilého 12. a počátku 13. století (Staré Sedlo).⁹

První písemná zmínka o Opařanech je badateli kladena do období po roce 1268, kdy biskup Jan III. postoupil králi Přemyslu Otakarovi II. některé osady v jižním a západním okolí Bechyně. Biskupovi mělo po této transakci zbýt v majetku mimo jiné zboží opařanské, které dle jiných autorů mělo být biskupství přiděleno náhradou za statky postoupené královské koruně. Dle uvedených autorů došlo ovšem ke ztrátě příslušnosti vsi k týnskému statku biskupství velmi záhy, již před rokem 1279, ovšem bez uvedení konkrétních pramenů.¹⁰ Jiní badatelé zmiňují jako první rok zprávy o obci rok 1407, kdy Opařany nebo jejich část byla v držení kanovníků kapitulního kostela sv. Kryštofa v Týně nad Vltavou.¹¹ Z hlediska dalšího výkladu je podstatné, že v roce 1410 se v Opařanech uvádí svobodný statek, zřejmě majetek blíže neznámého příslušníka nižší šlechty.¹² Martin Kolář uvádí, že Opařany měly být královským lénem, jež po smrti v listině zmíněných Michala a Anky z Opařan král Václav IV. postoupil svému komořímu Ondráčkovi (což může indikovat šlechtické sídlo v obci již v tomto období).¹³

První doklad o existenci dvou osad stejného jména přináší seznam poddaných zběhlých z husitského Tábora zpět do svých domovů (1422–1424), který uvádí i jistého Kubiceho z Opařan Větších.¹⁴ Majetkové nároky na obec ze strany Oldřicha

---

⁷ Ludvík POKORNÝ, Místní jména v jižních Čechách, in: Jazyk. Nářečí, místní jména, slangy, red. František Cuřín a kol., České Budějovice 1986 (= Jihočeská vlastivěda. Řada A – Kultura), s. 61–99, zde s. 78–79. Uvedený autor pouze neuvádí Borovany jako součást nejstaršího sídelního ostrůvku. Tato obec se ale jak první písemnou zmínkou (1219), tak i tvarem jména řadí jednoznačně mezi nejstarší osady v oblasti.

⁸ CDB 2, s. 143, č. 153.

⁹ Vladislav KOTEK, Příspěvek k nejstarším dějinám osídlení milevského okresu, Sborník Vysoké školy pedagogické v Olomouci 2, 1955, s. 111–120.

¹⁰ Josef SAKAŘ, Dějiny hradu a města Týna nad Vltavou a okolí 1, Praha 1906, s. 10–11; August SEDLÁČEK, Hrady, zámky a tvrze Království českého 7, Praha³1996, s. 18.

¹¹ R. TECL, K problematice (jako pozn. 1), s. 157; Ferdinand TADRA, Soudní akta konsistoře pražské 5, Praha 1899, s. 332, č. 103.

¹² R. TECL, K problematice (jako pozn. 1), s. 157; AČ 35, s. 286–287, č. 58.

¹³ Martin KOLÁŘ, Hrady, tvrze a panská sídla v kraji Táborském, in: Sborník historických prací Martina Koláře o dějinách Tábora, red. Jan Kolář, Tábor 1924, s. 257–270.

¹⁴ Josef MACEK, Tábor v husitském revolučním hnutí 2, Praha 1955, s. 380, č. 15.

z Rožmberka v neklidné době husitských válek vyplývají z výběřčího rejstříku třeboňského panství z roku 1433.¹⁵ Obojí Opařany (arcibiskupské, náležející k panství Týn nad Vltavou, i kapituly týnské) zapsal císař Zikmund roku 1437 Vnůčkovi, služebníku města Hradiště hory Tábor.¹⁶ R. Tecl tedy shrnuje, že obě osady, či jejich části, patřily v době předhusitské několika držitelům, pražskému arcibiskupství, kapitule týnské a blíže neznámému rodu nižší šlechty.

V následujícím období (1439–1547) je uváděna příslušnost vsi k městu Táboru,¹⁷ byť zpráva o zapsání obojích Opařan městu hovoří až o králi Jiřím z Poděbrad a roku 1460.¹⁸ Roku 1548 koupil Opařany spolu se Skrýchovem Víta mladší ze Rzávého.¹⁹ Ten je později (roku 1593) prodal Anně Chrtové z Dlouhé vsi.²⁰ Ta získaný majetek postoupila roku 1623 Janovi de Vite z Lilienthalu. Od dalšího majitele, Anny Hozlauerové z Kalenic a na Olši (Volši), koupila statek hraběnka Františka Slavatová z Meggau. Její syn, Jan Jáchym Slavata, panství prodal v roce 1656 jindřichohradecké jezuitské koleji, která je převedla roku 1669 na jezuitskou kolej na Starém Městě pražském. V jejím držení zůstal majetek až do zrušení řádu v roce 1773, kdy byl převeden na státní studijní fond. Ve veřejné dražbě koupila panství Opařany roku 1826 kněžna Quidobaldina Paarová pro svého nezletilého syna Karla.²¹

---

¹⁵ Rostislav NOVÝ, *Prameny k dějinám Táborska 1432 až 1433*, *Táborský archiv* 6, 1994, s. 151–192, zde s. 184–185.

¹⁶ August SEDLÁČEK, *Zbytky register králův římských a českých z let 1361–1480*, Praha 1915, s. 198, č. 1444 (zápis k 30. lednu 1437).

¹⁷ Josef RENNER – Otakar G. PAROUBEK, *Popis okresního hejtmánství Píseckého*, Praha 1889, s. 147.

¹⁸ A. SEDLÁČEK, *Zbytky register* (jako pozn. 16), s. 25, č. 28 (zápis z 19. června 1460). Marginální je z tohoto pohledu rovněž prodej platů v Opařanech roku 1459 Janem z Rožmberka Matějovi z Dubče na šest let – A. SEDLÁČEK, *Hrady, zámky* (jako pozn. 10), s. 76. Tento záznam svědčí pouze o nárocích na část dávek souvisejících s poddanskými povinnostmi zdejších sedláků.

¹⁹ Tomáš V. BÍLEK, *Dějiny konfiskací v Čechách po r. 1618*, Praha 1882, s. 1222; R. TECL, *K problematice* (jako pozn. 1), s. 157. Teprve prodejem z roku 1548 se začleňuje Skrýchov pod panství Opařany.

²⁰ Josef HEJNA, *Paměti statků opařanského, podbořského, dobronického a stadleckého*, Tábor 1885, s. 3. (Dostupné též elektronicky na www.nkp.kramerius.cz.)

²¹ Tamtéž, s. 10.

Vývoj půdorysného uspořádání obce v období před rokem 1620

Informace o velikosti a uspořádání vsi podávají již pozdně středověké prameny. V první řadě se jedná o dokumenty vzešlé z činnosti rožmberské vrchnostenské kanceláře. Nejstarší písemností je v tomto kontextu výběrčí rejstřík treboňského panství z roku 1433.²² Vzhledem k pečlivé evidenci poddanských povinností v obvodu táborského městského statku dnes disponujeme řadou údajů o poddanských platech a majetkové držbě ve druhé polovině 15. a první polovině 16. století. To se týká především známého táborského urbáře, jehož zápisy pocházejí pravděpodobně z rozmezí let 1469–1510.²³ Podstatné jsou dále záznamy o opařanských usedlostech v několika výběrčích rejstřících táborského panství.²⁴ Zápisy o směnách poddanských nemovitostí obsahuje rovněž *Knihá bílá trhová pro vesnice města Tábora*, založená v roce 1540. Chronologické řazení zápisů v knize spolu s omezeným počtem záznamů vztahujících se k jednotlivým vsím však výrazně limituje využití pramene pro účely předkládané práce.²⁵

K dispozici máme tedy prameny ze čtyř základních časových vrstev: 1433, 1469–1486, 1502–1510 a 1530–1531. Identifikace a ztotožnění usedlostí uvedených v jednotlivých pramenech není bohužel vzhledem k charakteru obsažených dat uskutečnitelné.²⁶ Dokument z období let 1469–1486 navíc neposkytuje informace o počtu usedlostí ve vsi a pro naše účely tak není použitelný.

---

²² R. NOVÝ, *Prameny* (jako pozn. 15), s. 184.

²³ Státní okresní archiv Tábor (dále jen SOKA Tábor), Archiv města Tábor (dále AM Tábor), kniha č. 23. Kniha se skládá z několika pramenů různého stáří; k tomu např. František ŠMAHEL, *Chvála pomocných věd historických*, AUC – Philos. et Hist. 1. Z pomocných věd historických 13, 1996, s. 27–39, zde s. 29–31. Nejstarším je urbář pocházející patrně z rozmezí let 1469–1486; zápisy o Skrychovu na fol. 9v–10r. Z hlediska sledovaného tématu je významný rovněž účet svatohavelského úroku táborského panství z doby kolem roku 1510; záznamy o skrychovských usedlostech jsou v této knize na fol. 84. K problému též František ŠMAHEL, *Táborské vesnice na Podblanicku*, SVPP 22, 1981, s. 171–201, zde zvl. s. 175–177.

²⁴ SOKA Tábor, AM Tábor, výběrčí rejstřík svatohavelského úroku táborského panství z roku 1502, kniha č. 25. Tamtéž, výběrčí rejstřík svatojiřského úroku táborského panství z roku 1503, kniha č. 26. Státní oblastní archiv Třeboň (dále jen SOA Třeboň), *Cizí statky Třeboň II*, inv. č. 470, výběrčí rejstřík svatojiřského úroku táborského panství, 1530, pag. 18; berní rejstřík louňovického klášterství, 1530, pag. 27–28; zlomek berního rejstříku louňovického klášterství, 1531, pag. 31.

²⁵ SOKA Tábor, AM Tábor, *Knihá bílá trhová pro vesnice poddané města Tábora (1540–1548)*, kniha č. 241.

²⁶ Z předchozích analýz zkoumaných pramenů pro další obce táborského panství jednoznačně vyplývá, že fluktuace hospodářů na jednotlivých gruntech byla ve sledovaném období velmi

Z hlediska cílů této práce není relevantní uvádění konkrétních informací o jednotlivých usedlostech zejména z pramenů, jež již byly publikovány. To se týká zejména rejstříku z roku 1433, jehož svědectví o pokročilé sociální stratifikaci vsi může dokládat, že dříve unifikovanější majetková držba byla v průběhu předchozích desetiletí či staletí v této době již výrazně pozměněna. Četnost výskytu jednotlivých kategorií usedlostí v tomto pramenu dokládá následující tabulka. Celkem dokument udává i se započtením usedlostí bez uvedení výměry pro Opařany Velké 20 usedlostí a pro Opařany Malé 12 rolnických statků.²⁷

Četnost výskytu jednotlivých velikostí usedlostí			
Oparzani Maius		Oparzani Minus	
Laneus	7×	1 ½ laneus	1×
½ laneus	8×	5 quartalia	1×
3 quartalia	1×	laneus	1×
1 ½ quartale	1×	½ laneus	6×
½ quartale	1×	1 quartale	1×
bez uvedení výměry	2×	hereditas	1×
celkem	20×	celkem	12×

Další dokument, který je k dispozici, je účet svatohavelského úroku táborského panství z doby kolem roku 1510.²⁸ Ten uvádí sociální stratifikaci vsi na základě velikosti pozemkové držby připadající k jednotlivým statkům (srov. tab. níže). Je nepochybně zajímavé, že struktura vsi uváděná v urbáři odpovídá rekonstruovanému urbanistickému uspořádání obce k roku 1658 (obr. č. 3). Popis obce tehdy počínal u severozápadního konce vsi Velké Opařany, tedy v prostoru kolem dnešního čp. 1, a pokračoval ve směru hodinových ručiček, v severní řadě vsi se tehdy nacházelo 9 gruntů, v jižní části 5 gruntů. V Malých Opařanech se nacházelo 7 usedlostí. Jako by se zdálo, že při řazení usedlostí v pozemkové knize, jejíž první zápisy se vztahují k roku 1658, bylo dodrženo starší tradiční řazení usedlostí v dokumentech patrimoniální správy. Pokud by tomu tak bylo, bylo by možné oprávněně předpokládat,

---

vysoká a že v řadě vsí se držitelé všech usedlostí kompletně vyměnili během pouhých několika let (F. ŠMAHEL, Táborské vesnice (jako pozn. 23), s. 181–182).

²⁷ Situaci navíc komplikuje skutečnost, že v pozdním středověku mohla být velikost lánů rozdílná i v rámci jedné vesnice – na Pelhřimovsku se např. rozlišovaly v některých vsích lány „velké“ a „malé“ (Josef DOBIÁŠ, Dějiny královského města Pelhřimova a jeho okolí 1. Doba předhusitská, Pelhřimov 1927, s. 187).

²⁸ SOkA Tábor, AM Tábor, kniha č. 23; přepisy záznamů František Augustin SLAVÍK, Panství táborské a bývalé poměry jeho poddaných, Tábor 1884, s. 55–56 a J. HEJNA, Paměti (jako pozn. 20), s. 41–42.

že urbanistická struktura zachycená v rámci rekonstrukce vytvořené na základě mladších pramenů pro rok 1658 existovala již minimálně na samém počátku 16. století.

Opařany – jedna strana vsi: počet lánů	Počet výskytů
1	3×
0,5	6×
Opařany – druhá strana vsi: počet lánů	
1	6×
Opařany celkem	15×
Opařánky: počet lánů	
0,5	2×
1	2×
1,25	2×
1,5	1×
Opařánky celkem	7×

Pro svědectví o počtu usedlostí na počátku 16. století byl zvolen rejstřík z roku 1510.²⁹ Počet statků uváděných v roce 1510 je ovšem nižší, než kolik uváděl rejstřík z roku 1433, a to tak podstatně, že to nelze zřejmě vyložit málo pravděpodobnou eventualitou, že někteří rolníci uvedeni ve starším dokumentu z roku 1433 nemuseli v Opařanech sídlit, ale mohli to být majitelé statků z okolních vsí, kteří užívali půdu z některých pustých gruntů. Srovnání údajů z rejstříku z roku 1510 s mladšími rejstříky z let 1530 a 1531 naznačuje na základě placených úroků a pořadí jednotlivých uváděných jmen, že posloupnost usedlostí je ve všech pramenech opět totožná. Tyto rejstříky uvádějí pro Velké Opařany v jednom případě 16 a ve druhém 15 poplatníků, pro Malé Opařany v obou případech 8 poplatníků.³⁰

Shrnutí počtu statků v obou částech vsi dle jednotlivých pramenů je uvedeno v následující tabulce. Kromě zmínek o počtu selských statků ve vsi je možné se na základě svědectví dobových písemných pramenů alespoň rámcově vyjádřit k vrchnostenským stavbám v předbělohorském období. Poplužní dvůr a pivovar je zmiňován již při prodeji vsi roku 1593.³¹ Dvůr poplužní a pivovar jsou zmiňovány při dalším prodeji ještě roku 1623.³²

²⁹ Starší rejstříky z let 1502–1503 obsahují téměř identické informace, a není proto důvod je zde opakovat.

³⁰ SOA Třeboň, Cizí statky Třeboň II, inv. č. 470, jedná se o úroční rejstřík města Tábora z roku 1530 a úroční a berní rejstříky města Tábora z let 1530–1531.

³¹ Srov. pozn. 20.

³² J. HEJNA, Paměti (jako pozn. 20), s. 4.

Rok	Severní sídlo	Jižní sídlo při pozdější vrchnostenské rezidenci
1433	20	12
1510	15	7
1530	16	8
1530–1531	15	8

Vývoj půdorysného uspořádání obce v období po roce 1620

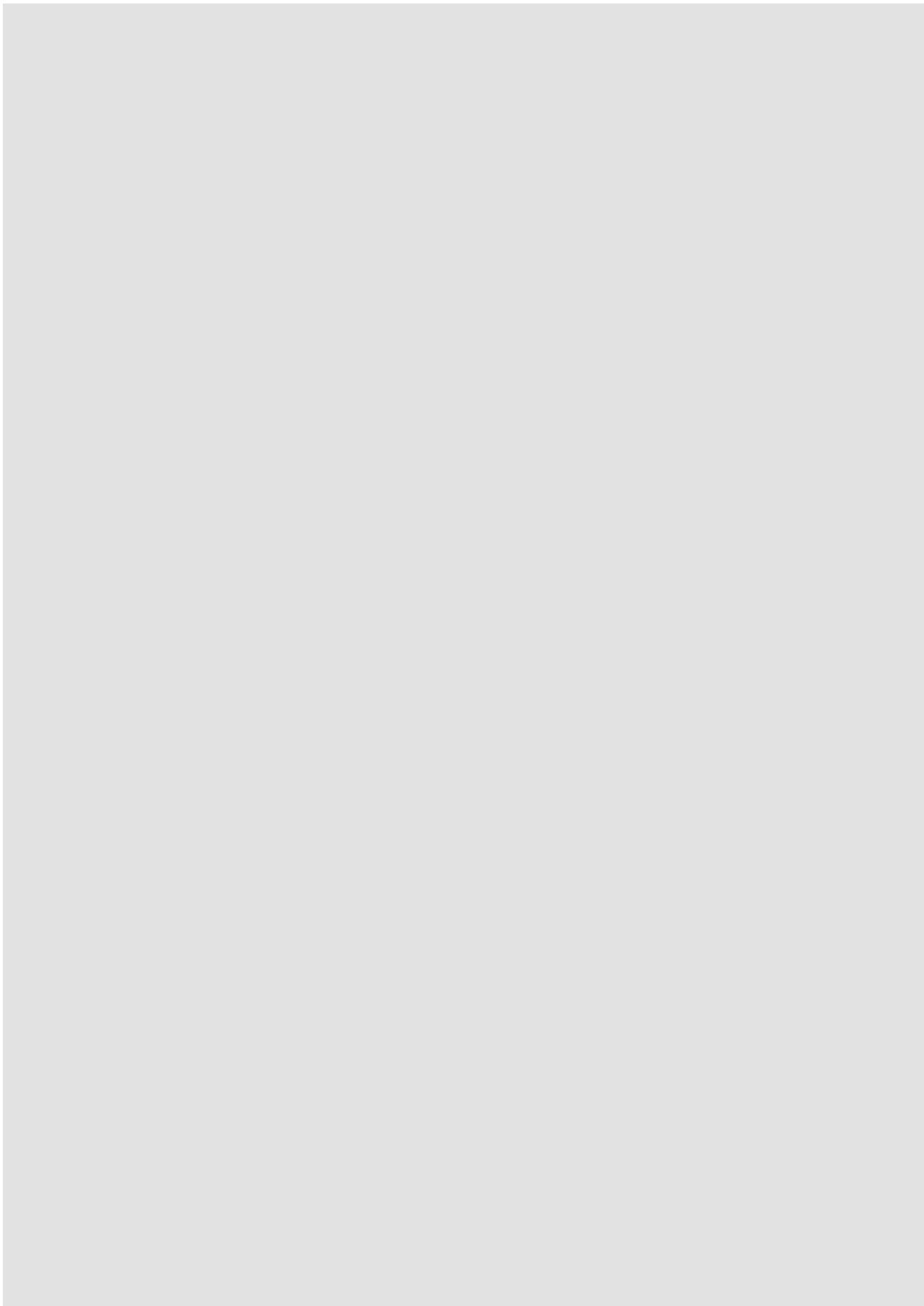
Obec se nachází na hlavních komunikačních tazích, které již v historickém období spojovaly významná centra osídlení, jmenovitě města Písek a Tábor. Lze předpokládat, že ves proto byla postižena v souvislosti s přesuny armád během třicetileté války. Nasvědčují tomu i do určité míry nejasné informace berní ruly. Ta uvádí šest osedlých rolnických statků, dva nově osedlé rolníky, jednoho rolníka na živnosti *zkaženého*, ale zejména čtyři rolnické grunty pusté a jednoho zahradníka.³³ Že k obnově vsi zřejmě docházelo již v období 30.–60. let 17. století, dosvědčují zápisy pozemkové knihy č. 2, kde se na více místech zmiňuje výstavba domů za Adama Hozlaura z Hozlau – jedná se zřejmě o manžela Anny Hozlauerové z Kalenic a na Olší (Adam mladší z Hozlau zemřel roku 1655).³⁴ Anna Hozlauerová statek Opařany zakoupila v roce 1628 – uvedené zmínky tedy patrně svědčí o výstavbě některých chalup v obci ve 30.–60. letech 17. století. Tyto zápisy se týkají pátého gruntu (dnešní čp. 10), který byl původně chalupou a kde jeho majitel před rokem 1658 vystavěl nové stavení, devátého gruntu Maškovského (dnešní čp. 21), druhé chalupy Budínkovské (dnešní čp. 44), šesté chalupy Vaňurovské (dnešní čp. 9) a sedmé chalupy Musilovské (dnešní čp. 5). Před rokem 1658 byla dle záznamů knihy vystavěna rovněž chalupa třetí (dnešní čp. 41).

Podstatnou informaci o uspořádání vsi podávají nejstarší záznamy pozemkové knihy č. 2 Velkostatku Opařany, vztahující se k roku 1658.³⁵ Vzhledem ke skutečnosti, že zápisy knihy jsou vedeny v členění na jednotlivé usedlosti, bylo možné sle-

³³ Jedním z těchto gruntů byl patrně grunt Šerhovský, který ale byl obnoven. Zdá se navíc, že berní rula neuvádí zřejmě většinu z usedlostí existujících dle svědectví pozemkové knihy č. 2 v Opařánkách – jedná se o dnešní čp. 38, 41, 44 a 46. Je třeba také zdůraznit, že informace o držitelích gruntu v době berní ruly, uvedené v tereziánském katastru neodpovídají záznamům pozemkových knih č. 2 a 7 o posloupnosti držby jednotlivých usedlostí – Národní archiv Praha, Tereziánský katastr, sign. 2908.

³⁴ A. SEDLÁČEK, Hradý (jako pozn. 10), s. 57.

³⁵ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Velkostatek Opařany (dále Vs Opařany), pozemková kniha č. 2.

dovat vývoj jednotlivých gruntů v čase. Ztotožnění s dnešními popisnými čísly umožnila kombinace a vyhodnocení informací v následujících pramenech:³⁶

- pozemková kniha č. 7 (zápisy řazené opět v členění dle usedlostí, názvy usedlostí korespondují s tradičními označeními gruntů ve starší knize č. 2);
- pozemková kniha č. 14 (zápisy řazené chronologicky, avšak v řadě případů již s uvedením popisných čísel zavedených v letech 1770–1771);
- matrika pro farní úřad Jistebnice, kniha 33, NOZ, 1771–1784;
- pozemková kniha č. 30 uvádí pro každou usedlost popisná čísla platná v období 1770–1771 na straně jedné a přelomu let 1805 a 1806 na straně druhé a nová (současná popisná čísla) zavedená v období let 1805–1806.

Uvedeným metodickým způsobem bylo možné všem usedlostem zmiňovaným v pozemkové knize č. 2 spolehlivě přiřadit dnešní popisná čísla. Výsledek je uveden na obr. č. 3. Rekonstruovaná podoba uspořádání vsi, rozumějme přesněji projekce urbanistického uspořádání zachyceného na mapách stabilního katastru v rozsahu domů identifikovaných v nejstarších zápisech dochované pozemkové knihy pro obec, již byla komentována v předchozí kapitole při analýze pramene z roku 1510. Rozsah vsi určuje též taxa statku opařanského z roku 1655.³⁷ Ta uvádí 10 lánových rolnických statků, 3 pusté selské statky a 7 chalupnických statků a krčmu.

Rozsah vsi přímo v roce 1658 upřesňuje soupis poddaných obsažený v již zmíněné pozemkové knize č. 2, vyhotovený k roku 1658. Eviduje veškeré statky uvedené na zmiňovaném obr. č. 3, tedy jedenáct rolnických statků, sedm chalup a kovárnu. Ta se v tomto roce nacházela na místě patrně dnešního čp. 27.³⁸ Pokud se však vrátíme ke svědectví soupisu poddaných z roku 1658, zdá se, že tento dokument oproti zmíněné taxě z roku 1655 již počítal pouze s osazenými usedlostmi. Na uvedeném obr. č. 3 **Chyba! Nenalezen zdroj odkazů.** jsou zřetelné mezery mezi doloženými usedlostmi, jmenovitě v jihozápadní části jižní fronty vsi Opařan (severní sídlo) mezi dnešními čp. 21 a 18 a u čp. 11, naproti silnici jižním směrem. V těchto místech se mohly nacházet grunty zaniklé v souvislosti s třicetiletou válkou či dříve.

---

³⁶ Citace pozemkových knih viz pozn. 35. Matrika pro farní úřad Jistebnice je péčí Státního oblastního archivu v Třeboni přístupná na www.digi.ceskearchivy.cz.

³⁷ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Vs Opařany, inv. č. 42.

³⁸ Dle pozemkové knihy č. 2: „chalupa jedenáctá, kde někde kovárna bejvala“. Dle zápisu pozemkové knihy č. 7 (fol. 21) vztahujícího se k roku 1765: „... pročez ta chalupa na budoucí časy panská zůstane a panský kolář dle kontraktu z ní činži platí...“. Jako obydlí kováře je v Ukazateli budov rozdělených z bývalých dvorů a panských provozů z roku 1777 uvedeno původní číslo popisné 52 – přečíslované později na čp. 27 (SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Vs Opařany, inv. č. 93).

Stavební obnova gruntů ve vsi probíhala i nadále, roku 1658 obsahuje tak pozemková kniha č. 2 zprávu o výstavbě stavení šestého, Muselovského gruntu (dnešní čp. 11), v roce 1658 probíhala s pomocí vrchnosti znovu výstavba čtvrtého gruntu (dnešní čp. 7). Další chalupy (osmá, devátá a desátá – dnešní čp. 45, 3 a 19) vznikly zřejmě v 60. letech 17. století.³⁹

Tyto údaje víceméně odpovídají urbáři z roku 1678⁴⁰ a relaci o hospodaření na statku bernartickém a opařanském z roku 1681.⁴¹ Uvedený dokument hovoří o jedenácti sedlácích, jedenácti chalupnících a ještě jednom s tím, že další může být vyzdvižený v druhé vsi v Opařanech (nejspíše Opařanky v sousedství kostela sv. Františka Xaverského) na místě pusté usedlosti.⁴² Urbář z roku 1667 uvádí dále panskou hospodu a starou kovárnu. Její umístění je zcela nejasné, snad se jedná o dnešní popisné číslo 39.⁴³ Umístění hospody není zřejmé.⁴⁴ Celkový přehled počtu usedlostí obsahuje následující tabulka.

---

³⁹ Deset chalupníků uvádí v Opařanech urbáře z roku 1667 (SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Vs Opařany, inv. č. 38).

⁴⁰ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Vs Opařany, inv. č. 38.

⁴¹ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Vs Opařany, inv. č. 35, Pamětní kniha panství Bernartice a Opařany.

⁴² Patrně se jedná o dnešní čp. 27 postavené na místě starší, snad předbělohorské kovárny – osazení nově vystavěné jedenácté chalupy (tedy předpokládaného dnešního čp. 27) již v roce 1681 dokládá pozemková kniha č. 2.

⁴³ Podle svědectví urbáře z roku 1678: „... stará kovárna, na které od 1678 léta starý Smrčka bude...“. Smrčkové jsou přitom v pozemkové knize č. 2 uváděni jako rod přitom u čtvrté chalupy (Smrčkovské) a určité indicie svědčí, že na uvedené chalupě (dnešní čp. 39) byla vykonávána kovářská profese (pozemková kniha č. 2: „... r. 1676 ujal tu chalupu Jiřík Soukup kovář...“; pozemková kniha č. 7: „... Karel Franěk léta Páně 1765 pustil a odevzdal tu živnost Franz Franěk otec, jemu Karlovi, jakožto nejmladšímu synu, při kterej živnosti žádného dobytku nezůstalo, jenom něco od nádobí kovářského...“). – Při dělení vrchnostenských budov v rámci raabizace v roce 1777 je jako kovárna uveden dům, jenž má dnes popisné číslo 64. Dělení panských budov uvádí jako nájemce panské kovárny osobu se jménem „Anton Hajek“ (SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Vs Opařany, inv. č. 93, Ukazatel budov rozdělených z bývalých dvorů a panských provozů z roku 1777). Seznam domů z roku 1789 uvádí na popisném čísle 37 platném do roku 1805 (dnešní čp. 64) následující osobu: „... Frantz Hagek, neuansid[ler] ... und zugleich Schmitt ...“ (SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Vs Opařany, Seznam domů v katastrálním obvodu obce, 1789, inv. č. 90). – Dle Taxy statku Opařanského z roku 1655 byla kovárna vystavená při opařanském dvoru. Kovárna byla postavená s chalupou (J. HEJNA, Paměti (jako pozn. 20), s. 20).

⁴⁴ V pramenech z 80. let 18. století je uváděna jako čp. 49 (platné do roku 1805) – např. Národní archiv Praha, Josefský katastr, sign. 2794 (Opařany). K čp. 49 pozemková kniha č. 30 vůbec neuvádí nové číslo platné od roku 1805 a zdá se tedy, jako kdyby tento dům později zcela

Rok	Rolnické statky	Rolnické statky pusté	Chalupnické statky	Další objekty
1655	10	3	7	–
1658	11	–	7	kovárna
1667 – první kniha v pořadí v inv. č. 38	10	–	10	–
1667 – druhá kniha v pořadí v inv. č. 38	11	–	10	panská hospoda stará kovárna
1678	11	–	10	panská hospoda stará kovárna
evidence v souvislosti s pracemi na tereziánském katastru – první polovina 18. století				hospodský (čp. ???) kovář (čp. ???) kolář či bednář – nspecifikováno – 2× (čp. ???) zedník/kameník (původně patrně čp. 27) kostelník (čp. 49 nebo 62) ovčák

Další stavební obnova budov jednotlivých statků probíhala i ve druhé polovině 17. století – pro sešlost stavení byla tak obnovena roku 1683 nákladem vrchnosti třetí chalupa (dnešní čp. 41), postavená před rokem 1658 (viz výše). Stavební renovace usedlostí byla spojena rovněž s odstraňováním následků požárů jednotlivých statků. Jejich přehled v členění na dnešní popisná čísla je uveden v tabulce:

Čp.	Označení usedlosti	Rok požáru a následného obnovení
1	První grunt Bartuňkův	před 1658
38	Chalupa pátá	před 1658
15	Grunt osmej	1671
11	Grunt šestý Musilovský	1674
10	Grunt pátěj	1674
14	Grunt sedmý Mrzenovský	1681
1	První grunt Bartuňkův	1689
4	Grunt druhej	1689
7	Grunt čtvrtej	1691

Obnova vsi byla v 17. století spojena s přesuny půdního fondu od pustých rolnických gruntů k renovovaným usedlostem a se změnou statutu chalupy na rolnický

---

zanikl. Systém číslování domů z roku 1770–1771 navíc naznačuje, že čp. 49 vzniklo později a jen těžko lze takový objekt tedy ztotožnit s hospodou uváděnou ve druhé polovině 17. století.

grunt,⁴⁵ případně s obnovením rolnického gruntu formou připojení polí k nově vystavěné chalupě a opuštěním budov gruntu původního.⁴⁶ Další prameny z počátku 18. století uvádějí kromě hospody a kovárny také cihláře/zedníka – jedná se zřejmě o nájemce jedenácté chalupy, kde byla podle údajů pozemkové knihy č. 2 z roku 1681 dříve umístěna kovárna. Jedná se patrně o dnešní zmíněné čp. 27.

Jako obydlí kostelníka byla vyzdvižena patrně před rokem 1722 nebo v tomto roce dvanáctá chalupa.⁴⁷ Nejspíše se jedná o dnešní čp. 49, byť nelze vyloučit, že se může jednat i o čp. 62.⁴⁸ V první polovině 18. století se v obci nacházelo bezpochyby více domů řemeslníků – v seznamu polností pronajímaných panským řemeslníkům pořízený v roce 1734 dle tereziánského katastru se kromě kováře uvádí další dvě osoby při řemesle kovářském, kolářském a bednářském, dva tkalci (jeden zřejmě sídlil na zmíněné dvanácté chalupě) a jeden zedník a kameník (sídlící možná na již uvedené jedenácté chalupě).⁴⁹ Je velmi pravděpodobné, že kromě již zmíněných po-

---

⁴⁵ To dokládá pozemková kniha č. 2 např. pro pátý grunt (dnešní čp. 10; příslušný záznam se vztahuje k období před rokem 1658).

⁴⁶ Totéž je doloženo pro období roku 1658 pro devátý grunt Maškovský, který byl tento rok „na stavení pustý“, a protože pole byly připojeny k „Mikulovský chalupě“, která byla vystavěna za pana Adama z Hozlau, tedy zřejmě v 30.–60. letech 17. století, byl tento grunt znovuobnoven zřejmě z původní Mikutovské chalupy (je to dnešní čp. 9). Tato změna by vysvětlovala porušení posloupnosti pořadí usedlostí ve vsi dle směru hodinových ručiček v souvislosti s umístěním devátého Maškovského gruntu. Pokud se číslování gruntů v pozemkové knize opravdu řídilo směrem hodinových ručiček, nacházel by se původně Maškovský grunt před rokem 1658 mezi desátým a osmým gruntem (tedy mezi dnešními čp. 19 a 17) – viz text pozemkové knihy: „... Léta 1685 jest na stavení pustý, však role odtud jsou připojeny k Mikutovský chalupě, na který Bárta sedí, kteroužto vystavěl neb[ožtík] Pan Adam Hozlaur, a tak se za grunt pokládá, a nadepsanému Bártovi připisuje ...“ (fol. 261).

⁴⁷ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Vs Opařany, pozemková kniha č. 2: „... 12. chalupa panská v nově vystavěná, na ní Jann Uberhoffer kadlec...povinen bude místo roboty do vůle mil. vrchnosti při kostele vopař. za kostelníka kdykoliv co zapotřebí pilně posluhovati...“.

⁴⁸ Jann Uberhoffer splatil vrchnosti chalupu v roce 1774 – dle záznamů již zmíněné matriky farního úřadu Jistebnice jsou příjmení „Uberhuber“ a „Uberhuever“ doložena v 70. letech 17. století u původních čísel platných do roku 1805 č. 29 a 35 (dnešní čísla 49 a 63). Na dnešním čísle 49 je navíc uveden roku 1777 „Wentzl Uberhuber weber“ (SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Vs Opařany, Tabela robotní reluce, inv. č. 93), a roku 1789 je zde uváděn „Matheus Uberhueber ... und zugleich Weber ...“, tedy tkadlec (SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Vs Opařany, Seznam domů v katastrálním obvodu obce, 1789, inv. č. 90).

⁴⁹ Národní archiv Praha, Tereziánský katastr, sign. 2810, specifikace pozemků pronajímaných vrchnostenským sloužícím a zaměstnancům, 1734, N. 4, sig. C. – V podstatě tytéž údaje podávají také spisy rektifikační komise uložené v SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Vs

pisných čísel se mohly domy panských služebníků nacházet v některém z domů, které jsou situovány po severním obvodu vrchnostenské rezidence (jsou to dnešní popisná čísla 35, 66, 49, 59, 60, 61, 63, 64 a 77).⁵⁰

Obnova fyzického stavu budov jednotlivých statků probíhala i v 18. století – v roce 1712 tak byla např. znovu vystavena první chalupa (dnešní čp. 46).⁵¹ Roku 1733 se téměř sesulo pro nedostatečnou údržbu stavení osmé chalupy Krzákovské. Chalupa byla následně vrchností znovu obnovena.⁵² Požáry postihly jednotlivé usedlosti v těchto letech (budovy gruntů byly následně většinou nákladem vrchnosti obnoveny):

Čp.	Označení usedlosti	Rok požáru a následného obnovení
11	šestý grunt Musilovský	1728
6	třetí grunt Šešovský	1733

Na tomto místě je ještě nezbytné uvést krátkou poznámku o vývoji plužiny. Pozemkové knihy přinášejí pro 17. století doklady o přesunech pozemků od pustých usedlostí, a v záznamech z 50. let 18. století (nejstarší takovýto zápis je z roku 1752) na více místech zmiňují „*stejnost polí a luk*“ – což je doklad provedení pozemkové reformy sledující především sjednocení výše poddanských dávek a příslušejícího pozemkového fondu. Výsledkem byla rozsahem identická držba jednotlivých usedlostí. Zajímavé je, že v Opařanech se tato reforma vztahovala jen na chalupnické usedlosti. Sledování vývoje plužiny a dopadu uvedené reformy je mimo záběr této studie, zůstává však zcela jistě tématem budoucího výzkumu, stejně jako ověření, zda výskyt rozsáhlých ploch obecních lesů souvisí podobně jako i u jiných obcí na tomto panství se zánikem usedlostí v období třicetileté války.⁵³

Naprostou nejasnou je zmínka J. Hejny, že tam, kde se v pobělohorském období nalézal dvůr, měly být dříve umístěny selské usedlosti.⁵⁴ Zpráva může poukazovat

---

Opařany, inv. č. 54 – tyto uvádějí kováře, hospodského, zedníka (nejspíše dnešní čp. 27), kostelníka a ovčáka a koláře.

⁵⁰ Jedná se o domy, které jsou v seznamu domů z roku 1790 klasifikovány jako „*stojící na dominikální půdě*“ (SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Vs Opařany, inv. č. 93).

⁵¹ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Vs Opařany, pozemková kniha č. 2

⁵² SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Vs Opařany, pozemková kniha č. 7.

⁵³ Např. Martin DOHNAL, *Historická kulturní krajina v novověku. Vývoj vsí a plužiny v Borovanech u Bechyně*, Praha 2003, s. 75–78; TÝŽ, *Vesnická sídla a kulturní krajina na Táborsku v 15.–19. století*, Praha 2006, s. 118–121. Srov. též pozn. 55.

⁵⁴ Autor odkazuje na zprávu o hospodaření na statku bernartickém a opařanském z roku 1681 (J. HEJNA, *Paměti* (jako pozn. 20), s. 42).

na vznik režijního dvora z plochy bývalých selských usedlostí snad již ve výrazně starší době (ve vztahu k dataci zprávy), tedy k době předbělohorské.⁵⁵ Nová tvrz měla být vystavěna v Opařanech Annou Hozlauerovou z Kalenic a na Olší po roce 1630.⁵⁶ Tvrz byla popisována v roce 1655 jako sídlo dílem z kamene a dílem ze dřeva, se světnicemi, komorami, *lochy* a dalším příslušenstvím.⁵⁷ Dle J. Hejny byla tvrz (jejíž výstavbu A. Sedláček klade do doby po roce 1630), rozbořena v roce 1727, a to v souvislosti se stavbou kostela sv. Františka Xaverského. Jejím pozůstatkem má být sklepení na dvoře bývalé jezuitské rezidence.⁵⁸ R 1655 se také připomíná ze dřeva vystavěný ovčín a ovčákova chalupa.⁵⁹ Z bývalého ovčina vznikly dnešní domy čp. 29 a 30.⁶⁰

Stavba dochované jezuitské rezidence, dnešní kulturní památky, pochází z roku 1727.⁶¹ Jako jedna z budov vzniklých z raabizovaných panských objektů je v seznamu domů z roku 1790 uváděno také dnešní čp. 33 – je obtížné říci, s jakým provozem

---

⁵⁵ „... Z strany lesů obecních bylo při té vsi nějaké nedorozumění, že tu, kde dvůr panský jest, také někdy sedláci byli, a svůj obecní les měli ...“ (SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Vs Opařany, Pamětní kniha panství Opařany a Bernartice, 1606–1738, inv. č. 35: Zpráva aneb krátký vjehtah celého hospodářství na statku bernartickém a vopařanském při konci roku 1681).

⁵⁶ A. SEDLÁČEK, *Hrady* (jako pozn. 10), s. 57.

⁵⁷ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Vs Opařany, inv. č. 42.

⁵⁸ J. HEJNA, *Paměti* (jako pozn. 20), s. 12. Týž autor uvádí, že na místě tvrze již byl postaven původní raně barokní kostelík sv. Františka Xaverského, zbořený v roce 1732 a nahrazený současnou stavbou Kiliána Ignáce Dientzenhofera (s. 78). Základní kámen k původnímu kostelíku měl být dle Hejny položen 17. dubna 1657 na místě bývalé velice sešlé tvrze blízko dvora v horních Opařanech (s. 53). – Uvedené sklepení je dochováno do dnešních dnů a je situováno v parku západně od křídla jezuitské rezidence umístěného v severojižním směru, tj. severozápadně od dnešního kostela sv. Františka Xaverského (informace laskavě poskytl p. Ing. Jaroslav Stejskal z Provozně technického úseku Dětské psychiatrické léčebny v Opařanech). Stavebně historický a případně i archeologický průzkum v budoucnu jistě přispěje k poznání zástavby 17. století v uvedeném prostoru.

⁵⁹ J. HEJNA, *Paměti* (jako pozn. 20), s. 17.

⁶⁰ V rámci dělení dvorů v roce 1777 se uvádí, že ovčín byl rozdělen mezi následující nájemce: „... *Adalbert Piechota die Schaftlerey Wohnung und halbe Stallung... Johann Piechota den 2ten Theil des Schafstahl ...*“ (SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Vs Opařany, inv. č. 93, Ukazatel budov rozdělených z bývalých dvorů a panských provozů z roku 1777). Majitelé popisných čísel 42 a 43 (dnešní čp. 29 a 30) jsou uváděni v roce 1790 jako uživatelé domů, které vznikly z původně vrchnostenských budov rozdělených mezi nové nájemce v rámci raabizace (SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Vs Opařany, inv. č. 93).

⁶¹ Tamtéž, s. 103. Srov. též Jana KUNEŠOVÁ – Martin MÁDL, *Malířská výzdoba jezuitské rezidence a kostela sv. Františka Xaverského v Opařanech, Památky jižních Čech 2, 2009, s. 87–120* (zde i další uměleckohistorická literatura).

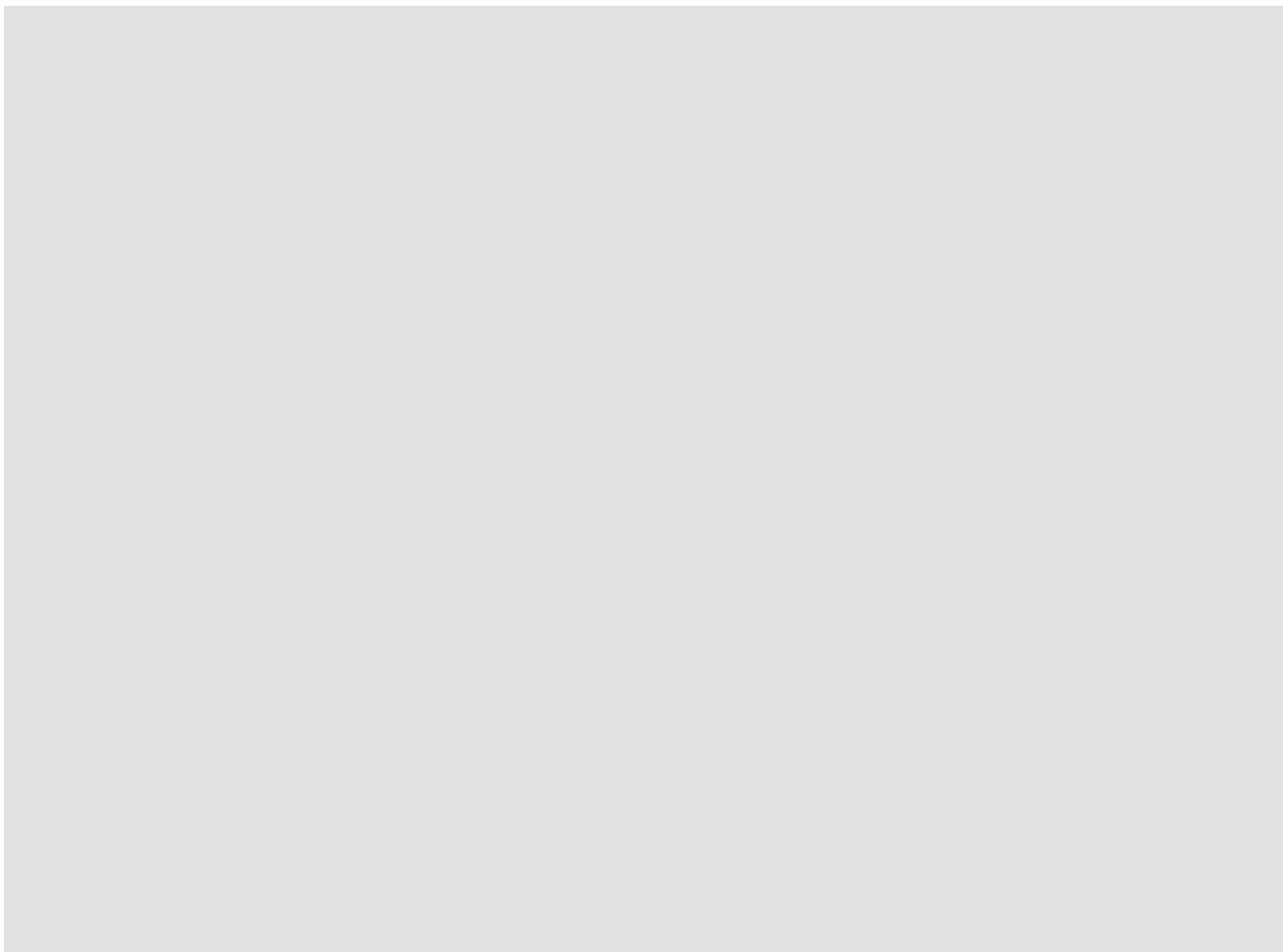
mělo dříve souvislost, zejména zda se nejednalo o obydlí ovčáka, zmiňované v pramenech 18. století.⁶²

Rozsah vsi reflektující její další rozvoj v 18. století před ekonomickým rozkvětem českého venkova po provedení josefínských reforem reflektuje rekonstrukce jejího uspořádání dle systému prvního číslování domů z let 1770–1771. Je zajímavé, že číslování domů počalo přesně dle schématu řazení jednotlivých usedlostí v pozemkových knihách č. 2 a 7 ze 17.–18. století – tj. na severozápadním okraji severního sídla a pokračovalo ve směru hodinových ručiček v této části sídla. Číslování dále pokračovalo u jižního sídla, také opět po směru hodinových ručiček, tento-

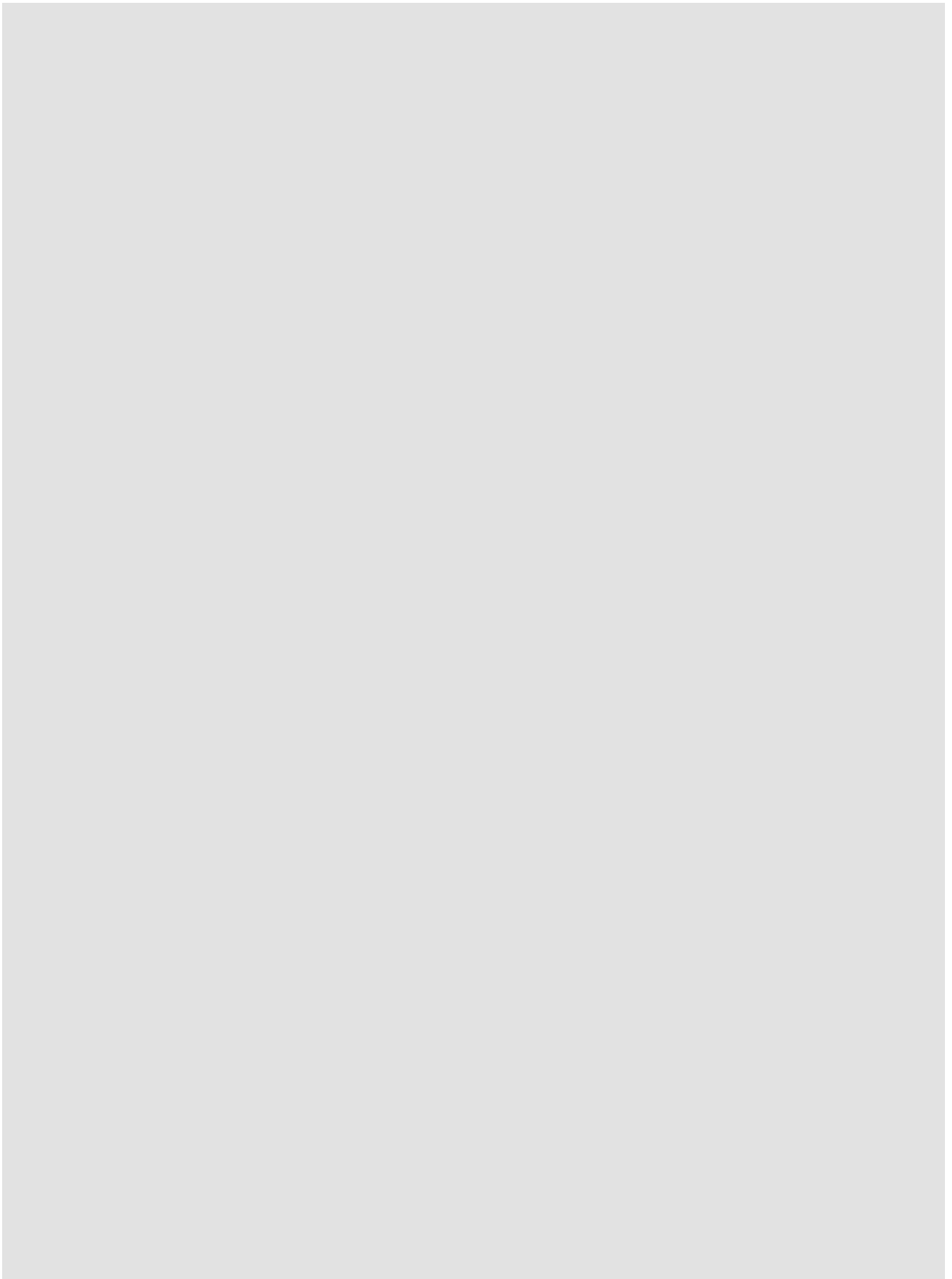

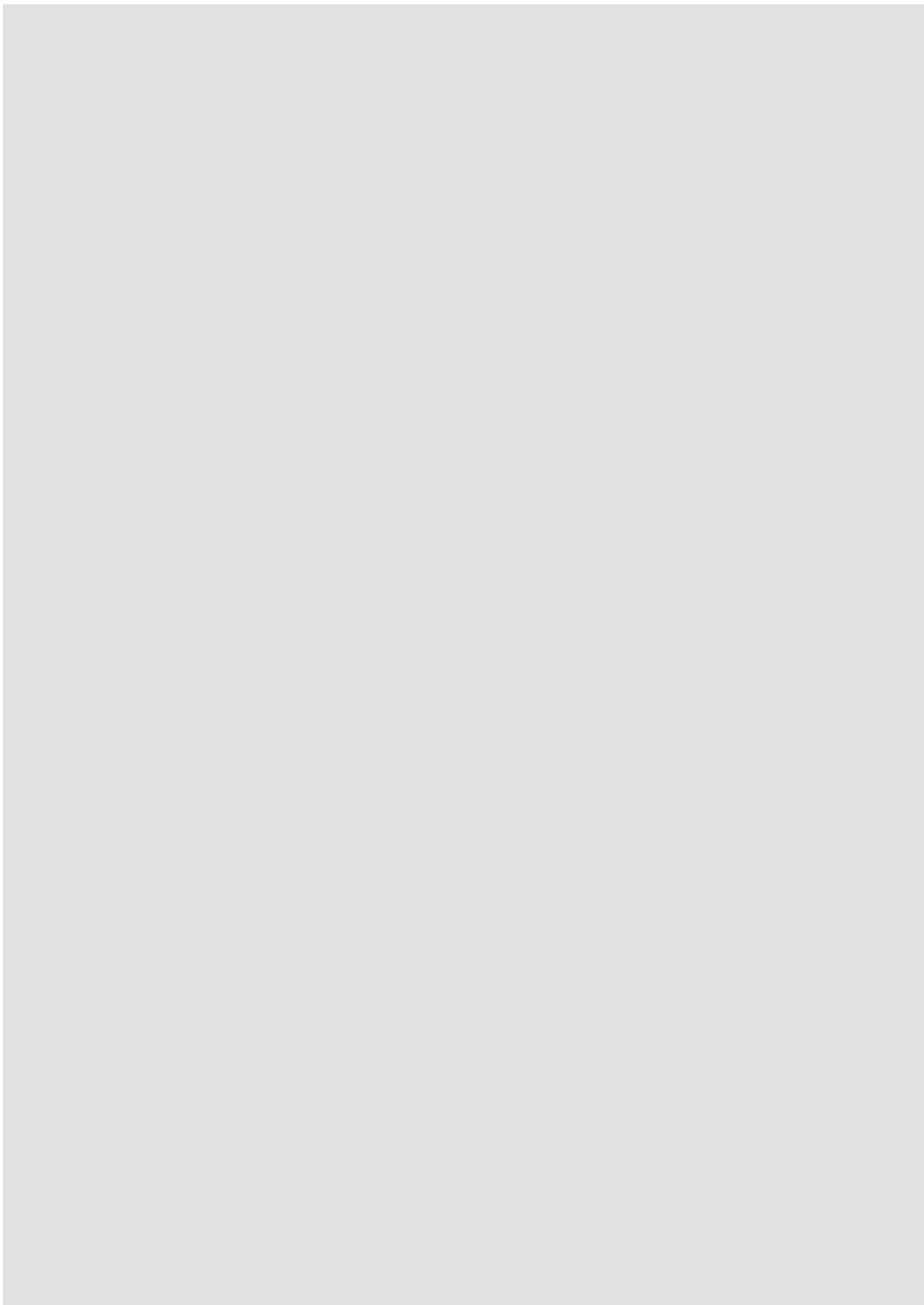
⁶² Seznam domů z roku 1790 SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Vs Opařany, inv. č. 93. Je dost dobře možné, že s tímto domem souvisí níže uvedený zápis v popisu dvorů panství z roku 1718: „... kovárny a chalupy panské: Chalupa Horšovského v[e] Vopařanech, která na cestě vystavěna jest naproti hospodě nad rybníkem vovčínským, má skrze dvůr svobodný průjezd zůstávati, poněvadž na cestě vystavěna jest na France horšovského náklad ... jest ta chalupa bez polí, luk a zahrady ...“ (SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Vs Opařany, inv. č. 44).

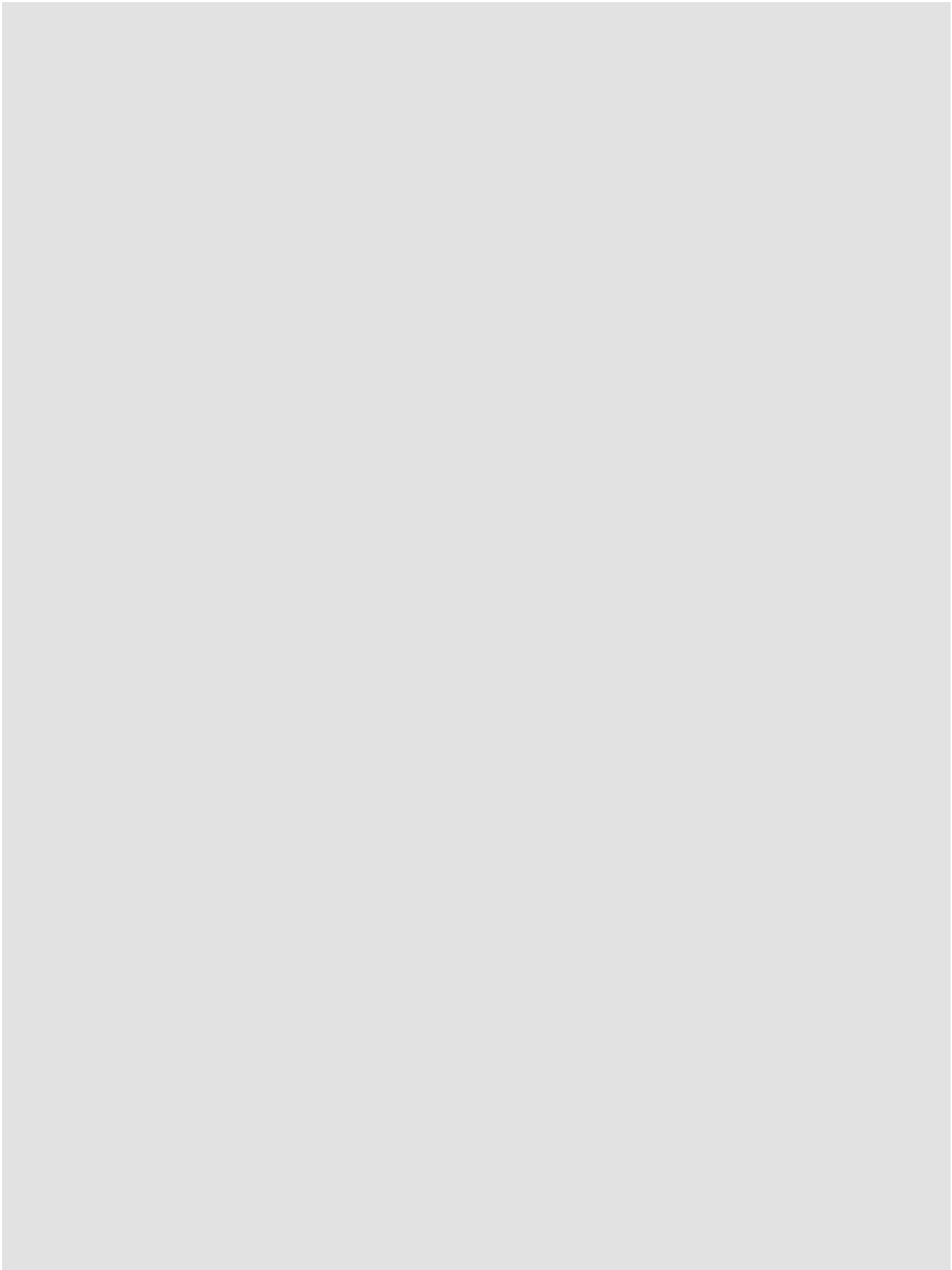
kráte narozdíl od řazení domů ve starších pozemkových knihách, ve kterých byly zápisy týkající se chalup v tomto jižním sídle řazeny naopak proti směru hodinových ručiček (srov. obr. č. 6). Číslování bylo ukončeno u vrchnostenské rezidence – tedy ve shodě s dosavadními poznatky končilo (v jiných případech naopak začínalo) u nejvýznamnější budovy v obci. Je zřejmé, že u tohoto popisného čísla číslování domů v období let 1770–1771 končilo, protože další navazující čísla jsou v obci distribuována již bez zřejmé vzájemné prostorové souvislosti.

Majetkovou strukturu domů (tj. rozložení rolnických statků, domkářských usedlostí, domů vzniklých na dominikální půdě aj.) ukazuje rekonstrukce dle seznamu domů z roku 1790 (obr. č. 7), jenž velice dobře ilustruje jednotlivé časové vrstvy vzniku domů dle jejich právního statutu. Mezi nejstarší usedlosti patří rolnické grunty, značené červeně, s mladšími vrstvami objektů vzniklých z vrchnostenských budov (hnědá), samotné vrchnostenské budovy (černá barva), domy vzniklé na dominikální půdě v sousedství vrchnostenských budov (modrá) a domky vzniklé na obecní půdě (zelená), případně domy s minimálním půdním fondem (žlutá).

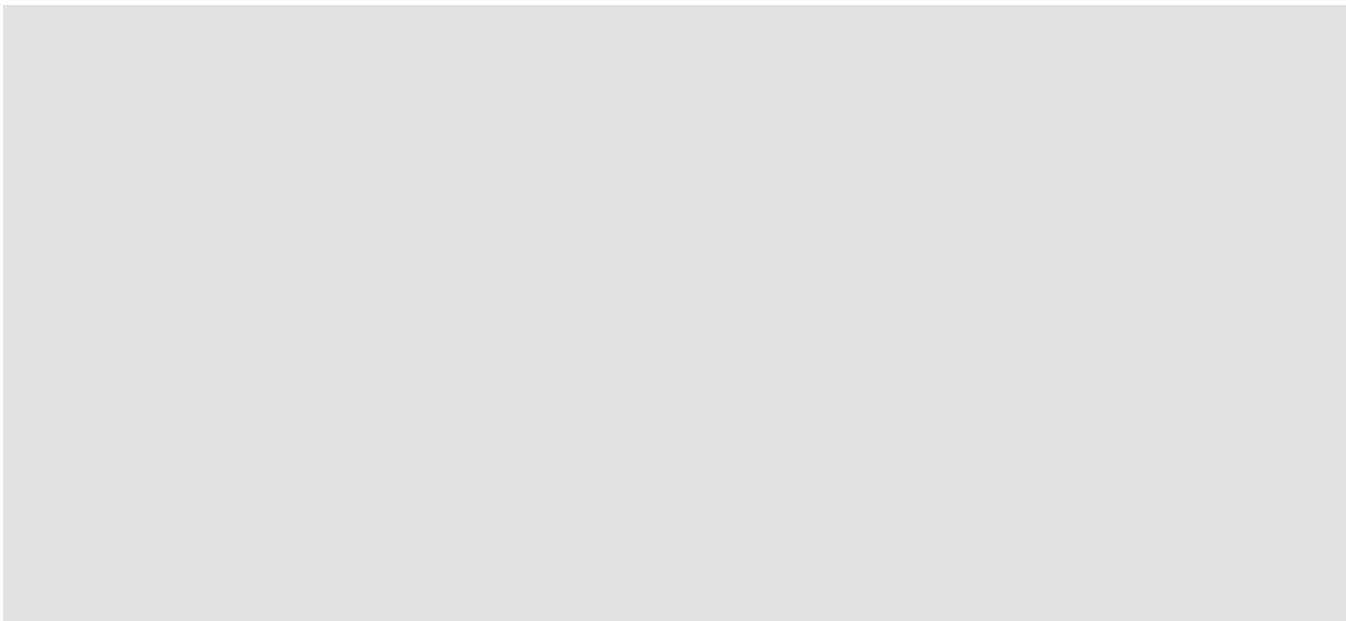

Srovnání půdorysu obce na mapě stabilního katastru a situace v roce 1770–1771 ilustrativně dokládá prudký nárůst počtu domkářských usedlostí a finální spojení obou obcí. Je tedy zřejmé, že se srůstem obou sídel ve druhé polovině 17. nebo v průběhu 18. století, jak uváděla starší literatura, nelze při pohledu na rekonstruovaný stav uspořádání v období let 1770–1771 počítat.⁶³

Potvrzuje to rovněž svědectví I. vojenského mapování z období let 1764–1768 (obr. č. 9). To poukazuje na dvě samostatně oddělené obce, jejichž liniové uspořádání respektuje vodoteč, která tímto jádrem nebo v jeho blízkosti prochází. Mezi těmito sídly je situována trať krátkých pásů polností.

Ekonomické souvislosti stavebního rozvoje obce dokládá částečně již starší seznam domů z roku 1789. Ten uvádí u řady majitelů domkářských usedlostí různé řemeslné profese – tkalce, pokrývače, truhláře, zámečníky, pokrývače, krejčí, ševce aj.⁶⁴

Závěr

Sledovali jsme uspořádání vsí ve světle řady písemných pramenů. Tyto současně obsahují také mnoho dokladů o odlišném pojmenování obou částí vsí – přehledným způsobem tuto skutečnost naznačuje následující tabulka. Z ní je zřejmé, že se objevuje jak kombinace „horní“, „dolní“, tak Malé a Velké, případně v deminutivní formě „Opařanky“ a pozoruhodné dělení na „staré“ a „nové“.

---

⁶³ R. TECL, K problematice (jako pozn. 1), s. 157.

⁶⁴ SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Vs Opařany, Seznam domů v katastrálním obvodu obce, 1789, inv. č. 90.

Závěry zahraničního, zejména britského výzkumu potvrdily, že zvláště v období 17.–18. století byl výskyt více jader v rámci jedné vsi běžnější, než se dříve předpokládalo. Mnohdy se jednalo o stav doložitelný již pro středověké období. V řadě případů bylo možné klást do souvislosti výskyt více jader vsí právě s držbou obce více než jedním majitelem a s výskytem jednoho nebo více režijních dvorů.⁶⁵ Běžný je rovněž výskyt dvojice názvů s adjektivem „horní“ a „dolní“.⁶⁶

Rok	Název severního sídla	Název jižního sídla při pozdější vrchnostenské rezidenci
1433	Oparzani Maius	Oparzani Minus ⁶⁷
1510	Opařany	Opařánky ⁶⁸
1530	Opařany veliké	Opařany menší
1530–1531	Opařany	Opařánky ⁶⁹
1548	Opařany	Opařánky ⁷⁰
1593, 1623, 1628	Opařany větší	Opařany menší ⁷¹
1777	Alt Woparžan	Neu Woparžan ⁷²
1786	Velký Vopařany	Malý Vopařany

Příčiny vzniku obdobných urbanistických uspořádání jsou různé. Uvažuje se o jejich vzniku v důsledku přirozeného organického stavebního vývoje, záměrné adici – rozplánováním a založením sekundárního jádra vsi, změnách v pozemkové držbě, sociální stratifikaci a vlastnictví jednotlivých dílů vsi, může se však jednat i o důsledek procesu koncentrace osídlení – opouštění jednotlivých usedlostí rozmístěných v katastru obce a jejich shlukování do samostatných, vedle sebe blízko situovaných jader.⁷³

⁶⁵ Christopher C. TAYLOR, Polyfocal Settlement and the English Village, *Medieval Archaeology*, 21, 1977, s. 189–193; Brian K. ROBERTS, *The Making of the English Village*, London 1987, s. 134; Trevor ROWLEY, *Villages in the landscape*, London 1987, s. 53.

⁶⁶ B. K. ROBERTS, *The Making* (jako pozn. 65), s. 128.

⁶⁷ R. NOVÝ, *Prameny* (jako pozn. 15), s. 184–185.

⁶⁸ SOkA Tábor, AM Tábor, kniha č. 23. Přepisy záznamů F. A. SLAVÍK, *Panství táborské* (jako pozn. 28), s. 55–56 a J. HEJNA, *Paměti* (jako pozn. 20), s. 41–42.

⁶⁹ Srov. výše pozn. 30.

⁷⁰ J. HEJNA, *Paměti* (jako pozn. 20), s. 2.

⁷¹ Tamtéž, s. 3–4.

⁷² SOA Třeboň, pracoviště Jindřichův Hradec, Vs Opařany, Tabela robotní reluce, inv. č. 93.

⁷³ Srov. výše pozn. 65.

Problematiku existence většího množství sídelních útvarů na katastru jedné obce zejména v raně středověkém období sledovaly již starší výzkumy v německé oblasti. Jejich výsledky souhrnně sumarizoval Miroslav Štěpánek.⁷⁴ Tyto výzkumy ovšem nepostihují specializovanou problematiku vedle sebe blízko položených sídel srůstajících v průběhu historického vývoje v jednu obec a nejsou tak z hlediska problematiky sledované v předkládané studii primárně směrodatné.

Vývojové tendence v Opařanech se jeví následujícím způsobem. Srovnání pramenů z let 1433 a 1510 patrně naznačuje výrazné snížení počtu usedlostí ve vsi, které lze klást do souvislosti s následky husitských válek a pozdně středověké agrární deprese. Určité náznaky – způsob popisu vsi v rejstříku z roku 1510 – by teoreticky mohly indikovat, že urbanistický koncept vsi, doložený rekonstrukcí pro rok 1658, mohl mít své kořeny již v dřívější době, a to minimálně na počátku 16. století. Jedná se o schéma dvouřadé silniční vsi v severním sídle a koncept vsi s řádkovým půdorysem – jednou řadou domů u jižního sídla.

V pobělohorském období dochází k postupné obnově rolnických gruntů ve vsi. Na zánik některých usedlostí v období třicetileté války upozorňují jak volné prostory mezi jednotlivými usedlostmi, tak svědectví berní ruly o pustých a nejspíše již neobnovených gruntech. Postupná obnova vsi probíhala po celé 17. století. Další stavební rozvoj následoval po celé 18. století. Výrazný rozvoj obce byl, podobně jako v řadě dalších lokalit, identifikován mezi léty 1771–1830, a to zejména s rozvojem zástavby domkářů bez půdního fondu.

Detailní analýza stavebního vývoje obce mimo jiné opět potvrdila velice komplexní a mnohvrstevnou obnovu staveb rolnických usedlostí probíhající jak v souvislosti s renovací statků po období třicetileté války, tak ve vazbě na potřebu fyzické obnovy jednotlivých stavení, nebo v důsledku odstraňování následků častých požárů. Tyto události mohly dílčím způsobem pozměnit urbanistické uspořádání obce a přispěly tak k jednoznačně proměněné struktuře původního uspořádání vsi (srovnáme-li stav zachycený na mapě stabilního katastru se situací v období pozdního středověku).

Vlastní názvosloví obou sousedících obcí může poukazovat na to, že útvar Opařánek je druhotný (Nové Opařany, v prameni z roku 1777) – možnost pozdějšího vzniku útvaru nakonec může naznačovat i deminutivní označení samo (tj. označení možného dceřiného osídlení). Je třeba ovšem připustit, že s ohledem na první doklad dvojic názvů Nové a Staré Opařany (1777) je třeba uvedenou hypotézu brát s rezervou, byť vícekrát se při zhodnocení historických pramenů již potvrdily doklady velmi archaických tradic s prvními doklady v novověkých dokumentech. Nelze vyloučit, že se může jednat o druhotný sídelní útvar vzniklý ve středověkém období

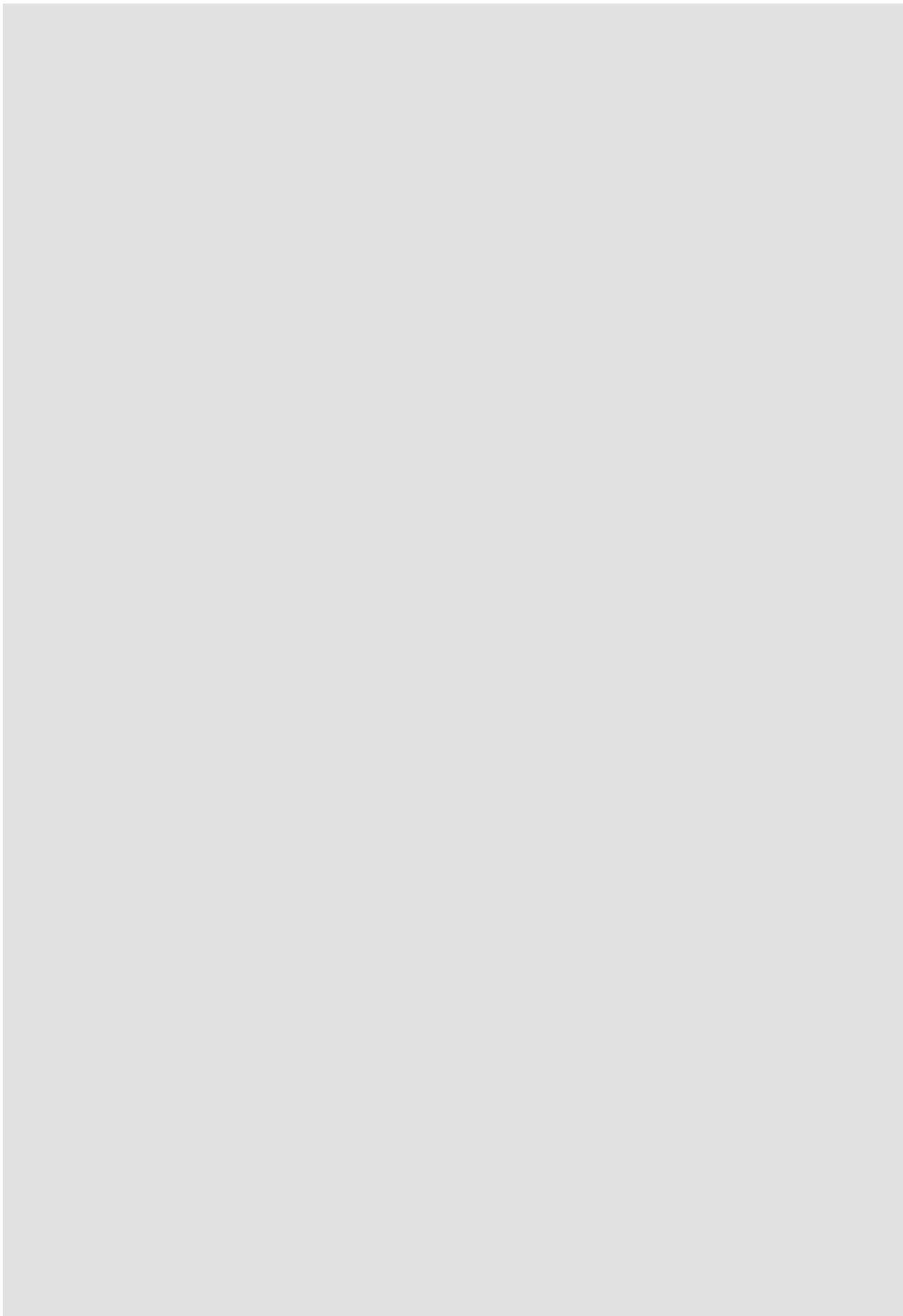
---

⁷⁴ Miroslav ŠTĚPÁNEK, Strukturální změny středověkého osídlení I–II, ČsČH 17, 1969, s. 457–488, 649–679, zde zvl. s. 459–462.

v blízkosti panského sídla. Jeho poloha je sama o sobě neznámá, určitou indicií však může být umístění mladšího, původem zřejmě minimálně předbělohorského poplužního dvora a pobělohorské tvrze. Ty jsou situovány tak, jak to bylo běžné i u opevněných dvorců a tvrzí ve středověkém období, zřejmě mimo jiné i z hlediska bezpečnosti, mimo předpokládané starší sídlo (Velké Opařany), a to na místě, odkud je do většiny směrů široký rozhled. V blízkosti tohoto sídla mohla druhotně vzniknout nová sídelní buňka. Pro tzv. polyfokální sídla, jak je nazývá anglosaská literatura, je přitom typické, že jejich výskyt je spojen (podobně jako v Opařanech) s komplikovanou pozemkovou držbou a s výskytem šlechtického sídla či poplužního dvora v některé z částí těchto členitých sídelních útvarů. Nemusí být proto náhodou, jak již upozornil R. Tecl, že sídlo rychtáře se nacházelo dle pramenů z první poloviny 16. století právě v Malých Opařanech, sousedících se zdejší tvrzí.

Příklad vývoje Opařan a spojení obou vsí je jen jedním z modelových příkladů vývoje polyfokálních sídel, které u nás dosud nebyly téměř vůbec sledovány. Z hlediska dalšího výzkumu by bylo více než žádoucí, aby byly prověřeny možnosti hloubkového průzkumu archivních materiálů a následných obdobných rekonstrukcí urbanistického uspořádání vývoje analogických dvojic osad. Teprve na základě řady podobně provedených výzkumů by bylo možné stanovit hlavní podoby skutečných historických scénářů vývoje obdobných dvojic či dokonce četnějších uskupení osad v českých zemích v minulosti.

Martin Dohnal

**Polyfocal settlement concept illustrated on example of the village of Opařany
(region of Tábor)**

The study aims at previous research of Rudolf Tecl on medieval concentration of village settlement in the region of Tabor in southern Bohemia. The author pointed to existence of couples of villages of similar names, one of them being a diminutive of the other. In the article, village form development of one of those villages (Opařany) is discussed in detail.

According to sources from the beginning of the 16th century, the basic structure of the village layout might have originated at this time at the latest (older sources signal previous shrinkage of the village due to late medieval depression and Hussite wars). It is a concept of a linear form (two rows of settlement located along the road and a semi-linear cluster-like layout of a row of houses forming a southern nucleus).

The village affected probably by Thirty Years War had been restored afterwards. The impact of the war may be signaled by gaps among particular farmsteads. The village restoration took place during the whole 17th century, as well as in following years. Intensive development began in the seventies of the 18th century and lasted until 1830, as usual in many other villages in Bohemia.

Designation of both villages may refer to later origin of the southern core (called Young Opařany or small Opařany – “small” relating to potential “daughter” settlement). Its existence may be caused by a late medieval manor around which later village might have originated.

Such a scenario is known from England where a concept of the so called polyfocal settlement (dating back to Middle Ages) is described in studies of B. K. Roberts and C. C. Taylor. The phenomena is yet to be coped with in greater detail especially in Bohemia.

Petr Šašinka*

**PROMĚNY OSÍDLENÍ NA ČESKÉM ÚZEMÍ
VE 2. POLOVINĚ 20. STOLETÍ V KONTEXTU
ZÁSADNÍCH SPOLEČENSKOPOLITICKÝCH UDÁLOSTÍ
(S DŮRAZEM NA VÝVOJ OBECNÍHO ZŘÍZENÍ)**

THE CHANGES OF SETTLEMENT IN THE CZECH TERRITORY
IN THE 2ND HALF OF THE 20TH CENTURY IN THE CONTEXT OF MAJOR
SOCIAL-POLITICAL EVENTS (WITH AN EMPHASIS ON THE DEVELOPMENT
OF MUNICIPAL SYSTEM)

Keywords

Czech borderland
settlement
municipality
municipal system
desertion of settlements

Abstract

The article deals with the development of settlement in the Czech territory in the 2nd half of the 20th century. The emphasis is given on analyzing major social-political events in the context of the system of settlement by capturing changes in the number of municipalities and their functioning. There is mentioned a close relation between public administration system and the settlement structure as well. The entire text is intertwined both by historical and statistical, as well as socio-economical regional approach.

* Ing. Petr Šašinka, Katedra regionální ekonomie a správy, Ekonomicko-správní fakulta MU, Lipová 41a, 602 00, Brno. E-mail: 206708@mail.muni.cz. – Příspěvek je rozšířenou částí diplomové práce Malé obce v České republice, která byla zpracována pod vedením RNDr. Josefa Kunce, Ph.D., a obhájena roku 2011 na katedře Regionální ekonomie a správy Ekonomicko-správní fakulty MU Brno (dostupná na http://is.muni.cz/th/206708/esf_m/DP.pdf).

Úvod

Struktura osídlení naší země je historicky dána. Přirozeně se vyvíjela po staletí a základní kontury nabyla již v období středověku. Proces vzniku nových sídel se prakticky zastavil na počátku 19. století. Tehdy na našem území existovala pevně daná, avšak značně roztržitá sídelní struktura s vysokým počtem malých obcí. Obce postupně začaly získávat samosprávné kompetence (poprvé je samospráva obcí ukotvena ve Stadionově obecním zřízení z poloviny 19. století) a s růstem počtu obyvatel na našem území se zrychloval i jejich rozvoj. S rozvojem obcí tedy přirozeně souvisejí i legislativní proměny (obecní zřízení), které vždy určovaly podobu, formu a míru samosprávy na straně jedné, či centralizace na straně druhé, a tím ovlivňovaly chod obcí.

Kromě obecního zřízení tu však byly i společenskopolitické faktory, které udávaly (a také v budoucnu budou udávat) strukturu osídlení obraz. Tyto faktory sehrály klíčovou roli především v období 20. století, kdy prodělala struktura osídlení našich zemí nejbouřlivější změny ve své novodobé historii. Změny se týkaly především mnoha menších sídel v českém pohraničí (viz dále) a nezřídka vedly k jejich úplnému zániku. Mnohdy ovšem nezůstala ušetřena ani větší města.

Nejprve je nutné definovat často chybně ztotožňované, ale i zaměňované pojmy *sídlo* a *obec*. Oba tyto termíny zároveň spadají pod pojem *osídlení*, jímž je chápána obecně přítomnost člověka v krajině.¹

Sídlo je prostorový útvar vymezený zastavěným územím, ve kterém plošně dominují stavby pro bydlení a pro další účely. Na správním území obce se může nacházet i více různých sídel. **Obec** je společensky a správně (administrativně) samostatným útvarem.² Může se dále členit na části obce (dříve osady). Sídlo zde tedy chápeme jako konkrétní krajinnou jednotku, naopak obec jako abstraktní společenskou jednotku.³

Z výše uvedeného plyne i možnost rozdílného nahlížení na fenomén zániku těchto jednotek. Ten může být jednak skutečný, někdy též fyzický, jednak pouze zdánlivý, též formální⁴ (přičemž abstrahujeme od časového trvání zániku). Rozdílnost obou úhlů pohledu se čtenáři ozřejmí v následujících pasážích článku.

---

¹ Srov. Zdeněk KUČERA, Sídlo a obec: základní pojmy geografie osídlení a jejich vztah, Geografie – Sborník ČGS 112, 2007, s. 84–94.

² Toto přímo vyplývá i ze zákona č. 128/2000 Sb. o obcích (ve znění pozdějších předpisů), který definuje v § 1 a 2 obec jako základní územní samosprávné společenství občanů pečující o všestranný rozvoj svého území a o potřeby svých občanů.

³ Z. KUČERA, Sídlo a obec (jako pozn. 1).

⁴ Srov. Zdeněk KUČERA, Zanikání sídel v pohraničí Čech po roce 1945 – základní analýza, HG 34, 2007, s. 317–334.

V předkládaném příspěvku si kladu za hlavní cíl postihnout vývoj osídlení na našem území (analyzováno je tedy celé území dnešní České republiky) s pomocí zachycení změn v počtu obcí a jejich fungování (dostatečná ilustrativnost, lepší uchopitelnost a dostupnost statistických dat v porovnání s daty za sídla) ve 20. století v **kontextu společenskopolitických událostí** (a z nich vycházející legislativy). Tyto společenskopolitické události jsou zde chápány jako hlavní determinanta změn. Celým příspěvkem se prolíná jak historicko-statistický, tak i regionálně-socioekonomický přístup. Všímám si **vazby systému veřejné správy a administrativního členění státu na sídelní strukturu** (potažmo podobu sídel). Důraz bude částečně kladen i na **zánik sídel** samotný, který se v současnosti dostává do popředí mnoha výzkumů. Nezbytnost tohoto do jisté míry ojedinělého komplexního (interdisciplinárního) přístupu k problematice se jeví i v souvislosti s lepším pochopením současné situace a budoucích vývojových tendencí. Celý příspěvek je doplněn několika ilustrativními **případovými studii** a grafickými výstupy.

Vývojové etapy proměn osídlení (do roku 1989)

Z důvodu zachování komplexního vhledu do problematiky zmíním krátce vývojové tendence systému osídlení na našem území před druhou světovou válkou.

Předválečný a válečný vývoj. – Se vznikem samostatného československého státu v roce 1918 byl k zamezení právního bezvládí a zachování právní kontinuity přijat známý tzv. recepční zákon, který pro české země přejímal právní řád i správní systém bývalého Rakouska-Uherska. Recepce se týkala i obecního zřízení a veškerých samosprávných úřadů (zachována byla samospráva obecní, okresní i zemská).

Za zmínku stojí i fakt, že v období první republiky docházelo k trvalému zvyšování počtu obcí. Tento trend byl zřejmě způsoben tehdejším hospodářským růstem a vyspělostí našich (myšleno českých) zemí, růstem počtu obyvatel, značnými samosprávnými možnostmi obcí i relativně benevolentními podmínkami jejich vzniku. Konkrétně v roce 1930 bylo evidováno téměř 12 000 samosprávných obcí, což bylo dle statistik nejvíce obcí v naší historii. Tohoto počtu již nikdy poté nebylo dosaženo (viz tab. 1).

Nutno podotknout, že až do období německé okupace se vyvíjel počet sídel a jejich struktura na našem území relativně přirozeně. Tento přirozený vývoj byl krátkodobě narušen druhou světovou válkou, ale především trvalými a nevratnými hospodářsko-politickými změnami a opatřeními v období poválečném.

Období tzv. druhé republiky, někdy též republiky Česko-Slovenské, trvalo od října 1938 do poloviny března 1939.⁵ V tomto období došlo k odklonu od dosavadního

---

⁵ Pomlčka v názvu měla odrážet přijetí autonomie Slovenska, potažmo Podkarpatské Rusi.

Tab. 1. Vývoj počtu samosprávných obcí dle velikostních kategorií na našem území mezi léty 1921 a 2011 dle censů. – Pramen: ČSÚ: Demografická příručka 2009, SLDB 2011 [online], [cit. 2012-03-29].

Velikostní kategorie obcí (dle počtu obyvatel)	rok								
	1921	1930	1950	1960	1970	1980	1991	2001	2011
Do 199	6 706	2 056	4 163	2 018	1 490	528	1 328	1 661	1 482
200 – 499		5 145	4 204	3 341	2 805	1 535	1 955	2 041	2 021
500 – 999	2 820	2 635	1 825	1 876	1 794	1 345	1 224	1 280	1 346
1 000 a více	1 891	1 932	1 267	1 491	1 422	1 370	1 261	1 276	1 402
Celkem	11 417	11 768	11 459	8 726	7 511	4 778	5 768	6 258	6 251

demokratického režimu a k postupné fašizaci státu. Schelle uvádí, že Mnichovskou dohodou „byla uloupena třetina území a téměř 5 milionů obyvatel. Na okupovaném území zůstalo 40 % průmyslu a podstatná část palivové a surovinové základny země. Nové hranice byly stanoveny podle vojenských hospodářských potřeb Německa“.⁶ Přičemž jsme přišli o ta území (především pohraniční – viz dále), na kterých tvořilo většinu německé obyvatelstvo. Zbytky českého obyvatelstva byly ze zabraného území většinou vysídleny. Z celkového počtu více než 11 500 obcí na našem území, jsme jich ztratili téměř 4 000.⁷

Protektorát Čechy a Morava vznikl oficiálně 16. března 1939, dva dny před tím se odtrhlo Slovensko a vyhlásilo samostatný stát. V likvidaci obecní samosprávy se pokračovalo i v tomto období. V mnoha obcích došlo k sesazení českých starostů dosazením německých komisařů.⁸ Období Protektorátu naši sídelní strukturu dlouhodobě nepoznamenalo. Pro další poválečný vývoj jako určující se ukázaly být exilové snahy o obnovení národní samostatnosti (Francie, později Velká Británie, kde vzniklo tzv. prozatímní státní zřízení v čele s prezidentem E. Benešem, vládou a Státní radou). Prozatímní zřízení vycházelo z premisy, že Mnichovská dohoda a vše, co následovalo po ní (Druhá republika a Protektorát Čechy a Morava), je právně neplatné. Zachovalo tedy právní kontinuitu předmnichovské republiky. Legislativně

⁶ Karel SCHELLE, Dějiny české veřejné správy, Plzeň 2009, s. 149.

⁷ František ČAPKA – Lubomír SLEZÁK – Jaroslav VACULÍK, Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce, Brno 2005, s. 16–17.

⁸ K. SCHELLE, Dějiny (jako pozn. 6), s. 152–158.

došlo k jejímu ukotvení pomocí ústavních dekretů prezidenta republiky vydaných mezi léty 1940 až 1945 v londýnském exilu.⁹

Poválečný vývoj do roku 1948. – Diskusí o poválečném uspořádání válkou rozvráceného Československa se účastnila především zahraniční odbojová centra v Londýně a Moskvě. Rozsáhlé diskuse ohledně veřejné správy panovaly kolem vzniku (lépe řečeno obnovení) instituce národních výborů. Shoda na zřízení tří-stupňové struktury národních výborů na úrovni třech zemí – již bez Podkarpatské Rusi, která byla v dubnu 1945 postoupena Sovětskému svazu (zemský národní výbor), okresů (okresní národní výbor) i obcí (místní národní výbor, který měl být vytvořen v každé obci) panovala napříč politickým spektrem. Ovšem londýnská reprezentace v čele s prezidentem Benešem spatřovala v národních výborech spíše jen přechodné a poradní instituce, což komunisté nejprve skrytě a pak i otevřeně odmítali.¹⁰

Vyvrcholením diskusí bylo slavnostní vyhlášení prvního poválečného vládního programu v dubnu 1945 v Košicích. V úvodu tohoto dokumentu bylo stanoveno, že náš stát bude lidovou demokracií, která zabezpečí základní politické, hospodářské a sociální změny. Problematika veřejné správy byla popsána v jeho páté kapitole, kde se doslova uvádělo: „*Na rozdíl od dřívějšího byrokratického, lidu vzdáleného správního aparátu tvoří se v obcích, okresech a zemích, jakožto nové orgány státní a veřejné správy, lidem volené národní výbory. Tyto lidem volené, pod neustálou kontrolou lidu stojící a až na další lidem odvolatelné národní výbory budou v obvodu své působnosti spravovat všechny veřejné záležitosti...*“.¹¹ Je patrné, že zde není žádná zmínka o prozatímnosti národních výborů. Janák a kol. k problematice národních výborů uvádí, že se postupem času ukázalo, že národní výbory neplnily pouze funkci klíčového orgánu veřejné správy, ale staly se významným prvkem propagandy nově budovaného komunistického režimu. Národní výbory dále postupně smazaly rozdíl mezi státní správou a samosprávou, když v rámci své činnosti obě tyto složky sjednotily.¹² Pravomoc a působnost národních výborů byla mj. upravena dekrety prezidenta republiky vydanými v průběhu roku 1945 již na našem území. Národní výbory se tak vedle celé řady doposud standardních úkonů podílely na základě dekretů na organizování odsunu německého obyvatelstva a konfiskaci jejich majetku, stíhání menších provinění kolaborantů, či zajištění osídlování pohraničí.

---

⁹ Dekrety prezidenta Beneše byly zvláštní právní předpisy s mocí zákona vydané v letech 1940 až 1945. Vydávání dekretů nahrazovalo dočasně období neexistence parlamentu. Tyto dekrety pak byly roku 1946 zpětně ratifikovány, tedy dodatečně schváleny.

¹⁰ K. SCHELLE, Dějiny (jako pozn. 6), s. 171–172.

¹¹ Pátá kapitola Košického vládního programu [online], [cit. 2011-11-08], dostupné např. na WWW: http://www.svedomi.cz/dokdoby/1945_kosvlpr.htm.

¹² Zdeňka HLEDÍKOVÁ – Jan JANÁK – Jan DOBEŠ, Dějiny správy v českých zemích od počátků státu po současnost, Praha 2005, s. 442–443.

Vydání dekretů prezidenta Beneše v roce 1945 mělo pro další vývoj klíčový význam. Poválečný odsun německého obyvatelstva a následné osídlování pohraničí společně představovaly největší přesun obyvatelstva v dějinách naší země. Vlivem těchto událostí došlo v oblasti českého pohraničí následně k citelné sociokulturní diskontinuitě a k významným změnám ve struktuře a hustotě osídlení. Je všeobecně známo, že dekreta se týkaly především majetkoprávních záležitostí deportovaných Němců i Maďarů (mj. konfiskace jejich majetku), odnětí jejich československého občanství, pozemkové reformy, řízení následného dosídlovacího procesu, či znárodnění většiny československých průmyslových podniků a bankovních institucí. Jedním dechem je ovšem třeba dodat, že v rámci Československa existoval značný rozdíl mezi vysídlením Němců a Maďarů. V případě odsunu Maďarů, kterých žilo při sčítání v roce 1921 na Slovensku asi 650 000 (více než pětina obyvatel Slovenska), se nepostupovalo zdaleka tak radikálně. Slovensko totiž ne vždy uznávalo platnost výše uvedených dekretů. Navíc v roce 1945 na konferenci v Postupimi, kdy byla přednesena Benešova žádost o vysídlení německého a maďarského obyvatelstva z Československa, spojenecké mocnosti uznaly pouze odsun německého obyvatelstva. V případě československých Maďarů doporučily jiné řešení. V roce 1946 byla tedy maďarskou i československou vládou podepsána dohoda o vzájemné výměně obyvatelstva, podle níž mohlo být z ČSR odsunuto tolik Maďarů, kolik Slováků dobrovolně přesídlí z Maďarska na Slovensko.¹³ Tato iniciativa však byla dobrovolná (přesídlilo jen několik desítek tisíc Maďarů) a nepřinesla očekávaný efekt.¹⁴

Nyní je důležité vymezit, jakého území českých zemí se především odsun týkal. Tímto územím bylo obecně tzv. české pohraničí, jehož vymezením se zabývá celá řada autorů.¹⁵ Na tomto místě je české pohraničí definováno s využitím poznatků Čapky a Slezáka jako „*území hraničních politických okresů přimykajících se k dnešní státní hranici česko-německé, česko-polské a česko-rakouské, kde až do let 1945–1947 žilo německé obyvatelstvo jako majoritní populace*“ (s výjimkou výhradně českých obcí na Mostecku, Opavsku, Domažlicku a v některých menších regionech;

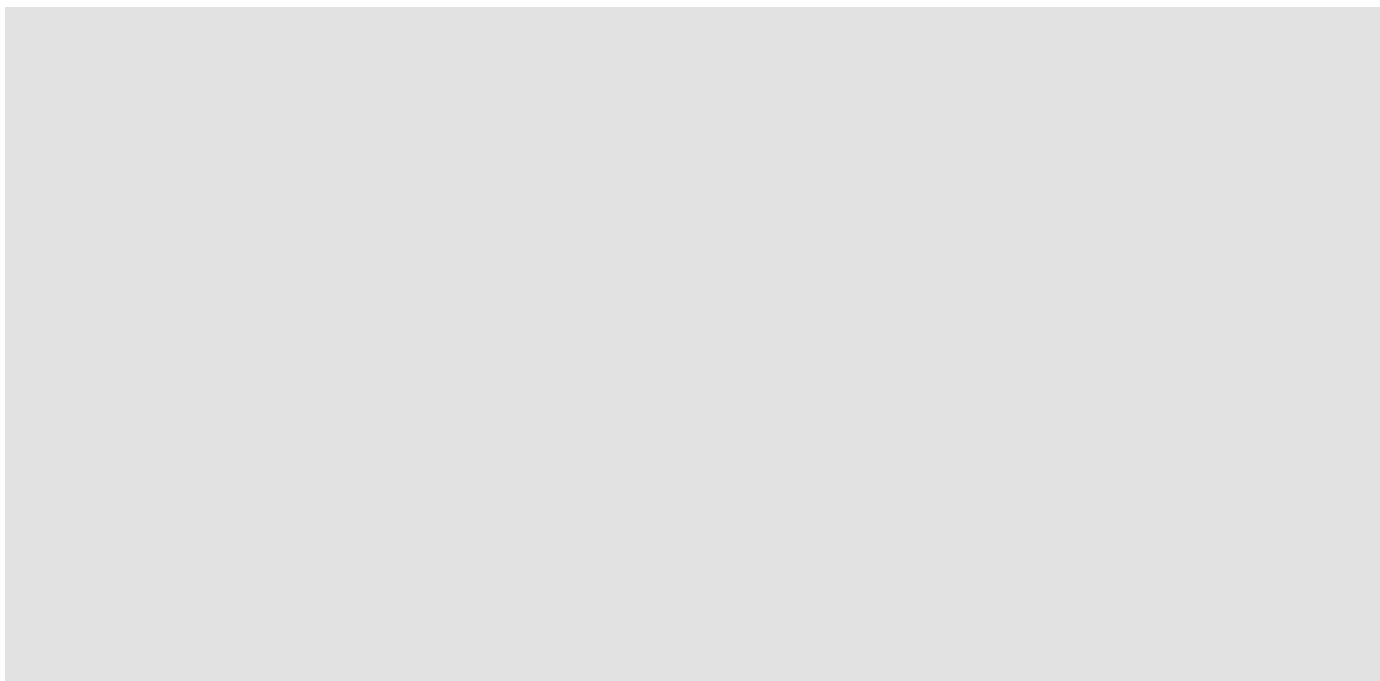
---

¹³ Např. Anna UHROVÁ-MÉSZÁROSOVÁ, Maďarská menšina na Slovensku, Vesmír 87, č. 1, 2008, s. 46–49.

¹⁴ Vlivem poválečných historických událostí žije na území dnešního Slovenska (především u jižní hranice země) v současnosti asi půl milionu obyvatel hlásících se k maďarské národnosti. Maďarská menšina tak tvoří na Slovensku asi 10 % celkové populace. Srov. A. UHROVÁ-MÉSZÁROSOVÁ, Maďarská menšina (jako pozn. 13).

¹⁵ Obširněji např. Milan JEŘÁBEK – Jaroslav DOKOUPIL – Tomáš HAVLÍČEK a kol., České pohraničí – bariéra nebo prostor zprostředkování?, Praha 2004; dále potom Pavel CHROMÝ, Historickogeografické aspekty vymezení pohraničí jako součást geografické analýzy, Geografie – Sborník ČGS 105, 2000, s. 63–76.

území některých okresů tedy není zahrnuto celé).¹⁶ Toto území téměř splývá s jedním ze současných vymezení pojmu Sudety. Ten však mívá (především v zahraniční literatuře) více odlišných definic a nevztahuje se jen na území dnešní České republiky, navíc vžitý význam tohoto pojmu je obecně širší než geografický. Proto v příspěvku budu dále místo pojmu Sudety používat nyní definovaný pojem české pohraničí. Jak je vidět z obrázku, jedná se o značně nekompaktní celek (viz černé území na mapce znázorňující česko-německou národnostní hranici).

Celkový počet Němců, kteří byli nuceni odejít v důsledku poválečného odsunu mezi léty 1945 a 1947, se blíží k číslu 3 miliony. Nejvíce Němců žilo k 16. září 1945 v tehdejších okresech Cheb (asi 75 200), Ústí nad Labem (72 000), Karlovy Vary (66 400), Sokolov/Falknov nad Ohří (61 400), Stříbro (58 000) a Jeseník/Frývaldov (57 000).¹⁷

Odsun probíhal ve třech vlnách:¹⁸

- bouřlivý, živelný a neorganizovaný odsun ihned po skončení války ve 2. polovině roku 1945
- organizovaný odsun v roce 1946 nejmasovějšího charakteru
- dodatečný odsun v první polovině roku 1947

---

¹⁶ Srov. F. ČAPKA – L. SLEZÁK – J. VACULÍK, *Nové osídlení* (jako pozn. 7), s. 9.

¹⁷ Tamtéž, s. 23.

¹⁸ Jaroslav TOMŠ, *Přehled vývoje českoněmeckých vztahů na území České republiky od 12. století do roku 1947*, Plzeň 1994, s. 121–133.

Konkrétní počty odsunutých Němců z našeho území potom shrnuje následující tabulka vycházející ze zprávy tehdejšího Státního úřadu statistického z roku 1953.

Tab. 2. Celková bilance odsunu Němců z Československa podle jednotlivých vln. – Pramen: Osídlení pohraničí v letech 1945–1952. Zprávy a rozbor, Praha 1953, s. IV.

	ČSR celkem	ČR	SR
počet Němců v Československu k 1. 5. 1945	3 200 000	3 000 000	200 000
– útěk a neorganizovaný odsun v roce 1945	660 000	650 000	10 000
– organizovaný odsun v roce 1946	2 256 000	2 100 000	156 000
– dodatečný odsun v roce 1947	80 000		
počet Němců v Československu k 22. 5. 1947	204 000	180 000	24 000

Politická reprezentace si velmi dobře uvědomovala, že k opětovnému fungování pohraničních oblastí a navrácení života do nich je třeba souběžně s odsunem německého obyvatelstva zajistit dosídlení pohraničí nejlépe českými obyvateli vnitrozemí. Tento úkol připadl roku 1945 pro tyto účely nově vytvořenému Osídlovacímu úřadu.¹⁹ Ten vytipoval 65 tehdejších politických okresů (47 v Čechách a 18 na Moravě a ve Slezsku) odpovídajících výše vymezenému českému pohraničí, které byly určeny k osídlení.²⁰

Dá se říci, že stejně jako odsun, i dosídlovací proces probíhal v několika fázích počínaje živelným osídlováním ihned po odsunu německého obyvatelstva konče organizovanými státními akcemi táhnoucími se až do počátku 50. let. Osídlování lze v zásadě rozdělit na:

- **zemědělské** (za účelem hospodaření a obdělávání půdy v českém pohraničí)

¹⁹ Blíže k Osídlovacímu úřadu viz F. ČAPKA – L. SLEZÁK – J. VACULÍK, Nové osídlení (jako pozn. 7), s. 93.

²⁰ V Čechách se jednalo o okresy Aš, Bílina, Broumov, Český Krumlov, Česká Lípa, Děčín, Dubá, Duchcov, Frýdlant, Horšovský Týn, Cheb, Chomutov, Jablonec nad Nisou, Jablonné pod Ještědem, Jáchymov, Jilemnice, Jindřichův Hradec, Kadaň, Kaplice, Karlovy Vary, Kraslice, Mariánské Lázně, Liberec, Litoměřice, Locket, Most, Nejdek, Planá, Podbořany, Prachatice, Rumburk, Sokolov, Stříbro, Sušice, Šluknov, Tachov, Teplá, Teplice, Trutnov, Ústí nad Labem, Ústí nad Orlicí, Varnsdorf, Vejprty, Vrchlav, Žamberk, Žatec, Žlutice. Na Moravě a ve Slezsku potom Bílovec, Bruntál, Český Těšín, Fryštát, Hlučín, Jeseník, Krnov, Mikulov, Moravská Třebová, Moravský Beroun, Moravský Krumlov, Nový Jičín, Opava, Rýmařov, Šternberk, Šumperk, Zábřeh, Znojmo.

- **průmyslové a živnostenské** (za účelem drobného živnostenského podnikání, obchodu či práce v průmyslových podnicích v pohraničí²¹ – přičemž většina průmyslových podniků v pohraničí byla lokalizována do severních a severozápadních Čech – do oblasti tzv. bohatých Sudet²²)
- **ostatní.**

Nejrychleji (většinou již do konce roku 1945) byly osídleny úrodné zemědělské oblasti (v Čechách především pás od Žatecka přes Litoměřicko až k Českolipsku; na Moravě potom Mikulovsko, Znojensko, ale i např. okres Zábřeh na severozápadní Moravě). Předávání majetku se dělo slavnostně pomocí komunisty vydávaných dekretů, což bylo jinými politickými stranami kritizováno a označováno jako forma předvolební propagace.²³

Volby do tehdejšího Národního shromáždění se konaly v květnu 1946. V českých zemích s velkým odstupem zvítězila KSČ se 40 % hlasů (v Čechách 43,3 %, na Moravě 35 %) a stala se tak ke značnému rozčarování ostatních politických subjektů nejsilnější stranou. Jak uvádí Slezák,²⁴ nejvíce platných hlasů získali komunisté právě v oblasti českého pohraničí. Potvrdilo se tak, že pro komunisty hlasovali především novoosídlenci, kteří uvěřili propagandě komunistické strany, že právě jí vděčí za své nynější postavení. Volební výsledek tak do jisté míry rozhodlo právě obyvatelstvo venkovských potažmo příhraničních oblastí. Vítězství komunistické strany současně předznamenalo budoucí vývoj. Byla vytvořena tzv. budovatelská vláda, která se zavázala připravit novou ústavu, ve které chtěla předznamenat a popsat všechny své plány vedoucí postupně k tuhému centralismu státní moci, likvidaci parlamentarismu, soukromého vlastnictví, zemského zřízení i samosprávy.

Mezitím ovšem nabývaly na intenzitě organizované pohyby obyvatelstva v českém pohraničí, a to jak směrem ven z českého státu (Němci), tak dovnitř (novoosídlenci nejen z vnitrozemí). V této době (roky 1946 a 1947) se začaly objevovat první vážnější problémy v osídlování. Šlo jednak o palčivý nedostatek pracovních sil

---

²¹ F. ČAPKA – L. SLEZÁK – J. VACULÍK, *Nové osídlení* (jako pozn. 7), s. 118 uvádějí, že podíl českého pohraničí na celkové průmyslové kapacitě českých zemí byl nejvyšší v těchto oborech: sklářský průmysl (67 %), papírenský průmysl (64 %), báňský průmysl (63 %), textilní průmysl (58 %). Navíc jen v těžbě hnědého uhlí dosahoval podíl českého pohraničí významných 93 %.

²² Zde se začíná markantně projevovat významová správnost termínů „bohaté (severní) Sudety“ a „chudé (jižní) Sudety“. Chudé Sudety se rozprostírají v jihozápadní a jižní části naší hranice a na rozdíl od bohatých Sudet se nacházejí převážně v rurálním prostředí, ve kterém je jen malá tradice průmyslové výroby a nenacházejí se zde větší průmyslová centra.

²³ F. ČAPKA – L. SLEZÁK – J. VACULÍK, *Nové osídlení* (jako pozn. 7), s. 66–67.

²⁴ F. ČAPKA – L. SLEZÁK – J. VACULÍK, *Nové osídlení* (jako pozn. 7), s. 67.

(v zemědělství,²⁵ ale i dalších profesích v pohraničí), jednak o významný problém úbytku novoosídlenců z důvodu jejich odchodu (někdy i útěku) zpět do vnitrozemí. Od poloviny roku 1946 dokonce začaly převažovat odchody nad příchody. V průběhu let 1946 až 1949 odešla z pohraničí celá čtvrtina novoosídlenců.²⁶ Z toho plynoucím problémem byla značná nerovnoměrnost v osídlených oblastech. Nejméně lákavé byly přirozeně oblasti horské a podhorské, navíc bez průmyslu, nevhodné k zemědělství a tedy s minimálními pracovními příležitostmi. Toto se týkalo především tehdejších okresů Tachov, Horšovský Týn, Prachatice, Kaplice (tedy oblast chudých Sudet), dále odlehlých partií okresů Karlovy Vary, Sokolov, Cheb, Aš, Mariánské Lázně, Teplá; také mj. okresu Ralsko v severních Čechách a v neposlední řadě odlehlejších a hůře dostupných částí severní Moravy a Slezska (tehdejší okresy Jeseník, Moravský Beroun, Bruntál, Rýmařov, Krnov aj.).

Na problém stovek nedosídlených obcí a osad v příhraničních regionech byla nucena reagovat vláda.²⁷ Částečným řešením tohoto stavu bylo rozhodnutí o zřízení čtyř nových vojenských prostorů na území českého pohraničí mezi léty 1946 a 1947. Pro zřízení vojenských prostorů byly vybírány především ty lokality, které se nedařilo dosídlit, nebo se to dařilo jen s velkými obtížemi (viz předešlý odstavec). Za zřizováním nových vojenských prostorů a zvyšováním výdajů na obranu obecně stála v těchto letech i myšlenka o možném budoucím konstituování bipolární Evropy s hranicí procházející v blízkosti našeho území. Vznikl tak VVP Prameny (západní Čechy, oblast Slavkovského lesa), VVP Ralsko (severní Čechy, část okresu Ralsko), VVP Boletice (jižní Čechy, část okresu Český Krumlov) a VVP Libavá (severní Morava, část okresu Moravský Beroun). V řadě armádou zabraných obcí (typicky např. právě v oblasti Slavkovského lesa²⁸) tak vznikla paradoxní situace, kdy se kromě

²⁵ Tento problém se snažila komunistická strana řešit snahou o nedobrovolný krátkodobý přesun stále ještě početného maďarského obyvatelstva ze Slovenska do českého pohraničí za účelem obdělávání ladem ležící půdy. Tato snaha však nebyla příliš úspěšná.

²⁶ F. ČAPKA – L. SLEZÁK – J. VACULÍK, *Nové osídlení* (jako pozn. 7), s. 72.

²⁷ Tomáš STANĚK, *Odsun Němců z Československa 1945–1947*, Praha 1991, s. 347 uvádí 364 nedosídlených nebo jen slabě dosídlených obcí k počátku roku 1948, přičemž nejvíce (téměř 40 obcí) v okrese Kaplice na jihu Čech.

²⁸ Slavkovský les – do druhé světové války vzkvétající kraj bohatý na nerostné bohatství i minerální prameny byl citelně zasažen poválečným vysídlením německého obyvatelstva, které v oblasti tvořilo naprostou většinu. Neúspěšné snahy o dosídlení spolu se strategickou polohou oblasti vedly v roce 1947 k vybudování VVP Prameny. Armáda při jeho budování srovnala se zemí asi 25 obcí a měst, dále také mnoho osad a samot. Je dodnes smutné a zarážející, že tato sídla byla zničena kvůli pouhým osmi letům, po které vojenský prostor plnil svůj účel (později byl předsunut do výhodnějších Doupovských hor vzdálených od Slavkovského lesa pouhých 20 km severovýchodním směrem). Těžba uranu v jeho těsné blízkosti však byla pro tehdejší vládu prioritnější. Socialismus ubral oblasti cenný historický odkaz a vtiskl jí nádech sovětského realismu. Obce

zbytků německého obyvatelstva museli z obcí vysídlit i sotva zabydlení novoosídlení. Tímto rozhodnutím bylo zabráno a následně až na výjimky zcela nebo částečně zničeno téměř 160 obcí a osad.²⁹ Praxe příštích let bohužel ukázala, že toto číslo nebylo ještě ani zdaleka konečné.

Období komunistického režimu (1948–1989). – K úplnému převzetí moci komunisty došlo během vládní krize v únoru 1948, kdy podala demisi většina tehdejších nekomunistických ministrů, kteří byli poté nahrazeni komunisty. V květnu téhož roku byla vydána nová ústava (někdy též ústava 9. května). Klíčové postavení v systému veřejné správy si udržely národní výbory, které ústava vymezila jako nositele a vykonavatele veškeré státní moci v obcích, okresech a krajích. Soustavu národních výborů tvořily místní, okresní a krajské národní výbory, přičemž nižší složky byly podřízeny vyšším v celém rozsahu, což zjevně odporovalo samosprávným principům.³⁰ Od počátku roku 1949 potom začalo fungovat nové krajské zřízení (13 krajů a Praha), kterým bylo nahrazeno dosavadní zemské uspořádání s mnohasetletou tradicí. Nově vytvořené kraje a okresy navíc (až na výjimky) nerespektovaly historické zemské hranice. Téměř 200 nově vytvořených okresů však velice dobře odráželo přirozenou spádovost jednotlivých center. Nová ústava nepočítala ani s institutem statutárních měst, které byly zrušeny.

V souladu s komunistickou doktrínou potom byli na všechna místa státních orgánů, národní výbory na všech úrovních nevyjímaje, dosazováni představitelé KSČ. Z toho potom pramení i značný nedostatek kvalifikovaných odborníků, chaotická situace a celkové špatné fungování národních výborů. Jak uvádí Mates,³¹ zrušení samosprávy vedlo i k tomu, že občané začali ztrácet zájem o komunální záležitosti, na kterých se ostatně ani nemohli reálně podílet – volby do národních výborů se přes počáteční proklamaci jejich volitelnosti nekonaly. K podstatným změnám došlo také v hospodářství, které bylo budováno centrálně podle sovětského vzoru. Důraz byl kladen na těžký průmysl (především těžké strojírenství, hutnictví a zbrojní průmysl). V roce 1949 byl také vydán zákon o JZD a započalo období násilné kolekti-

---

v oblasti dnes trpí odlivem obyvatel, malou nabídkou zaměstnání i finančními problémy. V téměř liduprázdné krajině se tak alespoň dochovalo cenné přírodní bohatství, jehož význam byl potvrzen vyhlášením CHKO Slavkovský les. Oblast Slavkovského lesa je tak dodnes velice řídko osídlena a je to jedna z nejméně navštěvovaných oblastí České republiky.

²⁹ Údaj viz <http://www.zanikleobce.cz> [cit. 2011-11-17].

³⁰ Pavel MATES, Kapitoly z historie české veřejné správy v letech 1848–1989, Praha 1996, s. 27.

³¹ P. MATES, Kapitoly (jako pozn. 30), s. 29.

vizace v zemědělství, což se neblaze projevilo především ve venkovských oblastech se silnou vazbou na půdu.³²

Na počátku 50. let byl proces osídlování českého pohraničí již prakticky ukončen. Přesto zůstalo v pohraničí (především v oblasti chudých Sudet) mnoho neobydlených jednotlivých domů, ale i celých sídel. V souladu s tehdejší „obranou konceptí“ vznikly další dva vojenské prostory – v roce 1952 to byl VVP Dobrá Voda (jižně od Klatov, v blízkosti města Hartmanice), v roce 1955 potom VVP Hradiště³³ (východně od Karlových Varů, v oblasti Doupovských hor; tento vojenský prostor nahradil nevyhovující VVP Prameny nacházející se severně od Mariánských Lázní). Tato rozhodnutí navíc ve své podstatě ospravedlnila zničení dalších desítek měst, obcí a osad v pohraničí, které se nedařilo osídlit.

Touto dobou bylo rovněž zřejmé, že právě hranice mezi naším státem a tehdejším Západním Německem (Bavorskem) a Rakouskem se stane onou dělicí čarou (tzv. železnou oponou³⁴) mezi demokratickým a totalitním světem, což – zjednodušeně řečeno – tehdejšímu režimu, jemuž se nedařilo tuto pohraniční oblast plně dosídlit, mohlo jedině vyhovovat. Proto začalo být celé hraniční pásmo od Ašského výběžku (Kraslicko) až po Břeclavsko přísně střeženou oblastí. Bylo rozhodnuto, že v tomto území, které tvořilo hraniční pás místy až 15 kilometrů široký, nebylo žádoucí znovuosídlení, stejně jako jakákoliv investiční činnost (např. budování průmyslu). S touto oblastí se totiž počítalo jako s potenciálním bojištěm během tzv. studené války. Vymezené hraniční území se v mnoha ohledech podobalo vojenskému prostoru, ač jím formálně nebylo. Toto opatření mělo za následek silnou militarizaci oblasti a zničení dalších mnoha desítek sídel, což prakticky vedlo k **rozpadu pohraniční sídelní sítě** na jihozápadě a jihu země.

Podobný (jen trochu volnější) pohraniční režim jako na jihozápadní hranici byl se všemi výše popsány důsledky zaveden později v průběhu 50. let také v oblastech v blízkosti „spřátelené“ Německé demokratické republiky.³⁵ Odpor některých obcí proti zařazení do hraničního pásma byl marný.

³² Věra MAJEROVÁ, Sociologie venkova a zemědělství, Praha 2008, s. 123.

³³ Vzniku VVP Hradiště předcházelo rovněž masivní vystěhovávání tamních před krátkou dobou přistěhovalých obyvatel, které probíhalo velice intenzivně v letech 1953 a 1954. Vysídleno a následně zlikvidováno bylo asi 65 obcí a osad, přes 2 600 domů, 36 mlýnů, 12 kostelů (navíc i okresní město Doupov, kde byl mimo jiné srovnán se zemí i klášter, kostel, gymnázium, pivovar a železnice). Bližší analýza by byla jistě zajímavá, avšak je již nad rámec tohoto příspěvku.

³⁴ Termín železná opona („*iron curtain*“), použil poprvé ve svém projevu z roku 1946 Winston Churchill – srov. Alena a Tomáš JÍLKOVÍ a kol., Železná opona, Praha 2006. Uvedená publikace se věnuje této problematice odbornou, ale širšímu publiku přístupnou formou.

³⁵ David KOVAŘÍK, Demoliční akce v českém pohraničí v letech 1945–1960, disertační práce, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, Brno 2009, s. 15.

Kromě plošné likvidace sídel se demolice týkala i obrovského množství jednotlivých neobydlených a z toho důvodu chátrajících domů. Demolice probíhala především během 50. a 60. let prakticky v celém českém pohraničí. Mnohdy se jednalo o historicky velice cenné stavby (kostely, zámky, fary, kláštery, vily, měšťanské domy, ale i průmyslové podniky a továrny). Jen mezi léty 1952 a 1960 bylo srovnání se zemí asi 50 000 budov.³⁶ Režim toto jednání ospravedlňoval jako nutnou daň za úplné „vyčištění“ českého pohraničí od německého obyvatelstva. Reálně tak český stát přišel mimo jiné o významnou část domovního fondu, nemluvě o obrovských finančních nákladech státu na demoliční akce v pohraničí.

Úpadek českého pohraničí způsobený odsunem německého obyvatelstva, vymezením hraničního pásma bez osídlení a zřízením mnoha vojenských prostorů se netýkal jen obcí a osad, ale i velkých měst v pohraničí, především v západních a severozápadních Čechách – například citelně zasáhl město Aš (v roce 1930 ještě 21. největší město českých zemí) – viz tabulka (pro ilustraci jsou uvedeny i změny obyvatelstva na dnešních katastrech některých vojenských újezdů). Podobným vývojem prošla i jiná velká města v blízkosti hranic (Varnsdorf, Rumburk).

Tab. 3. Vývoj počtu obyvatel vybraných obcí českého pohraničí (v územním vymezení obcí k 1. 1. 2010). – Pramen: ČSÚ: Malý lexikon obcí 2010 [online], Historický lexikon obcí 1869–2005 (jako pozn. 40), zpracoval autor.

	1930	1950	2010
Aš (okr. Cheb)	28 916	12 484	13 412
Kraslice (okr. Sokolov)	22 310	7 383	7 074
Vejprty (okr. Chomutov)	12 222	4 788	3 299
Libavá (okr. Olomouc)*	12 008	5 063	1 130
Hradiště (okr. Karlovy Vary)*	14 498	3 601	606
Boletice (okr. Český Krumlov)*	6 493	877	274

* Správní území obcí se nachází ve vojenských újezdech, údaj tedy zahrnuje počet obyvatel na tomto území v daném roce k územnímu vymezení k 1. 1. 2010.

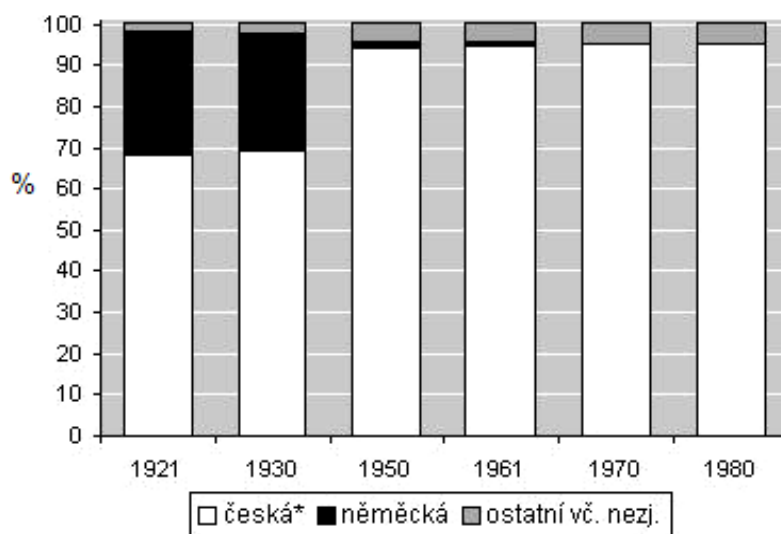
Některá města a oblasti se potýkají a úbytkem obyvatelstva, vyšší kriminalitou, hledáním své identity či obecně dlouhodobou stagnací doposud. Tento fakt je mnohdy pozůstatkem minulých období a dlouhodobě značně zanedbané sociální interakce ze strany místních samospráv, ale i centrálních orgánů. Navíc podobné tendence (i když ve skrytější formě) můžeme pozorovat v mnoha dalších oblastech

³⁶ D. KOVAŘÍK, Demoliční akce (jako pozn. 35), s. 15.

českého pohraničí. Řešení situace bude stále akutněji do budoucna vyžadovat koncepční uvažování a strategický historicko-sociální přístup.

Jak tedy přeměnu obyvatelstva v pohraničí hodnotit? Přestože to není cílem příspěvku, lze v obecné rovině konstatovat, že vysídlení asi tří milionů Němců po Druhé světové válce na základě principu kolektivní viny, tedy dosud bezprecedentní událost našich novodobých dějin, znamenalo pro české země národnostní sjednocení se všemi výhodami z toho plynoucími (vývoj národnostního složení českých zemí ilustruje následující obrázek).

Obr. č. 2. Národnostní složení v českých zemích v období první republiky a komunistického režimu. – Pramen: ČSÚ – Národnosti v ČR od r. 1921 [online], [cit. 2011-06-10], dostupné na http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/narodnosti_v_cr_od_r_1921, upravil autor.

* včetně moravské a slezské národnosti

Na druhou stranu zaznamenalo české pohraničí citelnou ztrátu mnoha kulturních a folklorních tradic, obyčejů i náboženských a církevních zvyklostí. Osídlenci (vesměs ze slabších sociálních vrstev a nižšího vzdělání, nezřídka i ze zahraničí) si do nových oblastí přinášeli odlišné pracovní, sociální a kulturní návyky, které byly postupně přeměněny v nový sociokulturní systém. Čeští novoosídlenci byli převážně ateistického vyznání, což mj. vyústilo ve značnou devastaci náboženských kulturních památek (kostely, hřbitovy, kláštery atd.) v pohraničí, ale i vyšší kriminalitu v porovnání s vnitrozemím. Odsunem německého obyvatelstva a konfiskací jejich majetku byly zpřetrhány mnohasetleté vazby na půdu, vztah k majetku budovanému po generace, ale také k místu jako takovému. Noví osídlenci si tento vztah tvořili jen stěží. A pokud se to někde přece jen povedlo, neměl tento vztah dlouhého trvání. Půda či drobné živnosti novoosídlenců byly v pohraničí (ale i ve vnitrozemí) zná-

rodněny komunisty v průběhu 50. let 20. století. Vztah ke krajině tedy prošel v této době zásadní proměnou.

Historická „kdyby“ neplatí. Přestože tato diskuse není předmětem příspěvku, zůstává otázkou (spíše jen řečnickou), zda bylo možné vůbec řešit situaci odsunu německých obyvatel jinak. V poválečné době plné oprávněné nesnášenlivosti vůči všemu německému si lze jakákoliv „ohleduplnější“ řešení v této souvislosti jen těžko představit.

Pozůstatkem dob minulých jsou dodnes významné a dobře patrné rozdíly v migraci obyvatel. Dle ČSÚ žijí v některých obcích více než tři čtvrtiny rodáků, jinde jejich podíl nedosahuje ani desetiny. Nejvyšší podíl rodáků je v oblastech přirozeného migračního vývoje – tedy na jižní a východní Moravě, konkrétně v obcích Strání v okrese Uherské Hradiště a Nová Lhota v okrese Hodonín (přes 81 %). Naopak nejnižší je především na západě a severozápadě Čech (v poválečně nově dosídlených oblastech)³⁷ – v obcích Klíny v okrese Most (7,9 %), Loučná pod Klínovcem v okrese Chomutov (7,4 %) a dokonce žádný rodák není ve vojenském újezdu Březina. Podíl rodáků zjevně ovlivňuje i míru lokálního patriotismu a zájem místních obyvatel o dění v obci. V tomto smyslu je (a bude) rozvoj sídel v oblasti českého pohraničí komplikovanější a dlouhodobější záležitostí a bude vyžadovat mnoho úsilí. Nespornou výhodou v tomto úsilí bude jistě stále sílící důraz na „kulturní stránku“ rozvoje,³⁸ která se začíná promítat do mnoha geografických (tzv. „nová regionální geografie“) i ekonomických vědních disciplín.

Vraťme se nyní k fungování národních výborů (NV), u kterých ani v průběhu 50. let nedošlo k výraznému zlepšení jejich činnosti. Nadále si tyto orgány zachovávaly značný odstup od občanů, náklonnost ke státu a velmi nízkou efektivitu výkonu státní správy. Tento trend nevyvrátily ani zákonné úpravy ve fungování NV z roku 1954 (ty jen definitivně zrušily používání titulů město/městys), ani první volby do NV, kde již samotné výsledky mluví za vše: více než 99 % zúčastnivších se hlasovalo z 93 % pro navržené kandidáty jediné strany.³⁹

---

³⁷ I když i zde existují při detailnějším pohledu významné rozdíly – srov. např. Jiří ANDĚL a kol., *Vývoj sídelní struktury a obyvatelstva pohraničních okresů Ústeckého kraje, Ústí nad Labem 2004* (= Acta Universitatis Purkynianae 88, Studia Geographica IV.).

³⁸ Blíže k problematice např. Pavel CHROMÝ, *Formování regionální identity: nezbytná součást geografických výzkumů*, in: *Geografie na cestách poznání*, red. Vít Jančák – Pavel Chromý – Miroslav Marada, Praha 2003, s. 163–178 nebo Silvie KULDOVÁ, *Příspěvek ke kulturněgeografickému výzkumu: možnosti hodnocení kulturních aspektů pomocí statistických metod*, *Geografie – Sborník ČGS 109*, 2005, s. 300–314.

³⁹ Vladimír ČECHÁK, *Vývoj veřejné správy v Československu a České republice (1945–2004)*, Praha 2004, s. 64.

Důležitým ve vývoji správního uspořádání našeho státu byl rok 1960. V červenci tohoto roku byla přijata Ústava Československé socialistické republiky, která se nesla v duchu silného dobového ideologického podtextu; v úvodu konstatovala, že „základy socialismu byly již vybudovány“ a republika je připravena na přechod ke komunistické společnosti, kdy by měl stát a jeho orgány postupně zanikat a jejich funkce přecházet na dobrovolné aktivity občanů. Tyto ideje se promítly i do fungování národních výborů. Těm byla rozšířena působnost (především v oblasti hospodářské a sociální) a vzrostl i podíl participace občanů ve výkonných funkcích NV s rozhodovacími pravomocemi. Základní koncept ve fungování NV i jejich soustava na úrovni krajů, okresů a obcí byly zachovány.

Vydání ústavy předcházela zákon o novém územním členění státu z dubna 1960 (zákon č. 36/1960 Sb.), který zůstal v platnosti až do 90. let; pro některé subjekty veřejné správy platí dokonce doposud. Zachována byla krajská i okresní soustava, avšak počty krajů a okresů se výrazně snížily. Počet krajů na českém území klesl ze 13 na 7, počet okresů ze 192 na 76.⁴⁰

Obecně tkvěl zásadní problém v tom, že počet nově utvořených krajů a okresů byl nižší než počet přirozených spádových center (z hlediska sídelní struktury a funkce v území). Mnoho přirozených spádových center tak zůstalo opomenuto. Při rozhodování o tom, které město se stane krajským/okresním a které ne, rozhodovaly často i nahodilé momenty, např. zastoupení konkrétních „straníků“ ve vedoucích funkcích KSČ.⁴¹ Proto mnohdy docházelo k citelnému napětí v území – především tam, kde nově utvořené spádové centrum mělo slabší spádovost (regionální funkci) či nižší počet obyvatel než jiné město v okrese/kraji. Čechák zajímavě konstatuje, že při utváření „nových“ krajů a okresů došlo v řadě případů ke zpřetrhání přirozených historických tradic a vazeb – to se týkalo např. střední Moravy, nyní administrativně rozdělené mezi Severo- a Jihomoravský kraj. Někdy došlo až k vyhrocení vztahu mezi krajskými/okresními městy a městy, která o tento statut přišla: typicky mezi Pardubicemi (přestaly být krajským městem) a Hradcem Králové, ale i v řadě dalších okresních měst (Semily vs. Turnov, Ústí nad Orlicí vs. Česká Třebová, Bruntál vs. Krnov – viz následující případová studie, Louny vs. Žatec, či Vsetín vs. Valašské Meziříčí).

Případová studie I: Bruntál versus Krnov: kdo z koho?

Z pohledu sídel a jejich spádovosti k vyšším administrativním celkům je zajímavé sledovat poválečný vývoj dvou měst v oblasti severovýchodní části České republiky,

---

⁴⁰ AUT. KOL., Historický lexikon obcí České republiky 1869–2005, Praha 2006, s. 34, 35.

⁴¹ P. MATES, Kapitoly (jako pozn. 30), s. 31.

na pomezí historické Moravy a Slezska, Bruntálu a Krnova, vzdálených od sebe asi 20 km. Obě města se vyvíjela odlišně s určitými společnými rysy.

Bruntál je dle dochovaných pramenů nejstarším městem České republiky (udělení městských práv roku 1213). Byl založen jako horní město ve velice řídké osídlené oblasti v podhůří Jeseníků. Hlavním zdrojem prosperity města byla až do 17. století právě těžba rud a drahých kovů. Nový rozmach přinesl městu nástup průmyslové výroby koncem 18. a v 19. století, kdy vznikla řada továren, orientujících se převážně na textilní výrobu. Rostoucí význam města se projevil i v polovině 19. století, kdy se stal Bruntál okresním městem se sídlem okresního úřadu (správní okres) i okresního soudu (soudní okres).

Záznamy o vzniku města Krnov jsou jen o několik desítek let mladší než v případě Bruntálu. Město Krnov vzniklo v zemědělské oblasti na soutoku řek Opavy a Opavice, na významné obchodní křižovatce mezi Moravou a Slezskem. Také Krnov byl zasažen mohutnou industrializací ve 2. polovině 19. století. Byly zbořeny městské hradby a na takto uvolněných pozemcích vyrostla celá řada továren zaměřených především na textilní produkci a později i strojírenskou výrobu. Také Krnov se stal od roku 1849 okresním městem.

Pod tehdejší okres Bruntál spadala města Vrbno pod Pradědem a Horní Benešov, pod okres Krnov spadal celý Osoblažský výběžek s městy Osoblaha, Jindřichov, Albrechtice. Rozlohou srovnatelné okresy tak dobře reflektovaly spádovostní podmínky okolních obcí. Oba okresy fungovaly v této nezměněné podobě (jako součást země Moravskoslezské) i v období první republiky a toto uspořádání vydrželo až do období Protektorátu Čechy a Morava.

Na základě Mnichovské dohody z roku 1938 připadla obě města Němcům, tedy k obsazenému území českého pohraničí. Shodný vývoj lze u obou měst zaznamenat i v souvislosti s poválečným odsunem německého obyvatelstva. Z Bruntálu i Krnova bylo po druhé světové válce odsunuto více než 95 % obyvatel, kteří byli nahrazeni novoosídlenci z různých koutů českých zemí, ale i ze zahraničí (Maďaři, Rumuni, Romové, atd.). Při srovnání rozsahu válečných škod však bylo mnohem více postiženo město Krnov a jeho okolí.⁴²

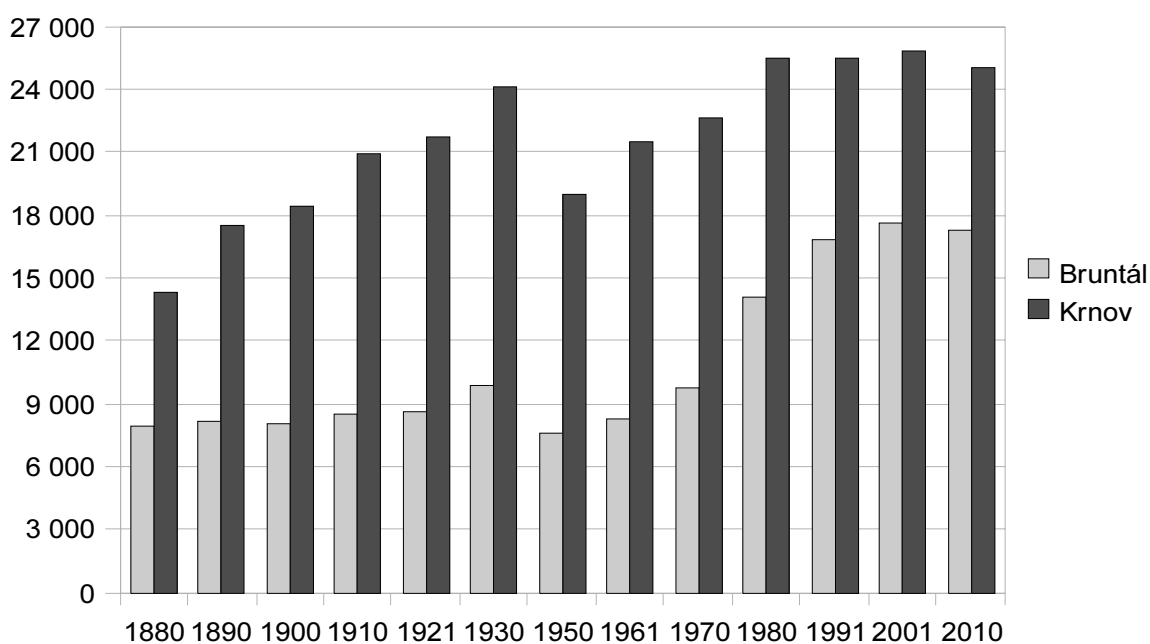
Roku 1949 vstoupilo v platnost nové administrativní členění státu. Podoba okresu Krnov, který spadal pod nově utvořený Ostravský kraj, zůstala téměř nezměněna; okres Bruntál připadl Olomouckému kraji a jeho rozloha se zvětšila směrem na jih o oblast bývalého okresu Moravský Beroun.

Při pohledu na níže uvedený graf (obr. č. 3), srovnávající vývoj počtu obyvatel obou měst, se začínají projevovat některé významné souvislosti. Dáme-li do přímé úměry nárůst počtu obyvatel a rozvoj města, pak je z grafu je patrné, že v ob-

---

⁴² Při bombardování bylo totálně zničeno například historické město Osoblaha, později nově vystavěno na původním půdorysu.

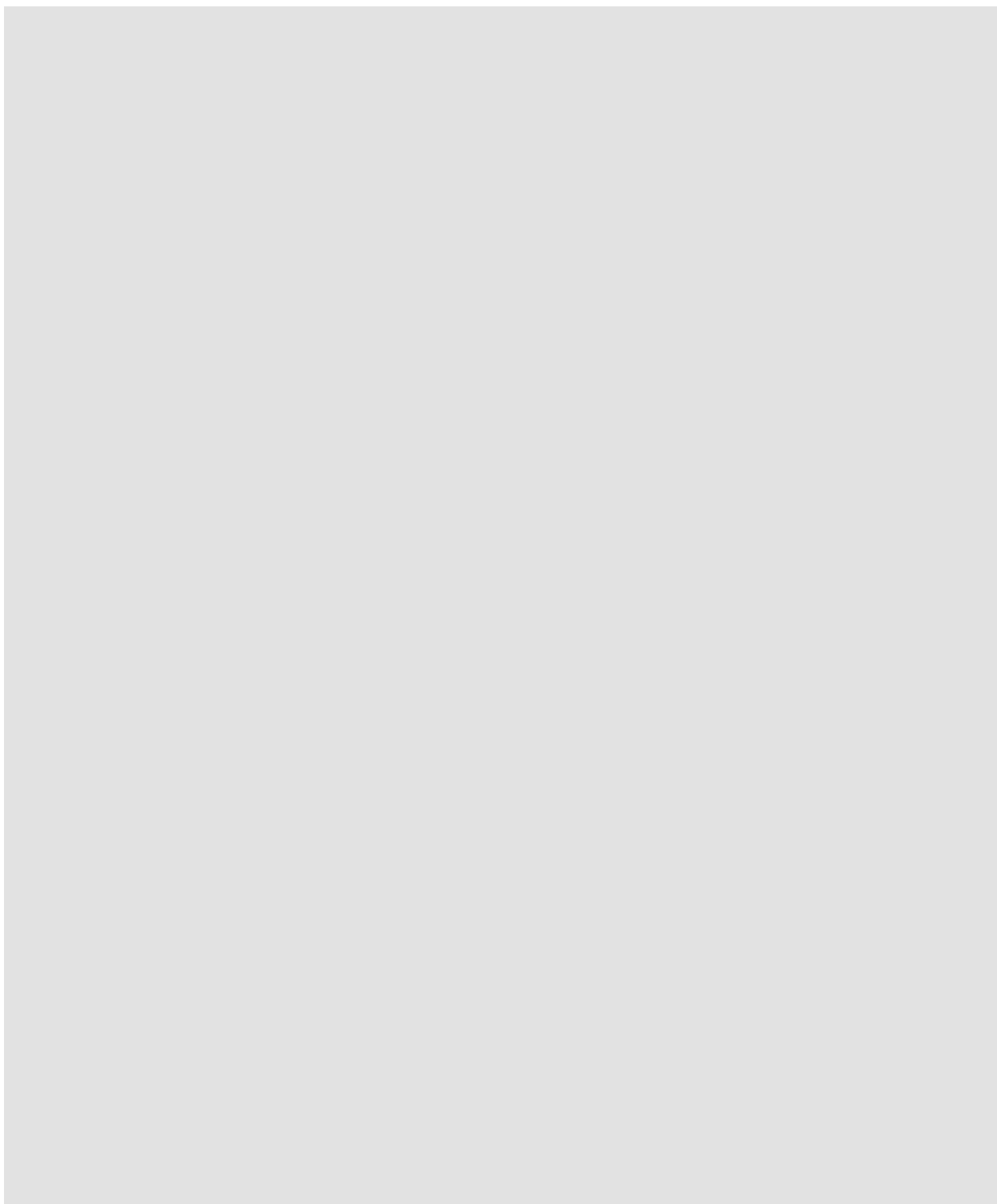
dobí 1880 až 1930 probíhal prudší rozvoj města Krnov, kterému v tomto období vzrostl počet obyvatel o 10 000, naproti tomu Bruntálu jen o 2 000, což bylo dáno především výhodnější lokalizací Krnova oproti Bruntálu. V následném období do roku 1950 přišla obě města asi o pětinu obyvatelstva. Ovšem v období mezi léty 1950 a 1961 je již jasně patrný trend návratu situace „do normálu“, kdy rozvoj města Krnov dosahuje větší intenzity než v případě Bruntálu. Tento přirozený vývoj byl administrativně narušen až novým územním členěním státu v 60. letech, kdy byl vyhlášen samostatný okres Bruntál a město Bruntál se stalo navzdory třetinovému počtu obyvatel a horší spádovosti oproti Krnovu, okresním městem, pod které spadal i Krnov.

Obr. č. 3. Dlouhodobý vývoj počtu obyvatel měst Krnov a Bruntál v letech 1880–2010. – Pramen: ČSÚ: Malý lexikon obcí 2010 [online], [cit. 2011-06-10]. Historický lexikon obcí 1869–2005 (jako pozn. 40), zpracoval autor.

Územně-správní celek bruntálského okresu byl vytvořen v rámci územní reorganizace státu z původních okresů Bruntál, Krnov a Rýmařov, spolu s několika obcemi okresu Jeseník a Opava. Současně bylo vyčleněno několik obcí do sousedních okresů Opava a Šumperk. Nově vytvořený okres Bruntál spadal pod Severomoravský kraj. Integraci dobře ilustruje obr. č. 4.

Roku 1963 byla nově vzniklá situace komentována následovně: „*Do okresu bruntálského bylo začleněno vedle západního dílu Opavska též Rýmařovsko, spolu s onou částí nízkého Jeseníku, která se již hospodářsky začíná obracet k olomoucké části Hané. Takto sestavené území netvoří ekonomický celek [podtržení autor]. Také okresní město Bruntál, i když leží ve středu nově vytvořeného okresního území, nemá*

prozatím daleko tak příznivé střediskové předpoklady [podtržení autor], jako všechna ostatní střediska Severomoravského kraje. Z území bruntálského okresu se jim může rovnat jen město Krnov, které má přes 21 000 obyvatel, rozvinutý průmysl a přes svou okrajovou polohu je dobře dostupnou křižovatkou. Umístění okresních orgánů v Bruntále má naproti tomu dát možnost účinněji řešit problém dosídlení, rozvoje

zemědělství a industrializace, zvláště na Bruntálsku a Rýmařovsku“.⁴³ V souvislosti s vymezením nového okresu Bruntál tedy jasně dominovalo centrální úsilí „top-down“, které se snažilo potlačit přirozený vývoj sídel a spádovosti v oblasti a upřednostnit jiné zájmy.

Určité problematické vymezení a nejednotnost území tohoto okresu dokládají i územní změny v okrese za posledních patnáct let. V této době přišel okres Bruntál o několik oblastí, pro které nebylo město Bruntál přirozeným spádovým centrem. Jednalo se o město Zlaté Hory a okolí, které přešlo v roce 1996 pod nově vytvořený okres Jeseník, dále potom město Moravský Beroun a dalších několik obcí s přirozenou spádovostí k Hané, které přešly od roku 2005 pod okres Olomouc, a dále několik malých obcí ve východní části okresu Bruntál, které jsou od roku 2007 součástí okresu Opava. Oblasti Krnovska a Rýmařovska jsou již do bruntálského okresu pevně začleněny. Současný katastr okresu Bruntál je rozčleněn do správních obvodů třech obcí s rozšířenou působností: ORP Krnov, Bruntál a Rýmařov (tedy někdejších středisek osídlení obvodního významu).⁴⁴ Katastry těchto správních obvodů se téměř neliší od dřívějších katastrů samostatných okresů Krnov, Bruntál a Rýmařov fungujících v letech 1949 až 1960.

Okres Bruntál však nebyl jediný, kde nebyly respektovány historické souvislosti na základě přirozeného rozvoje jednotlivých měst. Počet obyvatel měst většinou nebyl (a někde ani nemohl být) jediným relevantním kritériem pro vymezení „nových okresů“ a okresních měst. Mnohdy hrály roli další faktory (přírodní podmínky, vzdálenost od dalších center, blízkost hranice, aj.). Přesto se stalo, že v některých případech nebyly respektovány žádné z těchto faktorů a okresní města byla utvářena zcela nelogicky, nahodile, nekoncepčně a v rozporu s potřebami území. Tabulku všech okresních měst (v územním vymezení z roku 2010),⁴⁵ které nebyly v okrese největší, uvádím níže. A to jak v době ustanovení okresů, tak i v současnosti.

Vidíme, že kromě výše rozebraného případu měst Bruntál a Krnov se podobná situace týkala i severočeských měst Semily a Turnov. O příčinách můžeme jen obtížně spekulovat. U jiných okresních měst je však opodstatnění řešení nabíledni. Při ustanovení okresu Louny, kam byl začleněn i větší Žatec, byl brán v úvahu fakt, že právě Žatec se nacházel – na rozdíl od Loun – v oblasti českého pohraničí a stále zde žila početná německá menšina. Proto se okresním městem staly sice menší a pro mnoho obyvatel odlehlejších obcí okresu hůře dostupné, avšak české Louny. Vysvětlení

⁴³ Miroslav STRÍDA a kol., *Oblasti Československa*, Praha 1963, s. 156–157.

⁴⁴ AUT. KOL., *Atlas obyvatelstva Československé socialistické republiky*, Praha 1987.

⁴⁵ Územní vymezení měst z roku 2010 není v této analýze zkreslující, ba naopak, neboť v tomto ohledu vytváří hustší síto pro výběr okresních měst z roku 1961, protože v sobě reflektuje rozvojové tendence měst po roce 1961 do současnosti. Pokud bychom analyzovali města v územním vymezení roku 1961, byla by tabulka o několik položek obsáhlejší.

Tab. 4. Okresní města, která nejsou v daném okrese největší – srovnání let 1961 a 2010 (v územním vymezení měst k 1. 1. 2010). – Pramen: ČSÚ: Malý lexikon obcí 2010 [online], [cit. 2011-06-10]; Historický lexikon obcí 1869–2005 (jako pozn. 40), zpracoval autor.

rok 1961			rok 2010		
okresní město a jeho počet obyvatel	největší město v okrese a jeho počet obyvatel	rozdíl	okresní město a jeho počet obyvatel	největší město v okrese a jeho počet obyvatel	rozdíl
Bruntál (8 239)	Krnov (21 493)	13 254	Karviná (61 948)	Havířov (82 896)	20 948
Semily (7 081)	Turnov (12 270)	5 189	Bruntál (17 264)	Krnov (25 059)	7 795
Louny (12 537)	Žatec (15 661)	3 124	Semily (8 830)	Turnov (14 445)	5 615
Ústí nad Orlicí (11 634)	Česká Třebová (14 470)	2 836	Ústí nad Orlicí (14 565)	Česká Třebová (16 178)	1 613
Karviná (49 418)	Havířov (51 103)	1 685	Louny (18 796)	Žatec (19 324)	528
Prachatice (5 381)	Vimperk (6 073)	692			
Nymburk (12 585)	Poděbrady (13 162)	577			

se nabízí i u měst Prachatice a Vimperk. Svoji roli zde sehrála vzdálenost od tehdy přísně střežené státní hranice se Západním Německem. Prachatice jsou vzdušnou čarou od hranic vzdáleny asi 25 km, nicméně Vimperk jen 15 km. Ten byl proto v případě potenciálního válečného konfliktu v hraničním pásmu zranitelnější. Specifické je v předchozím textu nastíněné postavení měst Karviná a Havířov.

Rozvojový efekt ustanovených okresních měst se dlouhodobě projevil i po zrušení okresních úřadů na konci roku 2002 a následném poklesu významu okresů. Pro některá města mělo ustanovení sídla okresu pozitivní rozvojový účinek, kterým někdejší největší město okresu překonala či alespoň vyrovnala (Prachatice, Nymburk, Louny), u jiných se rozdíl mezi největšími městy okresu nadále prohlubují (Semily, Bruntál), což dokládá skutečnost, že tato města se po zrušení okresních úřadů vracejí ke svému přirozenému vývoji, který byl od 60. let minulého století narušen.

Ve shora naplánovaném (tedy nepřirozeném) rozvoji řady měst v této době hrála podstatnou roli orientace na těžký průmysl (včetně těžebního a hutního průmyslu), která stála za nebývalým rozmachem dosud malých a nepřiliš významných sídel – typicky např. Žďár nad Sázavou, který měl při sčítání lidu v roce 1950 necelých 5 000 obyvatel a v roce 1980 již téměř 21 000 obyvatel; podobný vývoj lze zaznamenat i u řady středo- a severomoravských měst zasažených silnou industrializací (Kopřivnice, Otrokovice, Vsetín, Rožnov pod Radhoštěm aj.) či u některých měst v oblasti Podkrušnohoří (např. Chodov nebo Ostrov nad Ohří – ten měl v roce 1950 asi 4 000 obyvatel a o deset let později již více než 17 000). Nejmarkantnější

nárůst počtu obyvatel je patrný v případě města Havířov – téměř nově vybudovaného sídliště pro horníky (v roce 1950 v něm žilo necelých 13 000 obyvatel, v roce 1970 již neuvěřitelných 82 000 obyvatel – během dvaceti let narostl počet obyvatel více než šestkrát.) Na druhé straně bylo tímto administrativním rozhodnutím mnoho jiných měst odsouzeno ke stagnaci: jen pro ilustraci např. města Dvůr Králové nad Labem (okr. Trutnov), Moravská Třebová (okr. Svitavy), Krnov (okr. Bruntál) atd.

Bližší analýzou nových okresů (koncipovaných jako centra zemědělství, průmyslu, služeb a správy celého okresu) a jejich spádových území dojdeme k závěru, že v případě mnoha odlehlejších a od okresního města vzdálenějších obcí se tímto administrativním krokem značně zvětšila spádová dojížděková vzdálenost do okresního města. Toto se týkalo především rozlohou nadprůměrných okresů, ve kterých dojížděková vzdálenost obyvatel odlehlejších obcí okresu dosahovala 55 až 60 km – okrajová území okresů Louny (jihozápadní část), Klatovy (jižní část), Jindřichův Hradec (jižní a východní partie), Bruntál (sever), někdy i 70 km (severní partie okresu Šumperk).

V kontextu pokračující likvidace a úpadku mnoha sídel v období komunismu je třeba zmínit ještě jeden podstatný prvek. V porovnání s již analyzovaným odsunem Němců a z něj vyplývajících skutečností však není tolik masivní ani viditelný. Je jím obecně obrovský **rozmach těžkého průmyslu a těžby**. Právě v 50., 60. a 70. letech došlo k největšímu rozšíření těžby hnědého uhlí v Podkrušnohoří. Těžbě muselo ustoupit více než 70 obcí a mnoho menších osad především v oblasti Mostecka, Sokolovska a Chomutovska. Dodnes je zarážející totální likvidace historického města Most, po Praze jednoho z historicky nejcenějších městských jader na našem území. Navíc náklady na demolici města (s ojedinělým a pompézním přesunem kostela) a její novou výstavbu na jiném místě byly obrovské. Přestože zisky z vytěženého uhlí byly vyšší, nelze tuto historickou ztrátu ničím nahradit.⁴⁶

Dalším aspektem, který šel v některých případech ruku v ruce s průmyslovou výrobou a těžbou, byl obrovský rozmach **výstavby přehradních nádrží**. Nejvíce přehrad v historii naší země vzniklo právě mezi léty 1955 a 1980. Nejvíce sídel zaniklo v důsledku zatopení především při výstavbě Vltavské kaskády (přehrady Lipno – nacházející se v českém pohraničí, Orlická a Slapy), přehrady Švihov/Želivka (na pomezí Vysočiny a Středočeského kraje) a přehrady Nechanice (okr. Chomutov). Sázka na plánování a těžký průmysl však v mnoha případech nepřinesla očekávané ekonomické efekty.

---

⁴⁶ Blíže se hodnocení likvidace Mostu po stránce ekonomické i historické věnuje např. Jaroslav Červenka na svém webu <http://starymost.web2001.cz/> [cit. 2011-09-28].

Případová studie II: Mapa zániku sídel na našem území ve 20. století

Komplexní problematika zániku sídel na našem území se stává čile diskutovaným tématem nejen mezi odborníky, ale i nadšenci a badateli z řad široké laické veřejnosti. Zánik většiny sídel na našem území po roce 1945, kdy můžeme tento jev pozorovat ve velkém, byl vynucen tehdejší společenskopolitickou situací, tudíž se lze oprávněně domnívat, že nebýt jí, pravděpodobně by k němu vůbec nedošlo.

Zánik sídel se začíná objevovat v zorném poli některých regionálních ekonomů a geografů (např. články Z. Kučery a kol. z PřF UK v Praze, jehož tým se zabývá i 3D rekonstrukcí zaniklých sídel⁴⁷), či řady regionálně zaměřených badatelů.⁴⁸ Fungují zde také unikátní internetové stránky <http://www.zanikleobce.cz> s obsáhlou databází mapující zánik obcí, osad, samot, ale i samostatných objektů po roce 1945 na našem území; na tyto stránky však mohou přispívat všichni registrovaní uživatelé, což snižuje odbornost a vypovídací schopnost databáze, která tak obsahuje řadu nepřesností a zavádějících, nepodložených či duplicitních informací.

Autor článku vytvořil pomocí specifické metodologie vlastní databázi a typologii zcela zaniklých samostatných obcí (bylo tedy abstrahováno od částečně zaniklých obcí či menších sídelních celků – osady, samoty, atd.), jejíž výstupy bylo možno převést i do grafické podoby (zánik obcí podle období a podle důvodu zániku).⁴⁹

---

⁴⁷ Zdeněk KUČERA a kol., Zaniklá sídla: jejich vznik, poznání a rekonstrukce, *Geografické rozhledy* 4, 2010–2011, s. 32–33; dále např. Z. KUČERA, Zanikání sídel (jako pozn. 4).

⁴⁸ Za všechny jmenujme Zdenu Binterovou publikující převážně o zaniklých sídlech Chomutovska.

⁴⁹ Tvorba databáze skýtala řadu metodologických problémů a úskalí, s nimiž se bylo třeba vypořádat. Do databáze byla zahrnuta jen sídla se statutem obce a sídla zcela zaniklá. Pro posouzení míry zániku bylo stanoveno kritérium maximálně 5 % stojících budov z původní zástavby. V prvním kroku tvorby databáze bylo třeba projít všechny obce a osady (včetně jejich polohy) z <http://www.zanikleobce.cz>, a to zcela i částečně zaniklé. Těchto asi 1 600 sídel bylo následně zkonfrontováno s výše uvedeným kritériem zániku, jehož implementací se výběrový soubor zúžil asi na polovinu. V následném kroku bylo nutné „očistit“ databázi obcí od osad, především v důsledku zachování jednotné optiky diplomové práce analyzující obecní zřízení, kde bylo na obce nahlíženo jako na základní samosprávné celky; osada vždy spadala pod samosprávnou obec a – na rozdíl od obce – měla minimální samosprávné kompetence jen v období první republiky, které však byly následně zrušeny. Osady byly zpravidla tvořeny na rozdíl od obcí jen skupinou domů, byly tedy znatelně menšího rozsahu. Pro určení obcí jsem vycházel z Historického lexikonu obcí. Zvolil jsem jednotné kritérium rozlišení obcí a osad: sídlo, které kdykoliv v minulosti od roku 1869 až do období svého zániku užívalo (alespoň po určité období) statut obec, bylo obcí. Mnoho zaniklých obcí (především v českém pohraničí) přišlo o svůj statut až po druhé světové válce. Ztráta statutu obce byla pro tato sídla v mnoha případech jakýmsi předstupněm jejich budoucího zániku. Při posuzování správních statutů obec a osada je třeba mít na paměti ještě jeden podstatný prvek. Výskyt obcí a osad (od 60. let jen částí obcí) se v jednotlivých krajích značně lišil (a liší dodnes).

Kompletní výstupy včetně rozboru a charakteristiky jednotlivých důvodů a období zániku jsou dostupné v autorově diplomové práci.⁵⁰

V kontextu rozsahu a zaměření tohoto příspěvku se však přínosnější a ilustrativnější jeví využití „neočištěné“ databáze, která zachycuje zcela i částečně⁵¹ zaniklé obce a osady bez jakýchkoliv úprav v původním vymezení dle webu <http://www.zanikleobce.cz> (viz obr. č. 5). Mapa obsahuje mnoho nepřesností (především u správních kategorií sídel), přesto má svoji vypovídací hodnotu: tím, že mapa zachycuje více než čtyřnásobný výběrový soubor oproti autorově mapě (uvedena také pro srovnání v obr. č. 6), lépe dokresluje jednak výstavbu vodních děl, jednak situaci v severních výběžcích země (typicky např. Javornický a Šluknovský), či v hraniční oblasti Jižních Čech, kde zaniklo mnoho sídel v důsledku vysídlení po roce 1945, které se v databázi zaniklých samostatných obcí neobjevily.

Nejvíce sídel v novodobé historii našeho státu zaniklo mezi léty 1950 a 1960. V období před rokem 1950 je na mapě patrný zánik sídel v důsledku zřízení vojenských prostorů Libavá, Ralsko, Prameny a částečně i Boletice. Všechna tato sídla zanikla mezi léty 1945 a 1950. V období 50. let zaniklo mnoho sídel v důsledku zřízení VVP Hradiště, pokračovalo se v likvidaci sídel ve VVP Boletice. Dále byla vymezena, vysídlena a zlikvidována sídla nacházející se v hraničním pásmu. Začala se také rozšiřovat těžba hnědého uhlí v oblasti Podkrušnohoří (především na Sokolovsku). V tomto období probíhala rovněž výstavba Vltavské kaskády a celé řady dalších vodních děl.

Mezi léty 1960 a 1980 zaniklo mnoho sídel nejčastěji v důsledku dalšího rozšiřování těžby uhlí, tentokrát hlavně v oblasti Chomutovské a Mostecké uhelné pánve. Pokračovalo se ve výstavbě přehrad (např. vodní nádrž Švihov/Želivka). Několik sídel zaniklo také v souvislosti s výstavbou JE Dukovany a později JE Temelín. I v 80. letech došlo k dalšímu rozšíření těžby na Mostecku a Chomutovsku. Zánik sídel však pokračoval (v menším měřítku) i po pádu komunistického režimu. Známa

---

Nejvíce zaniklých osad se nachází v hraniční oblasti jižních Sudet. Tyto osady čítaly maximálně několik desítek domů a počtem obyvatel nepřesahovaly číslo 200. Naopak výskyt zaniklých osad v oblasti Podkrušnohoří či Ostravska je daleko menší, ovšem tyto osady jsou co do velikosti srovnatelné s běžnými obcemi (počet obyvatel přesahuje nezdědka číslo 500, v některých případech dokonce 1 000 obyvatel) – o vysvětlení tohoto fenoménu se pokouší již zmiňovaná diplomová práce. Vědom si určité problematičnosti ve vymezení statutů obec a osada u zaniklých sídel, rozhodl jsem se do databáze zaniklých obcí zařadit pro ilustraci i několik málo osad, které dosáhly v průběhu 20. století počtu 1 000 obyvatel (s výskytem hlavně v oblasti Podkrušnohoří). Těmito redukujícími opatřeními se výběrový soubor zaniklých obcí zúžil na konečný počet 328.

⁵⁰ P. ŠAŠINKA, *Malé obce v České republice* (jako pozn. *), s. 45–50.

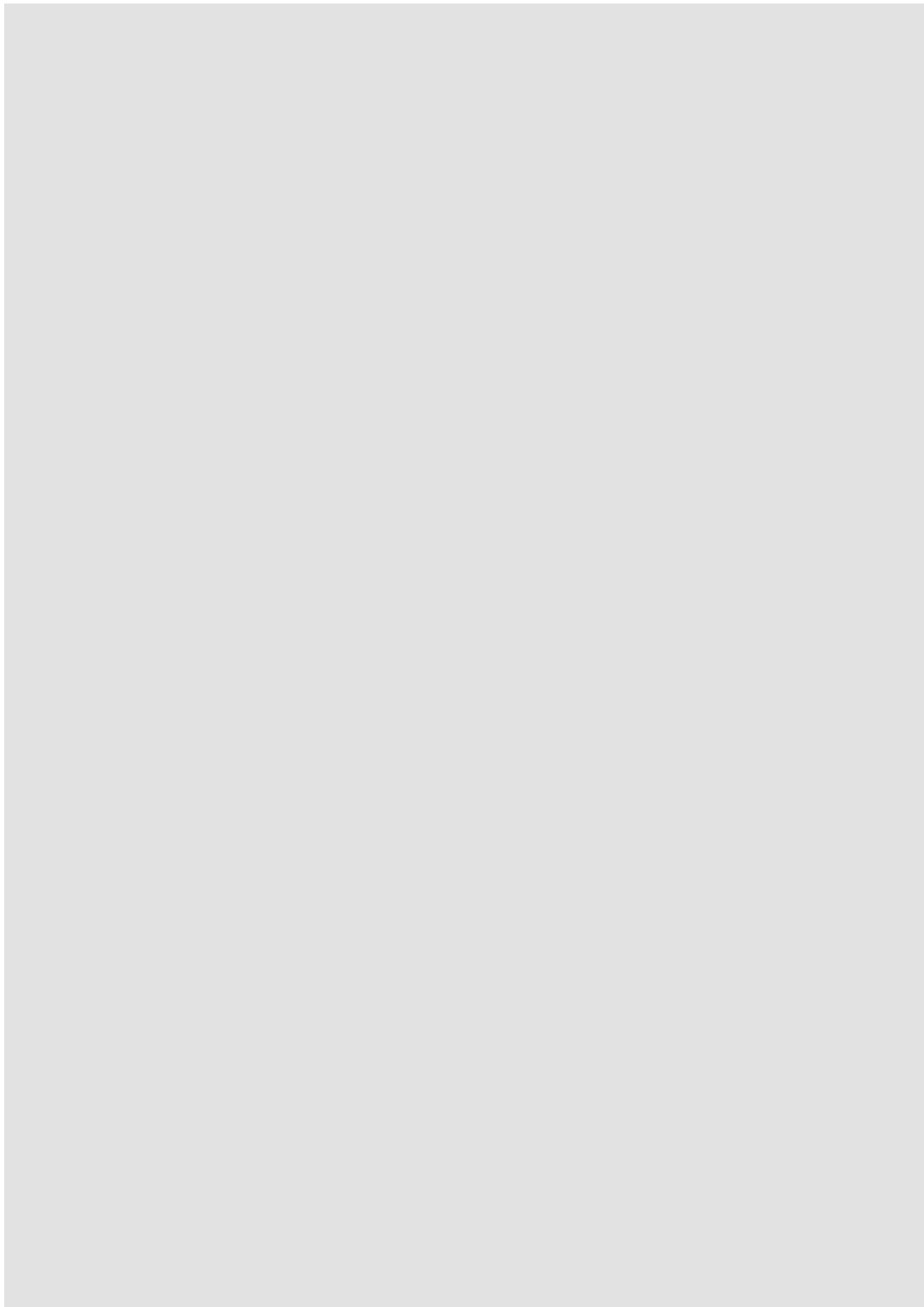
⁵¹ Pro rozlišení stupně zániku sídla je dle určující procento dosud stojící zástavby.

je např. „porevoluční“ kauza města Libkovic, které muselo ustoupit těžbě uhlí, nebo výstavba vodní nádrže Slezská Harta na Bruntálsku, která byla dokončena roku 1997.

Plošně nejrozsáhlejší oblasti zániku sídel na našem území byly mimo oblasti povrchových hnědouhelných dolů situovány do území zabraných armádou, která tak se stala co do počtu zaniklých sídel největším „ničitelem“. Byla to také armáda (potažmo jednotky Lidových milicí), která v podstatě zlikvidovala postupně vysídlené obce a osady stejně jako obce v hraničním pásmu, které bylo přísně střeženo právě armádou. Tu tak můžeme považovat za nejvýraznějšího aktéra v souvislosti se zánikem obcí na našem území. Nejvíce zaniklých sídel se nachází v oblastech (především území okresů Chomutov, Karlovy Vary, Sokolov a Český Krumlov), kde se mísí vojenské/průmyslové důvody s polohou v blízkosti strategické státní hranice.

Další aspekty vývoje 70. a 80. let 20. století

Uvolnění poměrů bylo patrné ještě i počátkem roku 1968, který dal vzniknout ústavním zákonem Československé federaci. V tomto krátkém období označovaném jako tzv. *Pražské jaro* byla rovněž pod vlivem některých dřívějších negativních zkušeností

zahájena diskuse o možné reformě místní správy.⁵² Veškeré snahy o územní autonomii však byly v období 70. let potlačeny.

Období 70. let se neslo v duchu oslabování vlivu menších sídel, posilování významu větších celků a snah o sblížení způsobu života ve městech a na vesnicích. Venkov začal být cíleně urbanizován. Začaly se také projevovat citelné problémy v řízení malých obcí. Na tento problém zareagovala vláda tím, že v roce 1971 uzákonila tzv. střediskovou soustavu osídlení. Tento koncept částečně vycházel z teorie centrálních míst (1933) německého geografa W. Christallera, která vysvětluje

---

⁵² Uvažovalo se o obnovení územní samosprávy (především obecní), či novém administrativním rozdělení státu, kdy mělo dojít k obnovení historických zemí. V roce 1968 byl také ustaven Svaz českých, moravských a slezských měst hlásící se k tradicím obecní samosprávy.

uspořádání a hierarchii center v území.⁵³ Ve své podstatě šlo o snahu o zvýšení efektivity řízení a snížení nákladů na chod veřejné správy. V modifikovaném pojetí tehdejších vládních představitelů však bylo toto opatření výrazným administrativně-direktivním zásahem do sídelní struktury českých zemí s cílem co nejvíce potlačit nejmenší obce. Veškerá sídla byla rozdělena do těchto skupin:

- **středisková sídla**

- střediska osídlení obvodního/oblastního významu (SOOV) – vzniklo jich 170 na celém území České socialistické republiky,
- střediska osídlení místního významu (SOMV) – 1 029 sídel,

- **nestředisková sídla**

- nestředisková sídla trvalého významu (NSTV),
- nestředisková sídla ostatní (NSO).

Na základě tohoto usnesení došlo k deformaci přirozeného vývoje sídelní struktury. Výrazně preferována byla pouze středisková sídla, kam směřovaly investice – byly zde soustředěny služby (nově budované samoobsluhy, centra podniků místního hospodářství, aj.), zdravotnická střediska, kulturní domy atd. Upravena byla i síť škol; změny se dotkly také dopravní infrastruktury.⁵⁴ Naopak sídla nejnižší kategorie – tedy nestředisková sídla ostatní – byla de facto odsouzena k postupnému zániku. Stávající prvky občanské vybavenosti (obchody, školy, zdravotní střediska) byly rušeny a přesouvány do střediskových obcí a nové investice nutné pro rozvoj obce nepřicházely.

Zavedení střediskové soustavy osídlení mělo za následek radikální snížení počtu samosprávných obcí na našem území. Jen mezi léty 1970 a 1980 došlo ke snížení počtu obcí o téměř 3 000 (7 511 obcí v roce 1970 a 4 778 v roce 1980). Počet malých obcí v kategorii do 200 obyvatel se snížil dokonce o dvě třetiny (1 490 obcí v roce 1970 oproti 528 obcím v roce 1980). Tato vysoká čísla připomínají snad jen zánik stovek neobydlených sídel v 50. letech 20. století. Nutno si však uvědomit, že se jedná o dva kvalitativně odlišné jevy: nyní (na rozdíl od situace v 50. letech 20. století) většinou nedocházelo k reálné fyzické likvidaci (skutečný zánik) obcí, nýbrž k jejich administrativní integraci (zdanlivý zánik sídla). Ta nabývala v zásadě dvojí podoby: buď byly obce sloučeny v nový územní celek, nebo byly obce spravovány (aniž by byly sloučeny) jinou větší obcí a jejím NV. Tato sídla (již bez statutu obce) tedy nadále existovala, ovšem neplnila základní sídelní funkce, nadále se nerozvíjela a postupně docházelo k jejich vysídlování. Zatímco v padesátých a šedesátých letech 20. století šel zánik obcí a sídel ruku v ruce, od 70. let docházelo ve většině

---

⁵³ Blíže viz Ruth HOTTES, Walter Christaller, in: *Annals of the Association of American Geographers*, 1983 [online], [cit. 2011-06-13], <http://www.jstor.org/action/doBasicSearch?Query=christaller&wc=on&acc=of>.

⁵⁴ Vladimír ČECHÁK, *Vývoj* (jako pozn. 39), s. 94.

případu (pomineme-li průmyslové důvody popsané v případové studii) „jen“ k zániku obcí. Snahou snížit náklady na správu obcí a přiblížit venkovský život městským poměrům tak nejvíce utrpěla právě menší sídla, která ztratila na základě ignorování historických souvislostí jejich vzniku a vývoje svoji vlastní přirozenou identitu, která se v současné době jen těžko obnovuje.

Vývoj po roce 1989

Součástí tzv. transformačního procesu celé české společnosti k postupnému přechodu k demokracii byla i reforma veřejné správy. Hlavním východiskem pro budoucí směřování veřejné správy se stala decentralizace a dekoncentrace státní moci spolu se zrušením systému národních výborů na všech stupních a vytvořením samosprávných obcí.⁵⁵ Postavení obcí bylo následně legislativně upraveno zákonem č. 367/1990 Sb, který v novelizované podobě platil až do roku 2000, kdy jej nahradil současný zákon o obcích č. 128/2000 Sb.

První „polistopadový“ zákon o obcích stanovil obec jako základní územní správní jednotku. Zákon dále zakotvil (obnovil) smíšený model veřejné správy, kdy obec vykonává vedle samostatné působnosti (samosprávy) i působnost přenesenou (určitý díl státní správy). Zákon rozlišoval kromě obcí i kategorii měst, statutárních měst a hlavní město Prahu. Co se týče stanovování měst, po roce 1990 se městy staly všechny obce, ve kterých dosud existoval Městský národní výbor. Zákon v mnohém navazoval na přetrženou linii obecního zřízení z období První republiky. Základními obecními orgány bylo zastupitelstvo (v podstatě zatím jediný stupeň systému samosprávy), rada se svými komisemi, starosta (primátor), obecní úřad, případně tajemník obecního úřadu. Zákon vymezil a definoval také *pověřený obecní úřad*, který vykonává státní správu i pro jiné obce. Tato kategorie funguje doposud.

Zákon o obcích umožňoval slučování obcí a také jejich rozdělení na dvě nebo více obcí. Nebyla však stanovena žádná kritéria týkající se minimální velikosti nově vzniklé obce. O rozdělení obce rozhodovalo ministerstvo vnitra na návrh obce (návrh byl obcí podán na základě výsledků místního referenda). Podle zákona mohlo ministerstvo návrh obce zamítnout jedině v případě, že by nově vzniklá obec nebyla schopna plnit závazky plynoucí ze zákona o obcích. To se však v praxi téměř nestávalo.

Dalo se tedy čekat, že takovéto benevolentní podmínky povedou k bouřlivému dezintegračnímu procesu obcí (nikoliv sídel, jejichž počet se během 90. let prakticky nezměnil). Uvědomme si, že k 1. lednu 1990 existovalo na našem území následkem předchozích opatření „pouze“ 4 100 samostatných obcí. Poté však došlo k živelnému nárůstu jejich počtu. U řady obcí pramenila tato pochopitelná snaha jejich předsta-

---

⁵⁵ Olga VIDLÁKOVÁ, *Reformy veřejné správy*, Pardubice 2000, s. 23.

vitelů z předchozích negativních zkušeností s integračními tendencemi spojenými s potlačením samostatné identity obcí. Dále mohl sehrát svoji roli určitý vzrůstající lokální patriotismus občanů a zájem o dění v obci, či jen jakýsi přehnaný posttotalitní optimismus místních představitelů týkající se možnosti samostatné komunální politiky a jejích finančních příležitostí, jak popisuje Perlín.⁵⁶ Ať už byly důvody jakékoliv, intenzita dezintegračního procesu byla nejvyšší právě v prvních letech posttotalitního období a později zřetelně zeslábla. Toto tvrzení nám dokládá i níže uvedená tabulka s počty nově vzniklých obcí od roku 1990.

Tab. 5. Počet nově vzniklých samostatných obcí od roku 1990. – Pramen: ČSÚ – lexikony obcí jednotlivých let.

rok / roky	počet nově vzniklých obcí
1990	1 668
1991	329
1992	99
1993	34
1994 až 2001	28
2002 až 2011	- 9

Dezintegrační proces obcí slábl, až se na prahu nového tisíciletí vlivem zpřísněných podmínek, které stanovil nově přijatý zákon o obcích, prakticky zcela zastavil. Kdyby tyto přísné podmínky pro vznik nových obcí platily již od roku 1990, lze se oprávněně domnívat, že téměř žádná nová obec by po roce 1989 na našem území nevznikla⁵⁷ a problematika vysokého počtu malých obcí by nebyla v současnosti tolik diskutovaným problémem⁵⁸ (příčemž nyní ponechám stranou hodnocení této situace).

Vajdová a Čermák zpracovali ve své publikaci databázi všech obcí, které se v období let 1990 až 2001 osamostatnily. Dle této databáze se jednalo přibližně o 2 200 nových obcí. Z toho bylo více než 88 % obcí s méně než 500 obyvateli.⁵⁹

⁵⁶ Radim PERLÍN, Problematika organizace státní správy a samosprávy, in: Martin Hampl, Geografická organizace společnosti a transformační procesy v České republice, Praha 1996, s. 315–332.

⁵⁷ Zdenka VAJDOVÁ – Daniel ČERMÁK – Michal ILLNER, Autonomie a spolupráce: důsledky ustavení obecního zřízení v roce 1990, Praha 2006, s. 36–37.

⁵⁸ Diskusi k problematice vysokého počtu malých obcí v České republice a v Evropě a k různým přístupům ve vymezení malých obcí se věnuje i autorova diplomová práce – srov. P. ŠAŠINKA, Malé obce v České republice (jako pozn. *), s. 17–22.

⁵⁹ AUT. KOL., Identifikace kompetencí zatěžujících výkon veřejné správy se zvláštním přihlédnutím k malým obcím (2007). Závěrečná zpráva [online], [cit. 2011-08-27], dostupné na <http://www.mvcr.cz/clanek/identifikace-kompetenci-zatezujicich-vykon-verejne-spravy-se-zvlastnim-prihlednutim-k-malym-obcim-1-etapa.aspx>.

Naprostá většina všech nově vytvořených obcí po roce 1989 na našem území byla vlivem značně benevolentních zákonných podmínek tvořena malými obcemi.

Přijatou legislativou z počátku 90. let však prozatím zůstávala neřešena otázka druhého stupně samosprávy.⁶⁰ V souvislosti s chybějícím druhým stupněm územní samosprávy se ještě v období federace začaly silně projevovat diskuse o možné obnově zemského zřízení na našem území.⁶¹ Ty však v souvislosti s rozpadem federace a vznikem samostatné České republiky nebyly dovedeny do konce.

V následných dlouhosáhlých diskusích o podobě druhého stupně samosprávy a z něj plynoucího územně-správního členění státu převažovaly podle Vidlákové politické zájmy nad korektní odbornou stránkou věci.⁶² Reforma se dala do pohybu (částečně také díky evropským tlakům kritizujícím neexistenci regionální samosprávy v ČR v souvislosti s naší žádostí o vstup EU) až roku 1997, kdy bylo ústavním zákonem vytvořeno 14 krajů (vyšších územně-správních celků). Další kroky reformy pokračovaly přijetím balíčku zákonů o obcích, krajích a hlavním městě Praze v roce 2000, které platí v novelizované podobě doposud. Následnými zákony bylo ke konci roku 2002 (tzv. druhá fáze reformy veřejné správy) ukončeno fungování okresních úřadů, jejichž kompetence přešly částečně pod „nové“ kraje (vykonávající nyní úkoly v přenesené i samostatné působnosti), částečně pod nově vzniklé ORP⁶³ (výkon státní správy). V současně platném obecním zřízení dochází z hlediska vzniku a zániku obcí ke změnám již jen minimálně (srov. tab. 6). To lze považovat za doklad určité stabilizace ve vývoji osídlení na našem území, související se společenskopolitickou stabilitou.

---

⁶⁰ Na okresní úrovni sice vznikly okresní úřady (v obcích/městech se sídly bývalých ONV), ty ale vykonávaly jen státní správu; vedle nich navíc fungovaly na úrovni okresů i krajů tzv. dekoncentrované orgány státní správy (např. finanční úřady, úřady práce, inspekce, aj.). Územní členění státu na 76 okresů a „velké“ kraje zůstalo nadále nezměněno (drobná změna v okresní struktuře nastala k 1. 1. 1996, kdy vznikl nový okres Jeseník vytvořený z větší části z okresu Šumperk a z menší části z okresu Bruntál).

⁶¹ Byla dokonce zřízena vládní komise pro zemské zřízení, která navrhla několik možných variant uspořádání České republiky, kterými se následně zabývalo Ministerstvo vnitra.

⁶² O. VIDLÁKOVÁ, *Reformy* (jako pozn. 55), s. 29.

⁶³ Vymezení správních obvodů obcí ORP vycházelo jednak z odborných studií a návrhů, jednak zohledňovalo tzv. „mapu přání“ jednotlivých obcí ČR. Výsledkem je poměrně dobře vyvážená síť obcí ORP, která až na výjimky odpovídá spádovostním podmínkám území. Při vzniku obcí ORP docházelo občas k tomu, že některé správní obvody ORP zasahovaly v rámci jednoho kraje do více okresů. Podle vyhlášky 513/2006 Sb., která nabyla účinnosti počátkem roku 2007, se hranice okresů změnilly tak, že správní obvod žádné obce s rozšířenou působností (ORP) již nezasahuje mimo vlastní okres.

Tab. 6. Územní změny obcí od roku 2009 (k 1. 1. 2012). – Pramen: ČSÚ: Přehled změn RSO [online], [cit. 2012-03-29], http://www2.czso.cz/csu/rso.nsf/i/prehled_zmen_rso.

období	územní změny
Od roku 2009	– zánik obce Nemíž (okres Benešov) připojením k obci Tehov – vznik obce Želechovice nad Dřevnicí (okres Zlín) odtržením od Zlína
Od roku 2010	– vznik obce Petrov nad Desnou (okres Šumperk) odtržením od Sobotína
Od roku 2011	– vznik obce Libhošť (okres Nový Jičín) odtržením od Nového Jičína

Otázkou je, jak dlouho vydrží stávající systém alespoň částečně stabilizovaný (úplná stabilita není žádoucí a nelze jí ve vývoji osídlení dosáhnout). Pomineme-li již určitou principiální⁶⁴ nestabilitu systému veřejné správy, je nutné vzít v úvahu nové socioekonomické jevy a trendy, které začínají sehrávat od poloviny 90. let minulého století ve vývoji osídlení na celém našem území významnou roli. Samozřejmě již nelze mluvit o fyzickém zániku sídel (i když k němu může i nadále v ojedinělých případech docházet), nicméně o proměně vztahů mezi jednotlivými sídly. Jde především o vztahy plynoucí z vazby mezi městským a venkovským prostředím, které doznaly po roce 1990 zásadních proměn. Jednostranný migrační proud z venkovských sídel do měst se zastavil, respektive v mnoha případech obrátil ve prospěch příměstských sídel. Podobně jednostranná již také není dojíždka za prací, službami a obchodem. Velký dopad na město a jeho venkovské zázemí mají i suburbanizační tendence. Podobné a další tendence mají v České republice velmi výrazný projev a v blízké budoucnosti mohou nadále sílit.

Závěr

Až do konce 30. let minulého století se vyvíjel sídelní systém na našem území relativně přirozeně bez výraznějších vnějších zásahů. Tento přirozený vývoj byl krátkodobě narušen druhou světovou válkou, ale především trvalými a nevratnými hospodářsko-politickými změnami a opatřeními v období poválečném. Pokud se ztotožníme s poválečným odsunem obyvatel německé národnosti z území našeho státu jako tehdy jediným možným (společností akceptovatelným) řešením, lze se oprávněně domnívat, že postupné vysídlení některých nevýhodně lokalizovaných sídel bylo do jisté

⁶⁴ Tím je myšlen fakt, že realizace dosavadních reforem veřejné správy na našem území se podle mého názoru svým tempem stíhá vždy jen obtížně přizpůsobovat dnešní turbulentní době, která bude před veřejnou správu stavět neustále nové výzvy a požadavky do budoucna (ekonomické, politické, celoevropské atd.). Reformy veřejné správy (a dost možná, že i reformy obecně) se tak stávají dlouhodobým a nikdy nekončícím procesem.

míry očekávanou a přijatelnou daní za národnostní sjednocení. I za cenu rozsáhlé sociální, kulturní a demografické proměny obyvatelstva v českém pohraničí, patrně ostatně dodnes. Totéž si však rozhodně nemůžeme myslet i o poválečné likvidaci mnohých měst a obcí v hraničním pásmu, či na území armádou zabraných vojenských prostorů, oprávněně považované za jeden ze zločinů komunismu. Ostatně právě komunistický režim poznamenal přirozený vývoj našich sídel nejznatelněji. Nejen, že v 50. letech 20. století zaniklo nejvíce sídel v naší novodobé historii, ale na dlouhých 40 let ovlivnila naši společnost myšlenka socialismu, která stála, jak se později ukázalo, za dlouhodobou stagnací naší země. V duchu socialismu byl zaveden institut lidového vlastnictví, důraz byl kladen na těžký průmysl (ten si vyžádal především prostřednictvím těžby hnědého uhlí v Podkrušnohoří a výstavby mnoha vodních děl daň v podobě zániku velkého množství sídel). Na úrovni obecního zřízení byl zaveden systém národních výborů, který vedl k tuhému centralismu státní moci a likvidaci samosprávy. Občané tedy prakticky ztratili možnost rozhodovat si „sami o sobě“, což ve svém důsledku vedlo k potlačení obecního patriotismu, prudkému poklesu o zájem na dění v obcích a tím v celé řadě případů ke stagnaci jejich rozvoje. Změny se dotkly i okresní struktury, která ovlivnila rozvoj mnoha měst. Nedostatky nově nastoleného socioekonomického řádu se brzy projevíly mnoha oblastech. Jednou z reakcí na tyto projevy bylo zavedení střediskové soustavy osídlení v 70. letech, které administrativně-direktivním tlakem integrovalo především menší celky. Jejich představitelé proto čekali na jakoukoliv příležitost k opětovnému osamostatnění. Tato příležitost nastala po roce 1989. Ve společnosti tehdy opět panovala pochopitelná „protikomunistická nálada“, která v souvislosti s tvorbou nového obecního zřízení vyústila ve značnou benevolenci podmínek vzniku nových obcí a měst. Všem obcím a jejich představitelům byl dána možnost osamostatnění se všemi výhodami (ale i nevýhodami) z toho plynoucími. Této možnosti pochopitelně většina obcí využila. Nárůst počtu obcí o více než 2 000 během pouhých dvou „polistopadových“ let (počet sídel se však výrazně nezměnil) je tedy přirozeným důsledkem předchozího období. Zjednodušeně lze tvrdit, že ty obce, které byly během 70. let sjednoceny, se po roce 1989 znovu osamostatnily. Z dnešního pohledu by bylo jisté možné nalézt výhodnější řešení spočívající ve větším počtu omezujících kritérií pro vznik nové obce. Polistopadové obecní zřízení se dočkalo změny až v roce 2000, tedy v době, kdy již všechny obce, které o to měly zájem, byly samostatné.

Současný vysoký počet malých obcí v ČR působí mnoho problémů. Jisté je, že případná další řešení této situace budou muset zohlednit specifika českého prostředí (nejen historická). Nicméně systém osídlení bude čelit i jiným než administrativně-správním změnám. V posledních letech jsme svědky výrazné proměny vztahů mezi jednotlivými sídly. Začíná být upřednostňován venkovský/příměstský způsob života na úkor městského. Do jaké míry se tyto nové socioekonomické jevy pro-

mítnou do systému osídlení a fungování jednotlivých sídel na našem území bude jistě předmětem celé řady výzkumných záměrů a odborných diskusí.

Petr Šašínska

The changes of settlement in the Czech territory in the 2nd half of the 20th century in the context of major social-political events (with an emphasis on the development of municipal system)

Until the end of 1930's of the 20th century the settlement system of Czech territory seemed to develop quite naturally without any significant external intervention. This natural development was temporarily disrupted by World War II but mainly by permanent and irreversible economic and political changes in the postwar period. If we identify ourselves with the postwar expulsion of Germans from the Czech territory as the only possible (widely acceptable) solution, it can be assumed that the gradual desertion of some unfavorably located settlements was partly expected and acceptable tax for the entire national unification. Even at the huge social, cultural and demographical changes in the Czech borderland which is still apparent. The same cannot be certainly concluded from the postwar destruction of many town and municipalities in the Czech borderland or military zones which is considered as one of the crime of communism. The development of our country has been marked the most notably by the communist regime. Not only, in Czech modern history, the most number of settlements deserted in 1950's, but also the idea of socialism affected our society for long 40 years, which meant a long-termed stagnation of our country. According the idea of socialism it was launched an institute of "mass-people ownership"; emphasize was given to heavy industry which influenced the desertion of many municipalities in the Czech borderland (mainly due to the coal mining and the construction of water dams). Regarding the municipal system there was established the system of national committees which resulted in a rigid centralism of state powers and the gradual degradation of self-government. People thus lost the opportunity to decide "on their own", which consequently led to the suppression of municipal patriotism, a strong decrease of interest in public municipal issues and in many cases also to the stagnation of municipal development. The changes described above also affected the structure of the districts, which influenced the development of many cities. The shortcomings of the newly established socio-economic order were soon reflected in many areas. One of responses to these effects was an establishment of the central settlement system with the target to integrate mainly small settlements on the administrative-directive basis. Their representatives were therefore waiting for any opportunity to re-independence. This opportunity occurred after 1989. There was observed an obvious "anti-communist mood" in the society at this time, which resulted (in the context of creating a new municipal system) in considerable benevolent conditions concerning the establishment of new municipalities. Each municipality was given an opportunity to become a self-independent unit which was utilized, of course, by the majority of municipalities. An increase of municipalities of more than 2 000 during years 1990 and 1991 is just a natural

consequence of the previous period (however the number of settlements remained unchanged). Simply it is possible to claim those municipalities that were integrated in the 1970s, became independent again after year 1989. Post-revolutionary municipal system was up-to-dated in 2000. There were launched more strict conditions regarding an establishment of new municipality.

Recent high numbers of small municipalities in the Czech Republic cause many troubles. It is certain any solution of this situation has to take into account the specifics of the Czech environment (not just the historical ones). Nevertheless the system of settlement is going to face changes even different from the administrative ones. Recently we observe significant changes in relations among settlements. The rural/suburban way of life is beginning to be preferred at the expense of the city one. How far the new socioeconomic trends will influence the system and functioning of settlements in our country will certainly be the subject of many research projects and professional discussions.

Michal Semian*

NÁZEV JAKO SYMBOL REGIONU

NAME AS A SYMBOL OF REGION

Keywords

name of region
regional branding
regional identity
“new” regionalism
Český ráj

Abstract

The article addresses the concept of regional names and of their importance in regional studies. The first section tries to define the position of the name as a part of the symbolic shape of the region in the context of the “new” understanding of the region as a social construct. The subsequent section discusses the main problems, which must be taken into consideration in the study of regional names. In addition, the article also offers methodological examples of how names of regions can be used in geographical research, primarily as a means for identifying the territorial shape of the region. Finally, it underscores the need to combine different interdisciplinary approaches in the study of regions.

---

* Mgr. Michal Semian, Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje. Albertov 6, 128 43 Praha 2. E-mail: semian@natur.cuni.cz. – Článek vznikl s podporou Grantové agentury České republiky, projekt P410/12/G113: „Výzkumné centrum historické geografie“.

Úvod

Předkládaná studie je příspěvkem k diskusím, které v posledních přibližně dvaceti letech probíhají ve světové i české geografii nad konceptualizací fenoménů regionu a regionální identity. Chceme se především zaměřit na možnost využití „nové“ konceptualizace těchto fenoménů ve studiích „nové“ regionální geografie,¹ ale také ve výzkumu historickogeografickém, který se v posledním desetiletí regionem opětovně a intenzivně zabývá.² Naším cílem tedy není přinést nový pohled na konceptualizaci těchto fenoménů. V této práci budeme používat konceptualizaci regionu a regionální identity, kterou v polovině 80. let 20. století představil finský geograf Anssi Paasi.³ Právě Paasiho koncept institucionalizace regionu je v současné regionální geografii asi nejvíce akceptován a akcentován.⁴ Konkrétně se zaměříme na význam názvu regionu. V historické geografii jsou dosud významy názvů, především ulic, popř. měst, a jejich proměny a změny v čase studovány převážně v politickém kon-

---

¹ „Nová“ regionální geografie není jednotným a uceleným paradigmatem v regionální geografii, ale je spíše jakýmsi „deštníkem“, který zastřešuje diskuse o novém pojetí regionu. Tyto diskuse probíhaly intenzivně především v 80. a 90. letech 20. století: Anssi PAASI, *Place and Region: Regional Worlds and Words*, in: *Progress in Human Geography* 26, 2002, s. 802–811. Pojítkem mezi jednotlivými koncepty byla a je především snaha vymezit se vůči čistě prostorové vědě a jejímu pojetí regionu jako prostředku pro organizaci informací. Z tohoto pohledu má smysl o „nové“ regionální geografii hovořit i v současné době.

² Např. Jiří DVOŘÁK, *Jižní Čechy jako region*, HG 32, 2003, s. 135–181; *Regiony, časoprostorové průsečíky?*, red. Robert Šimůnek, Praha 2008; *Dějiny východních Čech v pravěku a středověku (do roku 1526)*, red. Ondřej Felcman – František Musil, Praha 2009.

³ Paasi rozpracovává myšlenku regionu jako sociální konstrukce pomocí konceptu procesu institucionalizace regionu v díle Anssi PAASI, *The Institutionalization of Regions: A Theoretical Framework for Understanding the Emergence of Regions and the Constitution of Regional Identity*, *Fennia* 164, 1986, s. 105–146. V tomto díle také představuje koncepci regionální identity jako dvou vzájemně propojených částí regionální identity obyvatel a identity regionu. Oba koncepty dále rozpracovává v dalších studiích – např. TÝŽ, *Europe as a Social Process and Discourse: Consideration of Place, Boundaries and Identity*, *European Urban and Regional Studies* 8, 2001, s. 7–28; TÝŽ, *Bounded Spaces in the Mobile World: Deconstructing Regional Identity*, *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie* 93, 2002, s. 137–148; TÝŽ, *Place and Region: Looking through the Prism of Scale*, *Progress in Human Geography* 28, 2004, s. 536–546; TÝŽ, *The Resurgence of the Region and Regional Identity: Theoretical Perspectives and Empirical Observation on Regional Dynamics in Europe*, *Review of International Studies* 35, 2009, s. 121–146.

⁴ Svein FRISVOLL – Johan Fredrik RYE, *Elite Discourses of Regional Identity in a New Regionalism Development Scheme: The Case of the “Mountain Region” in Norway*, *Norsk Geografisk Tidsskrift* 63, 2009, s. 175–190.

textu.⁵ V této studii se věnujeme významu názvu v kontextu kulturním a zabýváme se možnostmi a limity jeho využití v regionálních studiích. Tato diskuse je však relevantní i v historické geografii, pro kterou je vymezení zkoumaného regionu velmi důležité, a to nejen ve vztahu k současnému stavu, ale i k jeho historickému vývoji.⁶ Na úvod ve stručnosti představíme pozici „názvu“ v Paasiho konceptualizaci regionu. Dále se zaměříme na limity, s jejichž vědomím musíme přistupovat ke studiu názvů regionů, a následně ukážeme jakými způsoby lze názvů regionů využít při studiu regionů samotných a jejich územním vymezení.

Název a region, identita a symbolika

Zájem o zkoumání staronových fenoménů, regionu a regionální identity začíná narůstat nejen ve světové, ale i v české odborné geografické literatuře, v souvislosti s kulturním obratem ve společenských vědách přibližně od 80. let 20. století.⁷ Tyto fenomény se objevují v nových kontextech globalizujícího se světa, postmoderní společnosti, změn předmětové orientace humánně-geografického studia, ale také paradigmatu evropského „nového“ regionalismu.⁸ Nový kontext si vyžaduje novou

---

⁵ Např. Jaroslav DAVID, From Havlíčkova Borová to Havířov (the honorific motive in Czech toponymy 1948–1955), *Österreichische Namenforschung* 36, 2008, s. 15–23; tématem zeměpisného názvosloví v širším kontextu a historickém vývoji se zabývá např. Eva SEMOTANOVÁ, Zeměpisné názvosloví českých zemí jako odraz krajinytvorných a dějinných procesů, *ČČH* 109, 2011, s. 518–550.

⁶ J. DVOŘÁK, Jižní Čechy (jako pozn. 2).

⁷ Např. Alan PRED, Place as Historically Contingent Process: Structuration and the Time-Geography of Becoming Places, *Annals of the Association of American Geographers* 74, 1984, s. 279–297; A. PAASI, The Institutionalization (jako pozn. 3); Doreen MASSEY, *Space, Place and Gender*, London 1994; Tadeusz SIWEK – Jaromír KAŇOK, Mapping Silesian Identity in Czechia, *Geografie – Sborník ČGS* 105, 2000, s. 190–200; Garri RAAGMAA, Regional Identity in Regional Development and Planning, *European Planning Studies* 10, 2002, s. 55–76; Pavel CHROMÝ, Formování regionální identity: nezbytná součást geografických výzkumů, in: *Geografie na cestách poznání*, red. Vít Jančák – Pavel Chromý – Miroslav Marada, Praha 2003, s. 163–178; TÝŽ, Vývoj krajiny a formování identity území: příspěvek k environmentálním dějinám na příkladu České Kanady, *HG* 32, 2003, s. 115–134; Martin HAMPL – Petr DOSTÁL – Dušan DRBOHLAV, Social and Cultural Geography in the Czech Republic: Under Pressures of Globalization and Post-Totalitarian Transformation, *Social & Cultural Geography* 8, 2007, s. 475–493.

⁸ Michael KEATING, *The New Regionalism in Western Europe*, Cheltenham 1998; *Regions and Regionalism in Europe*, ed. Michael Keating, Cheltenham 2004; Martin HAMPL, *Geografická organizace společnosti v České republice: transformační procesy a jejich obecný kontext*, Praha 2005; na druhou stranu i přístupy „nového“ regionalismu se dočkaly kritiky především pro přílišné teoretizování, konstruktivismus a nedostatečný příspěvek k aplikaci geografických poznatků – např.

konceptualizaci těchto fenoménů. Mnozí autoři tak začínají o regionu přemýšlet jako o historicky kontingentním procesu, jako o sociální konstrukci.⁹ Takovýto region je vymezován na základě existence vztahů (politických, ekonomických, sociálních ad.) v prostoru a jejich proměn.¹⁰ V extrémním případě se takto pojatý region může vymezit i napříč prostorem nezávisle na územní blízkosti.¹¹ Ve světové literatuře se pro tyto přístupy začalo používat souhrnné označení „vztahové přístupy“.¹² Takto pojaté regiony lze vymezit na jakékoli měřítkové úrovni.¹³ I přes nárůst významu těchto nových přístupů se nové konceptualizaci regionu nevěnuje dostatečná pozor-

---

Ron MARTIN, *Geography and Public Policy: The Case of the Missing Agenda*, *Progress in Human Geography* 25, 2001, s. 189–210; Clive BARNETT, *A Critique of the Cultural Turn*, in: *A Companion to Cultural Geography*, eds. James S. Duncan – Nuala C. Johnson – Richard H. Schein, Malden 2004, s. 38–48. Kritika ale také směřuje k nejednotnosti v konceptualizaci základních pojmů jako je region, regionalismus či regionální identita; např. Peter SCHMITT-EGNER, *The Concept of ‘Region’: Theoretical and Methodological Notes on its Reconstruction*, *European Integration* 24, 2002, s. 179–200.

⁹ A. PRED, *Place* (jako pozn. 7).

¹⁰ A. PAASI, *The Institutionalization* (jako pozn. 3); region tak přestává být pouhým prostředkem pro organizaci geografických informací a stává se samotným předmětem geografického studia.

¹¹ John ALLEN – Doreen MASSEY – Allan COCHRANE, *Rethinking the Region*, London 1998: autoři rozpracovávají koncept regionu vymezeného na základě sociálních vztahů, který si lze představit jako mříž rozdělenou vnitřními vztahy (mocenské, nerovnostní, strukturální apod.). Takovýto region je vnitřně variabilní a porézní a může být i nespojitý. Je vysoce flexibilní, otevřený a komplexní. Samotní autoři zároveň upozorňují na to, že se jedná spíše jen o teoretickou konstrukci pro přístup ke studiu regionů, kterou používají k podpoření teze, že by hranice regionu neměly být nikdy přijímány jako neoddiskutovatelné adekvátní definice regionu samotného. To však neznamená, že hranice nejsou důležité, či že nemohou adekvátně region definovat.

¹² Např. A. PAASI, *The Resurgence* (jako pozn. 3); Corey JOHNSON – Reece JONES – Anssi PAASI – Louise AMOORE – Alison MOUNTZ – Mark SALTER – Chris RUMFORD, *Interventions on Rethinking the Border in Border Studies*, *Political Geography* 30, 2011, s. 61–69; anglické pojmy „*relational approaches*“ nebo též „*relational thinking*“ jsou do češtiny poměrně obtížně přeložitelné tak, aby byl zachován přesný obsahový význam, přesto se v textu raději uchylujeme k českému překladu.

¹³ Vztahově lze regiony vymezit od lokální až po nadstátní úroveň, např. A. PAASI, *Place* (jako pozn. 3); *Kulturní regiony a geografie kultury*, red. Eva Heřmanová – Pavel Chromý, Praha 2009. K vymezování vztahových regionů na různých řádovostních úrovních by se podle J. ALLEN – D. MASSEY – A. COCHRANE, *Rethinking* (jako pozn. 11) nemělo přistupovat tak, že globální úroveň je složena z mnoha lokálních jednotek, ale spíše je potřeba chápat lokální úroveň stejně jako globální, jen několikanásobně zmenšenou. Pro tyto přístupy autoři používají přirovnání k „Matrijošce – ruské panence“. Zároveň však tyto přístupy kritizují, že zkoumají každou úroveň odděleně. A zdůrazňují, že v dnešním světě je potřeba při studiu regionů brát v úvahu všechny úrovně zároveň a při výzkumu se mezi nimi pohybovat sem a tam.

nost. Většina geografů tak stále chápe region jako něco daného, co lze vymezit jedinou hranicí na mapě, a měřítkově region stále vidí jako mezistupeň mezi lokální a národní úrovní.¹⁴ Podobně také regionální identita je často redukována jen na jakýsi souhrn charakteristik regionu a interpretována jako pomyslný „regionální obraz“.¹⁵ V dnešním globalizovaném světě je ovšem třeba oba fenomény chápat jako dynamické, v čase proměnlivé a neustále se vyvíjející entity, které se mohou nejenom neustále reprodukovat, ale které mohou také zanikat či nově vznikat.

Formování a reprodukci takto pojatého regionu lze pochopit prostřednictvím procesu institucionalizace regionu.¹⁶ K institucionalizaci regionu dochází ve čtyřech vzájemně propojených dimenzích: formování územního tvaru regionu, formování institucionálního tvaru regionu, formování symbolického tvaru regionu a etablování regionu v regionálním systému. Mezi jednotlivými dimenzemi neexistuje vzájemná vazba na pořadí. Většinou se vyvíjejí (reprodukují) simultánně a vzájemně se ovlivňují.¹⁷ Nejvíce se vzájemný vliv projevuje u čtvrté dimenze. Je potřeba si uvědomit, že výsledkem této fáze nemusí být nezbytně získání administrativní (politické, správní) funkce. To je jen jejím nejformálnějším, nikoli však nejvýznamnějším projevem. Jako významnější, ve vztahu k zajištění reprodukce regionu, se jeví rozpoznání regionu v myslích lidí žijících uvnitř, popř. vně regionu. Takto se region stává součástí „měkkých“ sociálních institucí.¹⁸ Možná ještě důležitější, než aby byl region v myslích obyvatel rozpoznatelný, je, aby se obyvatelé s regionem ztotožňovali (pociťovali sounáležitost). Protože pouze region, který se stane součástí každodenních vzorců lidského jednání, se stává plně vyvinutým.¹⁹ Teoreticky se dá tedy sou-

---

¹⁴ The Dictionary of Human Geography, eds. Derek Gregory – Ron Johnston – Geraldine Pratt – Michael J. Watts – Sarah Whatmore, Malden 2009.

¹⁵ A. PAASI, The Resurgence (jako pozn. 3).

¹⁶ A. PAASI, The Institutionalization (jako pozn. 3).

¹⁷ Někteří autoři se snaží mezi vývoj těchto čtyř dimenzí vnést určité pořadí (např. Zimmerbauer vidí jako prvotní nutnost vznik územního a symbolického tvaru regionu), na jejichž základě se mohou začít utvářet regionální instituce tvořící institucionální tvar a posléze se takový region může stát součástí regionálního systému (Kaj ZIMMERBAUER, From Image to Identity: Building Regions by Place Promotion, *European Planning Studies* 19, 2011, s. 243–260). O nezávislosti na pořadí jednotlivých dimenzí hovoří ale již samotný A. PAASI, The Institutionalization (jako pozn. 3) a potvrzuje ji i diskurz různých identitárních studií – např. Lies MESSELY – Nick SCHUERMANS – Joost DESSEIN – Elke ROGGE, No region without individual catalysts? Exploring region formation processes in Flanders (Belgium), *European Urban and Regional Studies* 19, 2012 [online], [cit. 2012-09-25], <http://eur.sagepub.com/content/early/2012/07/20/0969776412453148>.

¹⁸ V tomto smyslu čtvrtá dimenze dává regionu identitu; A. PAASI, The Institutionalization (jako pozn. 3).

¹⁹ S. FRISVOL – J.F. RYE, Elite (jako pozn. 4).

náležitost obyvatel s regionem považovat za další dimenzi procesu institucionalizace regionu. Z uvedeného je patrné, že v kontextu „nové“ regionální geografie nelze interpretovat oba fenomény (region a regionální identitu) odděleně, ale je třeba je uvažovat jako dva vzájemně propojené a doplňující se koncepty.

Symbolická dimenze institucionalizace regionu je založena na vytváření struktury územních symbolů (znak, vlajka, hymna, ale i název ad.). Tato struktura regionálních symbolů by měla, podobně jako v minulosti zejména v případě formování států či historických zemí, dostatečně charakterizovat území a odlišit je od ostatních v prostoru i čase. Symbolika regionu je důležitým prvkem, který mimo jiné slouží k propojení obyvatel, ale i institucí, s regionem. Pro obyvatele představují symboly jakési ikony, na jejichž základě se mohou s regionem identifikovat. Institucionální organizace se zase pro změnu prostřednictvím symbolů mohou profilovat jako regionální.²⁰ Zároveň jsou takovéto instituce velmi důležité pro reprodukci symbolického tvaru regionu. Dalším velmi významným prostředkem reprodukce symbolického tvaru je zpětná projekce současných symbolů do minulosti.²¹

Obr. č. 1. Symbolika vybraných regionálních institucí Českého ráje.²²

---

²⁰ Resp. prostřednictvím regionálních symbolů vyjadřují instituce svoji regionální příslušnost.

²¹ Např. využívání současného názvu regionu i pro historická období před jeho zavedením.

²² Michal SEMIAN, Regionální identita Českého ráje, diplomová práce, Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy, Praha 2010.

Nejvýznamnějším symbolem každého regionu je jeho samotný název.²³ Název je totiž nejsnáze přenositelným a nejuniverzálnějším symbolem. Představuje tak jednotlicí prvek celého regionu.²⁴ Název regionu na sebe přejímají jednotlivé instituce a slouží také k regionální identifikaci jeho obyvatel i lidí vně regionu.²⁵ Zjednodušeně lze konstatovat, že zatímco různých regionálních symbolů může být mnoho a jejich vnímání může být individuální, název má každý region de facto jen jeden.²⁶ Využití názvu regionu širokým spektrem institucí na příkladu Českého ráje ukazuje obr. č. 1.²⁷ Vidíme, že v Českém ráji je vedle názvu velmi významným symbolem panorama zříceniny hradu Trosky. Zatímco panorama hradu se stává předmětem grafických invencí a v některých případech je i opomíjeno, název Český ráj je vždy přítomný a jasně čitelný.

V poslední době se název regionu, resp. regionální identita, velmi často skloňuje v souvislosti s termínem „*regionální branding*“. Jde o proces, při kterém dochází ke komodifikaci regionu, resp. jeho názvu, většinou za účelem propagace regionu směrem ven. Regionální branding je (měl by být) součástí širšího procesu rozvoje a řízení regionů tzv. regionálního marketingu.²⁸ Jednou z nejčastějších chyb, ke které v rámci regionálního brandingu dochází, je zaměření propagace čistě směrem ven z regionu a opominutí významu obyvatel regionu a jejich pocitu sounáležitosti s regionem na vytváření a reprodukci image regionu.²⁹ Na druhou stranu region jako takový může existovat v regionálním systému, aniž by k němu jeho obyvatelé cítili

²³ Název regionu lze označit jako regionální symbolem číslo jedna.

²⁴ Na druhou stranu název regionu může mít také dezintegrační potenciál.

²⁵ Např. „Jsem z Českého ráje.“

²⁶ Zde bráno s určitou nadsázkou. Každý region může mít několik modifikací svého názvu, např. zeměpisný, politický ad. Také význam názvu může být pro různé lidi různý.

²⁷ K příkladu Českého ráje se ještě několikrát vrátíme. Příklady vychází z výzkumu Regionální identity Českého ráje, který probíhal v letech 2009 a 2010. Metodiku výzkumu spolu s výsledky publikoval M. SEMIAN, Regionální identita (jako pozn. 22).

²⁸ Regionální branding je v současné době velmi populárním fenoménem v rozvojovém plánování regionů, ale i měst. V praxi však bohužel velmi často dochází ke komodifikaci regionálního názvu samoúčelně, bez další vazby na celkovou strategii rozvoje. Tedy regionální branding per se a nikoli jako součást širší strategie regionálního marketingu. Podle teorie by regionální marketing, tak aby na něm založená rozvojová strategie regionu mohla být úspěšná, měl překlenuvat rozdíl mezi tím, co region skutečně je (regionální identitou), jak ho vidí lidé mimo region (vnější image regionu) a tím, jak region chce být vnímán okolním světem (regionální branding): Gert-Jan HOSPERS, *Borders, Bridges and Branding: The Transformation of the Øresund Region into Imagined Space*, *European Planning Studies* 14, 2006, s. 1015–1033.

²⁹ Gert-Jan HOSPERS, *Four of the Most Common Misconceptions about Place Marketing*, *Journal of Town & City Management* 2, 2011, s. 167–176.

vazbu.³⁰ Jak je již zmíněno výše, takovýto region však není plně vyvinutý, a tudíž je i náchylnější k zániku.³¹ V rámci regionálního marketingu by se tak iniciativy měly soustředit také na rozvoj pocitu sounáležitosti obyvatel s regionem, tak aby se region stal součástí každodenních vzorců lidského jednání.

Zatímco ty regiony, které jsou více či méně pouhou rozvojovou iniciativou a nemají dostatečný odraz v lidských myslích, bývají územně poměrně jasně definované, územní vymezení regionů se silným regionálním vědomím obyvatel se zdají více rozostřené. Toto rozostření je výsledkem kolektivní představy regionu v myslích obyvatel, které se skládá z mnoha představ jednotlivých obyvatel. Ty v sobě odrážejí osobní zkušenosti a znalosti a také dostupné informace o regionu. Tyto představy tedy odráží i různé hranice, které regionu přiřazují regionální instituce za určitým účelem v souvislosti s výkonem své činnosti.³²

Pokud se tedy budeme snažit takovéto regiony územně vymežit, jako vhodná metoda se jeví hledání odrazu názvu regionu v myslích jeho obyvatel. Touto problematikou se budeme zabývat v následující kapitole. Nejprve se však zaměříme na některé problémy související s využitím názvu regionu v regionálních studiích, které je potřeba při výzkumu zohlednit.

Název a jeho proměny

Stejně jako region a celý symbolický tvar regionu je také název regionu dynamickým fenoménem a v čase dochází k jeho neustálé reprodukci. S tímto vědomím je potřeba ke studiu regionálních názvů přistupovat. K proměnám názvu může docházet nejčastěji ve třech rovinách: lingvistické, prostorové a významové.

K základní lingvistické proměně místních názvů³³ dochází v souvislosti se samotným vývojem jazyka.³⁴ Jedná se tedy o změny v poměrně dlouhodobém hori-

---

³⁰ Marco ANTONSICH, Exploring the Correspondence between Regional Forms of Governance and Regional Identity: The Case of Western Europe, *European Urban and Regional Studies* 17, 2010, s. 261–276.

³¹ Region, který není provázán s vědomím svých obyvatel je pouhou politickou, ekonomickou, či mocenskou konstrukcí, která se při zaniknutí předpokladů (podmínek) svého vzniku rozpadá. Aby se region stal sociální konstrukcí musí se jeho existence odrazit v každodenních vzorcích lidského jednání.

³² Michal SEMIAN, Český ráj. Ale který? *Geografické rozhledy* 21, 2012, č. 3, s. 26–27.

³³ Toponym obecně, pro místní názvy větších územních celků, tedy např. regionů, se používá označení choronyma.

³⁴ Tak jak se vyvíjí jazyk, vyvíjí se postupně i toponyma a jejich oficiální podoby.

zontu. Z tohoto důvodu nejsou tyto změny pro regionální názvy příliš typické.³⁵ Přesto zvláště v historickogeografickém výzkumu je potřeba věnovat vývoji názvů zvýšenou pozornost. Názvosloví totiž patří k nejproměnlivějším prvkům na starých mapách.³⁶ V českém prostředí je další významný typ proměn místních názvů spojen s dualitou česko-německého osídlení. Často tak dochází ke změně místního názvu překladem původních německých názvů, popř. užíváním počestěných (adaptovaných) nebo zkomolených podob těchto názvů.³⁷

Zbylé dva typy proměn, prostorové a významové, bývají často spojeny, podívejme se na ně ale odděleně. Prostorová proměna regionálního názvu znamená, že v čase se témuž názvu přiřazují různá územní vymezení. Jako případ názvu regionu, který zcela změnil své místo v prostoru, můžeme uvést opět Český ráj. Název Český ráj, popř. jeho německý ekvivalent *Paradies von Böhmen*, byl v minulosti nejčastěji spojován s územím Litoměřicka.³⁸ Regionální označení Český ráj se začíná „stabilizovat“ v 19. století v souvislosti s rozvojem turismu v českých zemích, který byl ve svých počátcích veden zpravidla příslušníky německé menšiny. Označení *Paradies von Böhmen* se tak objevuje především v německy psaných turistických průvodcích a odkazuje k sevřenému labskému údolí od Litoměřic směrem k Ústí nad Labem a Děčín.³⁹ V souvislosti se silícím národním uvědoměním se česká inteligence zasloužila o přesun názvu Český ráj z „německého“ území Čech k „čes-

³⁵ I když je jazyk velmi dynamickým fenoménem, jeho oficiální podoba se tak rychle nemění.

³⁶ E. SEMOTANOVÁ, *Zeměpisné názvosloví* (jako pozn. 5).

³⁷ Např. české pojmenování Hostice, přeložené do němčiny jako *Kosteg* a následně zpětně zkomoleno v podobě *Kostěnický potok*. Zde lze hovořit o adaptaci jazyka na vnější změny, která s sebou může nést i významovou změnu slova. Podnětů pro adaptaci může být mnoho, vedle proměny obyvatelstva, také např. úřední zásah Hloupětín – Hloubětín. Ve výčtu nesmíme zapomínat ani na adaptaci na změny ideologického rázu, kdy může dojít i k úplné změně toponyma (např. Zlín – Gotwaldov). Ze základních publikací v daném směru je třeba evidovat Vladimír ŠMILAUER, *Úvod do toponomastiky*, Praha 1963; Jana PLESKALOVÁ, *Tvoření pomístních jmen na Moravě a ve Slezsku*, Jinočany 1992; J. DAVID, *From Havlíčkova Borová* (jako pozn. 5); E. SEMOTANOVÁ, *Zeměpisné názvosloví* (jako pozn. 5); Jana MATUŠOVÁ, *K vývoji vlastních jmen německého původu v češtině po roce 1945*, *Bohemistika* 7, 2007, s. 25–30.

³⁸ O okolí Litoměřic jako „ráji Čech“ se zmiňují již autoři ze 17. stol. (Bohuslav Balbín, Pavel Stránský ze Zap). V této době za tímto názvem autoři vidí především úrodnost litoměřického kraje. V pozdějších letech v souvislosti s rozvojem turismu se význam označení „ráj“ chápe spíše v souvislosti s krajinnými krásami. Bohdan ZILYNSKYJ, *Co je nám do jejich ráje. Stěhování Českého ráje od Litoměřic k Turnovu na konci 19. století*, *Dějiny a současnost* 27, 2005, č. 5, s. 14–18.

³⁹ B. ZILYNSKYJ, *Co je nám do jejich ráje* (jako pozn. 38).

kému“ Turnovu.⁴⁰ Přesto však až do druhé světové války, resp. do poválečného odsunu německého obyvatelstva, existovaly de facto oba dva regiony vedle sebe. Český ráj je příkladem poměrně dramatického územního přesunu regionu souvisejícího s výrazným podnětem česko-německého vyrovnání.

Můžeme však uvést i příklad, kdy územní přesun regionu není tak výrazný. Pojmenování Česká Kanada se začalo používat přibližně od 20. let 20. století. Tehdy tento termín pravděpodobně poprvé použil jindřichohradecký rodák, spisovatel Jaroslav Arnošt Trpák, pro území hlubokých lesů, které v sobě ukrývají mnoho vodních ploch, v okolí Jindřichova Hradce. Zatímco ve 40. letech 20. století se Českou Kanadou nejčastěji rozuměla především oblast velkých vodních ploch mezi Kunžakem, Jindřichovým Hradcem a Staňkovem, v dnešní době se region Česká Kanada nejčastěji chápe jako oblast stejnojmenného přírodního parku.⁴¹

Region se však nemusí pouze replikovat, ale může také docházet k jeho zániku a vzniku nového.⁴² Při zániku regionu se jeho identita (tedy i název) stává jakousi reziduální, či historickou hodnotou,⁴³ která může být využita při vzniku regionu nového. I přesto, že nový region může odkazovat k historické identitě regionu, bude mít zcela nový význam. Na druhou stranu zánik a existence historické identity není podmínkou pro významovou proměnu regionu. Stačí, když se v oblasti začnou utvářet nové regiony, které se hlásí ke stejné identitě, ale účel jejich existence je odlišný.

---

⁴⁰ Tento přesun byl podpořen vydáváním turistických průvodců (např. Josef Zdenko PRÝL, Průvodce Českým rájem, Turnov 1887); a na počátku 20. stol. pak také založením župy Český ráj Klubu českých turistů, jako pravděpodobně první oficiální instituce nesoucí tento název.

⁴¹ Jan MUK, Jindřichův Hradec. Srdce české Kanady, Zeměpisný magazín 2, 1947, s. 672; Miloslav FILKA et al., Jihlavské Vrchy, Praha 1966; Luděk JIRÁSKO, Česká Kanada, Praha – Litomyšl 2011; některé zdroje však dokonce uvádí, že název Česká Kanada ve svých prvotních významech byl používán pro daleko širší území zasahující i na sever od Jindřichova Hradce a někdy je vymezován hranicemi bývalého politického okresu Jindřichův Hradec. Na rozdíl od přesunu Českého ráje se tak v případě České Kanady nezměnil charakter regionu, jen došlo k jeho posunutí směrem na jih. Také Český ráj zaznamenává další prostorové změny. O územním vývoji regionu Český ráj existuje několik studií. Pravděpodobně se pod pojmem Český ráj nejprve obecně rozuměla jen menší oblast v okolí lázní Sedmihorky – J. Z. PRÝL, Průvodce (jako pozn. 40), ovšem velmi rychle se území vnímané jako Český ráj začalo rozšiřovat i na okolní oblasti. Podle B. ZILYNSKYJ, Co je nám do jejich ráje (jako pozn. 38) však již někteří autoři od začátku vnímali Český ráj velmi široce (srov. Eva CHODĚJOVSKÁ, Cesty, vyhlídky a rokle jmény označiti. Počátky turistiky v Prachovských skalách, Dějiny a současnost 34, 2012, č. 3, s. 36–39).

⁴² Jako v případě přesunu Českého ráje.

⁴³ Pavel CHROMÝ, Historickogeografické aspekty vymezení pohraničí jako součást geografické analýzy. Geografie – Sborník ČGS 105, 2000, s. 63–76; Anssi PAASI, Regions Are Social Constructs, but ‘Who’ or ‘What’ Constructs Them?, in: Agency in Question, Environment and Planning A 42, 2010, s. 2296–2301.

I zde můžeme využít příkladu Českého ráje. Český ráj má poměrně silnou regionální identitu,⁴⁴ k níž se proto hlásí mnoho regionálních institucí. Každá z těchto institucí má vlastní účel existence a pro každý takový typ se hodí odlišná územní vymezení. Lze říci, že kolem každé takové instituce se vytváří vlastní účelový region, který se hlásí k identitě regionu Českého ráje. Vedle sebe tak existuje jak poměrně malý region Chráněné krajinné oblasti Český ráj, tak široce vymezený turistický region Český ráj.⁴⁵

Tím jsme se opět dostali ke vztahovému pojetí regionu, které umožňuje, že v prostoru může existovat několik regionů se stejným názvem vedle sebe.⁴⁶ Tyto regiony se budou územně vzájemně překrývat a prostřednictvím používané symboliky budou pravděpodobně odkazovat ke stejné regionální identitě. Na druhé straně každý z těchto regionů bude mít jinou funkci (jiný smysl existence), ke které je potřeba vytvořit různé typy institucí a především různá územní vymezení. Nesmíme ale zapomenout, že obyvatelé regionu takto selektivně neuvažují. Jejich regionální identita vychází z osobních zkušeností a hodnot a z dostupných znalostí regionu. Regionální identita obyvatel tak v sobě bude více či méně odrážet i existenci jednotlivých účelových regionů. A na základě její kolektivní dimenze („průniku“ individuálních dimenzí) se lze pokusit definovat jednotný plně vyvinutý region. Souhrn jednotlivých účelových regionů hlásících se k identitě daného regionu je pak součástí institucionálního tvaru takového regionu.

Název jako výzkumná metoda

Název regionu v historickogeografickém výzkumu představuje velmi významný zdroj informací o „minulém“ prostoru. V této části se ovšem zaměříme na jeho metodické využití v poněkud jiném spojení. Regionální název totiž může mj. sloužit jako nástroj pro vymezení regionů v prostoru, které, jak jsme již zmínili výše, je velmi důležité i pro historickogeografický výzkum.⁴⁷

Pokud pro definici plně vyvinutého regionu využijeme Paasiho koncept institucionalizace regionu,⁴⁸ pak institucionální tvar tvoří jednotlivé formální instituce,

---

⁴⁴ Milan JERÁBEK, Subjektivní vnímání území mezi Kozákovem a Troskami, in: *Problémy periferních oblastí*, red. Marie Novotná, Praha 2005, s. 109–117; M. SEMIAN, Regionální identita (jako pozn. 22).

⁴⁵ Více se tématem a popisem jednotlivých regionů zabývá M. SEMIAN, Regionální identita (jako pozn. 22); TÝŽ, Český ráj (jako pozn. 32).

⁴⁶ Viz pozn. 12 a 13.

⁴⁷ Viz pozn. 6.

⁴⁸ A. PAASI, The Institutionalization (jako pozn. 3).

kteří si kolem sebe vytvářejí své vlastní účelové regiony. Součástí institucionálního tvaru jsou ovšem také neformální instituce, které vychází z komunity lidí obývajících region (hodnoty, názory, zkušenosti, historie). Symbolický tvar takového regionu může být velmi různorodý, bude vycházet z jeho přírodních, kulturních a historických podmínek, a společným jmenovatelem bude název regionu. Jak jsme již připomněli, pro zavedení regionu jako součásti regionálního systému a pro jeho plné vyvinutí je potřebné, aby byl region žitý a rozpoznatelný v myslích svých obyvatel, popř. v okolním světě. A de facto nezáleží na tom, zda se jedná o pozitivní nebo negativní obraz.

Územní tvar jsme záměrně nechali až na konec tohoto výčtu. Jak již bylo naznačeno, také územní diskurz takového regionu může být poměrně různorodý. Jak tedy správně popsat jeho územní tvar? Klíčem k vyřešení tohoto problému jsou dvě konstatování formulovaná výše: plně vyvinutý region je rozpoznatelný v myslích lidí, a název představuje univerzální symbol regionu. Územní tvar regionu lze tedy hledat pomocí odrazu názvu v myslích jeho obyvatel. Přitom je ale potřeba si uvědomit, že se nám zcela určitě nepodaří najít jediné pevné hranice regionu, což ani není účelem. Územní vymezení regionu založené na odrazu regionu v myslích lidí bude vždy více či méně volné.

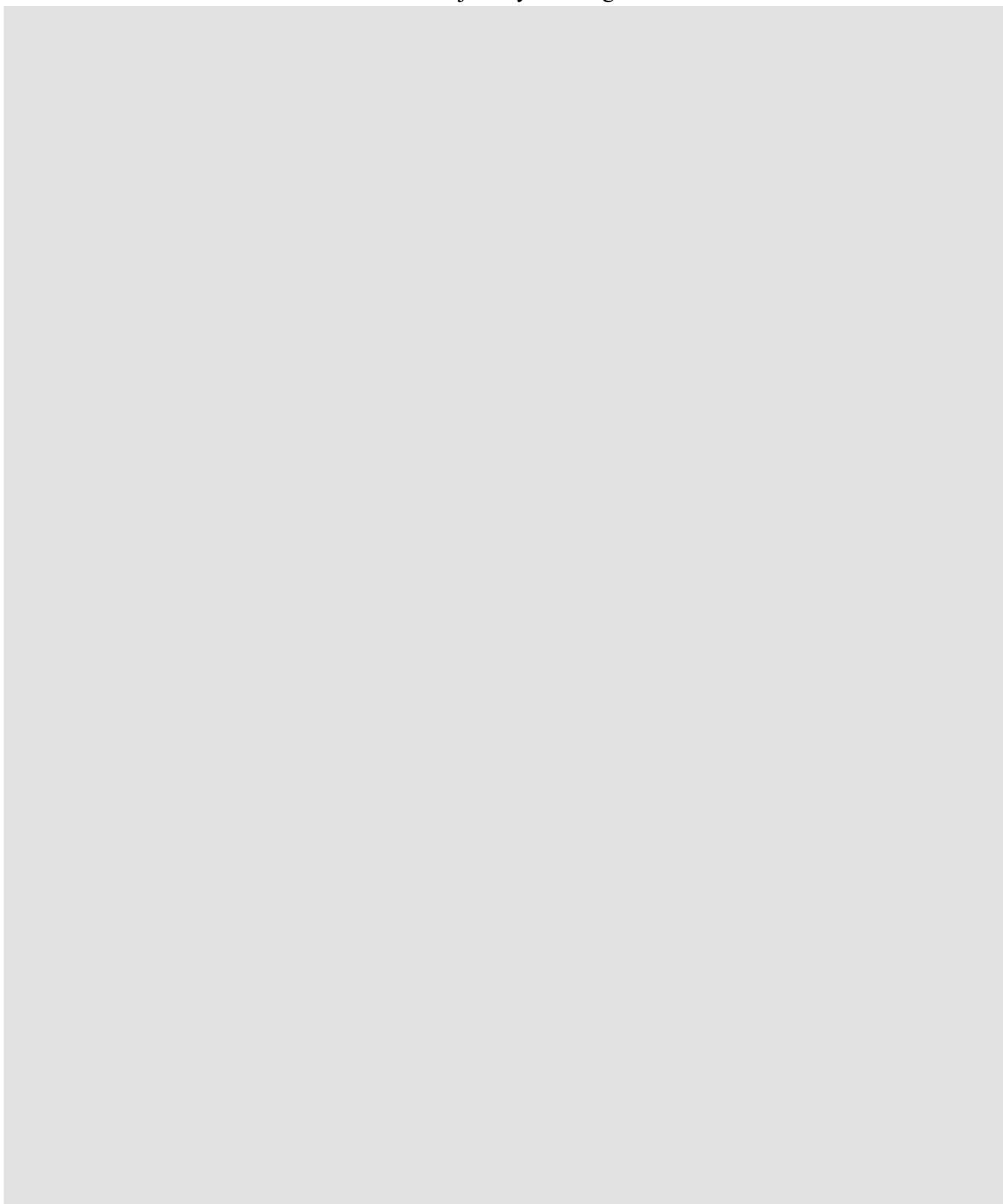
Při výzkumu regionální identity Českého ráje⁴⁹ se osvědčily dvě různé metody hledání regionálního obrazu v myslích obyvatel. Kombinace výsledků obou přístupů navíc společně s diskurzem územního tvaru Českého ráje v odborné a populární literatuře poskytla poměrně dobrou představu o tom, v jakých hranicích je Český ráj obecně vnímán.

První osvědčenou metodou byla konstrukce mentální mapy Českého ráje respondenty šetření.⁵⁰ Abychom se vyhnuli komplikacím a nedorozuměním spojeným s konstrukcí mapy, rozhodli jsme se použít co nejjednodušší model mentální mapy. Jeho podstata byla na pomezí mezi dvěma základními typy mentálních map, komparačním a preferenčním.⁵¹ Respondenti obdrželi plánek se zakreslenými významnějšími sídly. Zobrazená oblast dalece přesahovala nejširší vymezení oblasti Českého ráje v literatuře ve všech směrech. Respondenti pak měli zakreslit svoji představu o územním vymezení Českého ráje. Nešlo tedy o to, zda se dotýčný respondent hlásí k identitě Českého ráje či ne, ale o prostorový odraz regionu v jeho mysli. Získané

⁴⁹ Viz pozn. 27.

⁵⁰ Viz pozn. 27. Detailněji se metodikou a výsledky této části šetření zabývá Michal SEMIAN, Searching for the Territorial Shape of a Region in Regional Consciousness: The Český ráj (Bohemian Paradise) in the Czech Republic, *Moravian Geographical Reports* 20, 2012, č. 2, s. 25–35.

⁵¹ Dušan DRBOHLAV, Mentální mapa ČSFR. Definice, aplikace, podmíněnost, *Geografie – Sborník ČGS* 96, 1991, s. 163–176; Tadeusz SIWEK – Kamila BOGDOVÁ, České kulturně-historické regiony ve vědomí svých obyvatel, *Sociologický časopis* 43, 2007, s. 1039–1053.

⁵² M. SEMIAN, Regionální identita (jako pozn. 22). Barevná škála na pravém diagramu rozlišuje jednotlivé kategorie podle frekvence zahrnutí čtverce do jednotlivých vymezení Českého ráje. Celkem jsme vymezili tři samostatné kategorie a tři přechodné kategorie. Ojedinělé velmi nízké hodnoty zahrnutí byly ponechány mimo kategorie. Diagram vlevo pak představuje jedno možné překreslení volných hranic zpět do původního plánu.

mentální mapy (celkem 126) jsme pak vyhodnotili pomocí čtvercové sítě. Celkový výsledek našeho výzkumu zobrazuje obr. č. 2. Z mapy je patrné, že tato metoda pomohla odhalit v zájmovém území oblasti různě silně vnímané jako součást regionu Český ráj. Tyto oblasti se podařilo rozdělit do tří volných hranic Českého ráje. Zvolená metoda navíc umožnila porovnat, jak různě vnímají Český ráj jednotlivé skupiny respondentů a také umožnila potvrdit výchozí předpoklad, že v případě regionu Českého ráje jakožto regionu se silnou regionální identitou bude docházet k „excentrickému“ vymezení regionu směrem k bydlišti respondenta bydličního v oblasti.⁵³

I přes snahu o co nejjednoznačnější zadání daného úkolu jsme se ojedinele v odpovědích setkali s nepochopením. Jeden z respondentů se například ohradil větou: „*Nemusíte mne tu zkoušet!*“ Proto bychom pro případné další průzkumy navrhovali mírnou úpravu naší otázky („*Nyní se, prosím, pokuste v plánu vymezit oblast Českého ráje*“) upřesněním, že se ve výzkumu jedná o respondentovu subjektivní představu o územním vymezení dané oblasti.

Druhou osvědčenou metodou je dotazování se na název oblasti, ve které se respondent právě nachází.⁵⁴ V rámci našeho výzkumu jsme pokládali otázku: „*Jak při běžném hovoru nazýváte oblast, ve které se právě nalézáte?*“. Touto otázkou jsme respondentům umožnili spontánně se přihlásit k jakékoli identitě v dané oblasti, včetně emocionálně zabarvených výrazů.⁵⁵ Právě kvůli těmto výrazům jsme k otázce přidali ještě jednu podotázku: „*Má tato oblast podle Vás nějaký oficiální nebo tradiční název?*“. Touto otázkou jsme tedy již zjišťovali, zda si je respondent vědom existence nějaké obecně známé regionální identity v oblasti. V další části dotazníku jsme ještě položili kontrolní otázku na název oblasti: „*Který z uvedených názvů je nejvýstižnější pro oblast, v níž se právě nacházíte?*“. Tentokrát tedy již za využití polootevřené otázky s možností výběru z velké škály možných regionálních názvů⁵⁶ a možností doplnění vlastního označení, pokud se respondentovi nezamlouval ani jeden z uvedených názvů. Pomocí těchto otázek jsme tedy primárně zjišťovali sílu sebeidentifikace respondentů s Českým rájem,⁵⁷ popř. dalšími regiony v oblasti. Když jsme

⁵³ Blíže o metodice sběru, vyhodnocování a výsledcích tohoto výzkumu M. SEMIAN, Regionální identita (jako pozn. 22); TÝŽ, Regional Identity (jako pozn. 50).

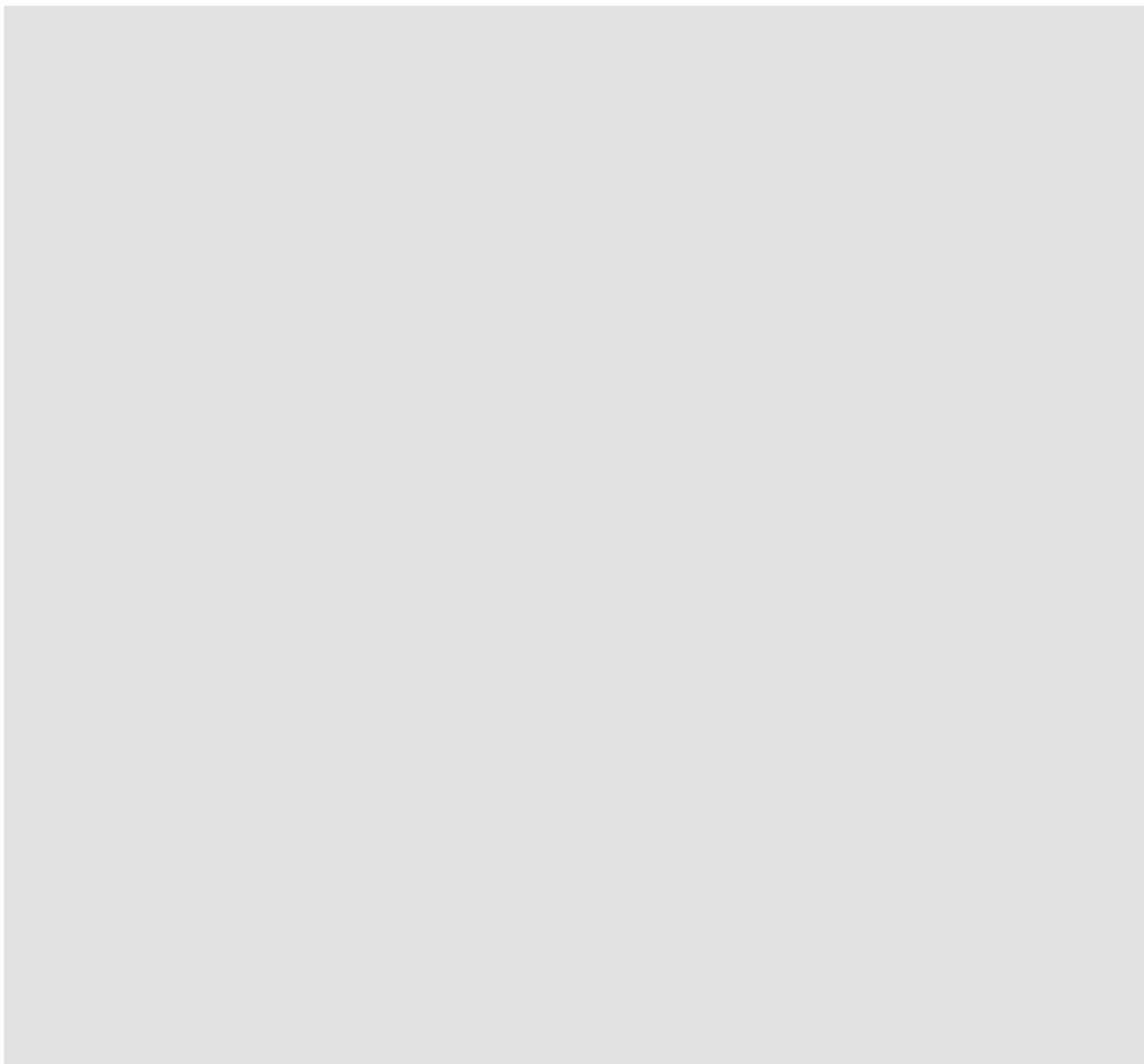
⁵⁴ Takovéto formulování otázky je vhodné pochopitelně pouze pro terénní průzkum v zájmové oblasti, kdy víme, že respondent bude v době vyplňování dotazníku v zájmové oblasti. Zároveň nám tento slovní obrat umožňuje využít dotazníku jak pro residenty, tak pro návštěvníky a turisty v oblasti a také eliminuje možnost, kdy i resident oblasti může mít citové vazby na jiný region, které by se projevíly např. při otázce „*Jak se jmenuje oblast, ze které pocházíte?*“

⁵⁵ Např. „*doma*“, „*město*“, ale také „*opičí hory*“.

⁵⁶ Nabízené názvy vzešly z diskurzu literatury.

⁵⁷ Resp. míru odrazu regionu v myslích respondentů.

odpovědi vynesli do mapy (obr. č. 3), získali jsme současně představu o územní koncentraci identifikace respondentů s jednotlivými regionálními názvy. Je patrné, že takováto metoda výzkumu umožňuje nejenom hodnotit sílu jednotlivých regionálních identit, ale především také sledovat územní výskyt respondentů sebeidentifikujících se s různými regiony. Současně pak mapka na příkladu identit Českého ráje a Podkrkonoší jasně dokumentuje, že hranice takto vymezených regionů jsou skutečně jen volné a regiony se tak mohou územně prolínat.

---

⁵⁸ M. SEMIAN, Regionální identita (jako pozn. 22). Každý bod představuje jednoho respondenta s přibližnou lokalizací místa sběru informace. V mapě jsou zvýrazněni respondenti, kteří

V rámci zvolené metody lze použít i jinou skladbu otázek. V daném případě se však kombinace „spontánní“ otevřené otázky a polootevřené otázky osvědčila. Tato kombinace navíc umožňuje prostřednictvím dalších analýz hlubší pohled na strukturu a sílu sebeidentifikace respondentů s různými regiony v oblasti. V neposlední řadě tyto otázky poskytují samotný výčet regionů, jejichž identita se v oblasti vyskytuje.

Správnost představovaných metod dokládá poměrná shoda, která prostupuje výsledná územní vymezení jak na základě mentálních map, tak územní koncentrace respondentů hlásící se k identitě Českého ráje, ale také na základě diskurzu odborné a populární literatury.⁵⁹ V případě jiných regionů, než je Český ráj, s jiným charakterem regionální identity, lze předpokládat, že nemusí nutně k takové shodě docházet, proto je vhodné při studiu regionu zmíněné metody kombinovat.

Závěr

Cílem předložené studie bylo přispět k diskusi „nových“ koncepcí regionu a regionální identity, základních pojmů regionální geografie. Nesnažili jsme se ovšem přinést další „novou“ konceptualizaci regionu, ale naopak, na základě stávajícího, široce akceptovaného, Paasiho konceptu procesu institucionalizace regionu a regionální identity se zaměřit na fenomén názvu regionu a jeho uplatnění ve výzkumech nejen „nové“ regionální geografie. Název v historickogeografickém výzkumu představuje pramen informací o minulém prostoru. Jako takový je vhodným prostředkem pro studium „minulých“, popř. „zaniklých“ regionů a s jeho pomocí můžeme také studovat proces transformace regionu v čase.

Název regionu je součástí symbolického tvaru regionu. V rámci symbolického tvaru zaujímá výjimečné postavení, lze jej označit jako regionální symbol číslo jedna. Každý region má pouze právě jeden název.⁶⁰ I díky tomu je tak název nej-univerzálnějším symbolem regionu a na rozdíl od ostatních symbolů je pro všechny ty, kteří přicházejí s regionem do kontaktu, stejný. A to i v tom případě, kdy mu jsou připisovány různé významy. Název jako symbol regionu lze chápat v několika rovinách. Nejvýznamnější rovinou je funkce názvu jako prostředku pro sebeidentifikaci (ale i identifikaci) lidí i institucí s daným regionem. Velmi obecně lze konstatovat, že

---

se alespoň v jedné z odpovědí přihlásili k identitě některého z kulturních regionů. Hranice vymezení Českého ráje představují ostrý zápis volných hranic podle hranic obcí. Jednotlivá vymezení byla vybrána na základě diskurzu územního tvaru Českého ráje v odborné a populární literatuře a výsledků mentálních map.

⁵⁹ Srov. M. SEMIAN, Český ráj (jako pozn. 32).

⁶⁰ Viz pozn. 26.

prostřednictvím identifikace s názvem dochází k identifikaci se samotným regionem (vymezení „my“; popř. „oni“). Tato (sebe)identifikace s názvem regionu je dále velmi významná pro samotnou reprodukci regionu. Další významnou rovinou je jeho funkce jako jakési značky („brandu“), která ve spojení s dalšími informacemi slouží pro propagaci regionu.

Ke studiu regionálních názvů je potřeba přistupovat s vědomím, že název, stejně jako celý symbolický tvar regionu a de facto stejně jako regionální identita a region samotný, je dynamickým fenoménem, který je v čase proměnlivý. K nejvýznamnějším proměnám regionálního názvu patří změny jazykové, proměny podoby samotného názvu a především změny prostorového vymezení a významů připisovaných regionálním názvům. Ke studiu regionů prostřednictvím jejich názvů je nutné přistupovat s vědomím možnosti těchto změn. Zatímco k jazykovým změnám názvů nedochází příliš často a představují především problém při identifikaci kontinuity vývoje, změny spojené s územním vymezením a významy mohou představovat výraznější problém. Především při sběru a porovnatelnosti dat. K dostupným pramenům je proto potřeba přistupovat kriticky i z tohoto úhlu pohledu.

Názvu regionu lze při studiu regionů využít mimo jiné k hledání územního tvaru regionu, a to prostřednictvím jeho odrazu v myslích obyvatel. Výše jsme představili dvě metody, které lze k tomuto účelu použít. Pomocí mentálních map lze v prostoru najít volné hranice regionů, které je možné dále významově rozlišit. Druhou metodou je zjišťování územní koncentrace obyvatel hlásících se k identitě regionu. Pomocí této metody můžeme vymežit území, ve kterém se obyvatelé identifikují s daným regionem. Při studiu regionů ale zároveň nesmíme zapomínat, že se jeho identita skládá ze dvou částí: regionální identity obyvatel a identity regionu. Proto je vhodné výše zmíněné metody kombinovat nejen mezi sebou (navzájem), ale také se studiem diskurzu územního tvaru prezentovaného různými regionálními institucemi, stejně jako odrazem těchto informací vně regionu. Což neplatí pouze pro studium územního tvaru, ale pro studium regionů a regionální identity obecně.

Michal Semian

Name as a symbol of region

The article is a contribution to the discussion of “new” concepts of fundamental terms in regional geography. It does not attempt to bring another “new” conceptualization of the region, but, to the contrary, based on existing, widely accepted, Paasi’s concept of the process of institutionalization of the region and of regional identity, it focuses on the phenomenon of the name of region and its application in the research of “new” regional geography as well as of historical geography.

Since the 1980s, discussions about the new conceptualization of a region have begun to crop up in geography. They are based on a different understanding of region, that is region as a social construction, which is created by political, economic, power and social relationships. That is why these approaches are often describes as “relational approaches.” The region, thusly conceived, continues to develop, through reproduction of four mutually interrelated dimensions of a region: the shape of its territory, shape of its institutions, the symbolic shape and the position of the region in the regional system. In this conception, the name of the region can be understood as the most important and most universal regional symbol, which among others connects both elements of the regional identity: the regional identity of the inhabitants and the identity of the region.

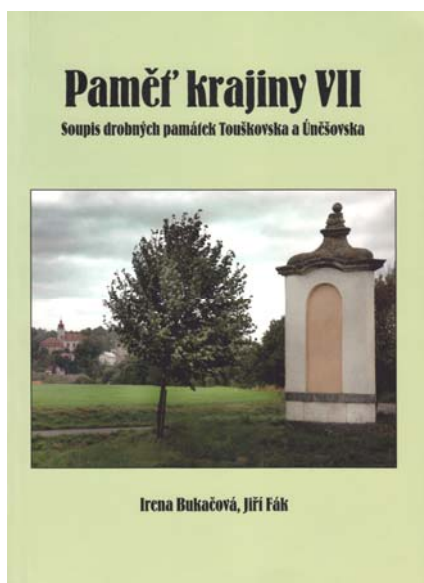
Thanks to these characteristics, the name of the region appears to be a suitable means for the study of a region and of regional identity. However, such a study must be approached with a keen awareness of the possible limitations related to the name’s usage. These limitations are based primarily on the possibility that the name itself had developed. This can involve the development of the name itself or the change of meaning, assigned to the name, especially regarding the territorial definition and the meaning of the region itself.

The ways of using the names of regions in regional studies can certainly be many. This article focuses primarily on the possibility of finding the territorial shape of the region through the region’s name and its reflection in the minds of respondents. It primarily discusses the methods of using mental maps and analysis of territorial concentration of the people who endorse the identity of the given region. The conclusion emphasizes that it is necessary to combine approaches not only among themselves but also with the study of the identity of the region.

RECENZE A ZPRÁVY

Paměť krajiny – evidence, dokumentace a popularizace drobných památek v krajině. In margine ediční řady „Paměť krajiny“

Existuje řada způsobů, jak lze přistupovat ke studiu drobných památek. Stejně tak kategorie hmotného kulturního dědictví, vymezená tímto pojmem, zahrnuje pestrou škálu objektů od kapliček přes boží muka a litinové křížky až k hraničním kamenům či pranýřům a dalším památkám sakrálního i profánního účelu. Barokní socha v otevřené krajině se v očích kunsthistorika stává prvořadým uměleckým artefaktem, který je třeba precizně popsat, interpretovat jeho symbolický význam, proniknout do historického kontextu vzniku a vyslovit (v ideálním případě pak i potvrdit) hypotézu o autorství. Historik krajiny bude na tutéž sochu pohlížet jako na součást celku – povšimne si prostorových souvislostí s nedalekou osadou a s lipovou alejí mezi oběma místy,

a sochu ocení spíše jako významný element komponované krajiny. Pomník padlým v první světové válce má jistou výpovědní hodnotu pro znalce prvorepublikové monumentální architektury, zcela odlišné skutečnosti z něj bude číst badatel mapující životní osudy obyvatel určitého regionu. Teprve poslední desetiletí přineslo ve vztahu k drobným památkám, k jejich dokumentaci a interpretaci hmatatelné oživení, projevující se právě i v rozšíření perspektivy, z níž je na tyto památky nahlíženo. Již nejsou zdaleka jen předmětem zájmu památkové péče, která je nadto dlouhou dobu považovala za okrajovou záležitost, svou cestu si k nim postupně našli také zastupci takových vědních oborů, jako jsou kulturní historie, krajinná ekologie, etnografie a v neposlední řadě i historická geografie.

Všechny výše naznačené možnosti přístupu k problematice drobných památek by rádi uplatňovali i autoři ediční řady „Paměť krajiny“, soupisu památek severního Plzeňska, jehož sedmý svazek vyšel na sklonku loňského roku a je věnován oblasti Touškovska a Úněšovska. Je však třeba hned v úvodu říci, že zdaleka ne vždy se autorům záměr daří v úplnosti.

Paměť krajiny, v domácích poměrech stále ještě poměrně unikátní vydavatelský počin, za nímž stojí především dvojice historiků – Irena Bukačová, ředitelka

Muzea a galerie severního Plzeňska v Mariánské Týnici, a Jiří Fák, vedoucí historického oddělení tamtéž, – představuje formou přitažlivý a obsahem bohatý materiál, který se zejména svým prostorovým i tematickým záběrem řadí po bok obdobných děl, vznikajících v posledních letech v některých českých a moravských regionech a přesahujících svým významem úroveň běžné regionální vlastivědné produkce. Ze srovnatelných záležitostí stojí za zmínku především aktivita pracovníků českobudějovického pracoviště Národního památkového ústavu korunovaná dvěma velkolepě vypravenými monografiemi božích muk v jižních Čechách,¹ stejnou institucí prováděná evidence a dokumentace mariánských, trojičních a dalších světeckých sloupů a pilířů po jednotlivých okresech České republiky² nebo na bázi občanského sdružení působící iniciativa „Drobné památky severních Čech“.³ Od roku 2006, kdy spatřil světlo světa první díl „Paměti krajiny“, vyšlo celkem sedm svazků, mapujících početný fond drobných památek manětínsko-nečtinského regionu (2006, 2. vyd. 2008, dostupné též ve formátu pdf na webových stránkách muzea⁴), Kralovicka a Žihelska (2007), Plaska (2008), Kozlanska a Chříčska (2009), Dolnobělska a Hornobřízka (2009, 2. vyd. 2010) a Bezvěrovska a Úterska (2010). Po aktuálním sedmém svazku se počítá s vydáním dalších dvou (Nýřansko a Plzeň-venkov), čímž by měla být evidence a podrobná dokumentace drobných památek na území okresu Plzeň-sever (s nutnými přesahy danými historicko-geografickým vývojem regionu) završena.

Jako modelový příklad si na následujících stránkách blíže představíme nejnovější sedmý svazek „Paměti krajiny“, věnovaný Touškovsku a Úněšovsku.⁵ Metodika zpracování i struktura publikace je totiž analogická jako ve všech svazcích předcházejících. Vlastnímu soupisu je předržena zhruba padesátistránková studie, která čtenáře systematicky uvádí do historického kontextu. Po stručné charakteristice a vy-

---

¹ Pavel HÁJEK, Zděná boží muka v jižních Čechách, České Budějovice 2009; Zdena PA-LOUŠOVÁ, Kamenná boží muka v jižních Čechách a přilehlé Moravě, České Budějovice 2009.

² Soupisy mariánských, trojičních a dalších světeckých sloupů vycházejí od roku 1997 a existují již pro okresy v Královéhradeckém, Pardubickém, Libereckém, Karlovarském kraji a v kraji Vysočina. Jako zatím poslední vyšel svazek věnovaný kraji Jihočeskému: Ivana MAXOVÁ – Vratislav NEJEDLÝ – Pavel ZAHRADNÍK, Mariánské, trojiční a další světecké sloupy a pilíře v Jihočeském kraji. Okresy České Budějovice, Český Krumlov, Jindřichův Hradec, Písek, Prachatice, Strakonice a Tábor, Praha 2009.

³ Občanské sdružení Drobné památky severních Čech vzešlo z činnosti pracovníků Vlastivědného muzea a galerie v České Lípě a početný památkový fond zpřístupňuje prostřednictvím webových stránek <http://www.pamatky.ceskalipa.org>.

⁴ Srov. http://www.marianskatynice.cz/ostatni/Pa_krajiny.pdf.

⁵ Irena BUKAČOVÁ – Jiří FÁK, Paměť krajiny VII. Soupis drobných památek Touškovska a Úněšovska, Mariánská Týnice, Muzeum a galerie severního Plzeňska 2011, 185 s. ISBN 978-80-87185-15-5.

mezení hranic oblasti, rozkládající se v zásadě na území bývalého soudního okresu Touškov z let 1850–1949, následuje přehled starších dějin Touškovska a Úněšovska se zřetelem k vývoji církevní správy. Tato pasáž není zařazena samoučelně, neboť celá oblast v minulosti tvořila dvě východní enklávy panství vlivných západočeských klášterů, benediktinského v Kladrubech a premonstrátského v Teplé, a jak známo byla to právě aktivita církevních řádů, jež do značné míry formovala podobu kulturní krajiny v dosahu své působnosti, a to včetně umístování drobných sakrálních objektů. Přínosný je rovněž pokus o rekonstrukci farní organizace a její geneze od středověku do počátku minulého století, na niž navazuje stručnější přehled historického vývoje v 18. a 19. století. Následně jsou shrnuty překotné změny v uspořádání státní správy i samosprávy od zániku patrimoniálního zřízení v polovině 19. století do současnosti. Poukázáním na mnohdy nepřehledné střídání rozsahu působností na nižší úrovni státní správy a časté úpravy počtu samosprávných orgánů autoři dokumentují nemožnost efektivní péče o drobné památky během celé druhé poloviny 20. století. Pro představu: ve 30. letech se ve sledované oblasti nacházelo 25 samosprávných obcí; po roce 1960 (se vznikem okresu Plzeň-sever) jejich počet poklesl na 12; v 70. a 80. letech, ze správního hlediska charakteristických vytvářením tzv. střediskových obcí, zde působilo pouhých 5 samospráv (národních výborů) a od roku 1990 bychom našli obecní úřady v devíti obcích. Rozlehlost samosprávných celků vedla mezi jejich představiteli ke ztrátě pocitu zodpovědnosti za stav drobných památek v krajině. Ty se tak mnohdy stávaly obětí nezájmu kompetentních orgánů, jenž poskytoval prostor pro úmyslnou likvidaci a v řadě případů i nikdy nevyšetřované krádeže. Svou roli při zániku početných drobných památek sehrál i faktor sociální, to když bylo po roce 1945 z oblasti vysídleno obyvatelstvo německé národnosti, tvořící před druhou světovou válkou více než 80 % zdejší populace. Křížky a kapličky, které přežily období nezájmu i cílených devastací, dnes mnohde představují jediný doklad po válce zaniklého osídlení.

Úvodní seznámení s historií mikroregionu pokračuje obecným zhodnocením obcí z památkového hlediska a poté nejrozsáhlejší pasáží úvodní části, přehledy dějin jednotlivých v soupisu zahrnutých lokalit od první písemné zmínky po současný stav. Zvláštní důraz je v těchto charakteristikách kladen na topografické souvislosti sídel a jejich okolí, s přihlédnutím k hospodářským provozům pro existenci drobných památek buďto nezbytným (lomy na kámen), nebo alespoň příznačným (mlýny, hájovny, dvory). V kontextu celé ediční řady bychom měli zmínit, že tyto mnohdy velmi podrobně zpracované heslové odstavce věnované jednotlivým lokalitám jsou zařazeny až v posledních svazcích „Paměti krajiny“. Samotnému soupisu pak vždy předchází stručné zhodnocení celého souboru dochovaných památek z hlediska jednotlivých podskupin (nefigurální kamenná plastika, boží muka, barokní sochy, kříže a křížky, kaple a zvoničky, pomníky a památky 20. století) a úvodní pasáž pak završuje charakteristika pramenné základny a literatury, v níž autoři hledali zmínky

o konkrétních objektech. Text studie průběžně doplňují barevná i černobílá vyobrazení, zejména historické fotografie, z nichž nejstarší pocházejí z první třetiny 20. století (a dnes jsou uloženy ve sbírkách Národopisného muzea Plzeňska při Západočeském muzeu v Plzni). Některé z těchto fotografií jsou o to vzácnější, že na nich můžeme vidět drobné památky, které se fyzicky nedochovaly (na Touškovsku například barokní sochy z Luhova či Lipna). Mladší fotografie ze 60.–70. let, chované ve fotoarchivu plzeňského odborného pracoviště Národního památkového ústavu, mnohdy zachycují postupnou devastaci památek. Objevují se zde také grafiky místního rodáka Alberta Gröschla (1899–1955), po druhé světové válce odsunutého českého Němce, v jehož díle často nacházejí prostor právě krajinné motivy.

Ačkoliv úvodní historiografické studie nepředstavují pouze jakýsi nutný „přívažek“ každého ze svazků „Paměti krajiny“, ale přinášejí zhuštěný, víceméně funkční a mnohdy také obsahově či alespoň interpretačně inovativní pohled na (církevně) správní, hospodářský a kulturní vývoj konkrétních mikroregionů, nelze je v žádném případě přijímat bez výhrad. Dokladem tohoto tvrzení budiž několik poznámek ke vstupní studii sedmého svazku. První výtka směřuje k samotné formě, jakou je text podán. Užití poznámkového aparátu bylo zřejmě ze strany autorů motivováno snahou podtrhnout odbornost předkládané práce, avšak po přečtení prvních stránek čtenář nutně dospěje k závěru, že samotné odkazy na prameny a literaturu jsou v textu umístovány značně nahodilým a stěží pochopitelným způsobem. Nejčastěji – ale nikoliv pravidelně – je odkazováno na původ nejstarších zmínek o jednotlivých lokalitách v listinných edicích (RBM, CDB), což ve výsledku vyznívá až samoučelně, přihlédneme-li k faktu, že tyto údaje jsou bezmála vyčerpávajícím způsobem zpracovány v dnes již klasickém a dobře dostupném díle Antonína Profouse. I bez hlubší znalosti problematiky lze spolehlivě identifikovat také informace pocházející ze Schallerovy a z mladší Sommerovy topografie českého království z 18. a 19. století, na něž je v celém textu odkázáno všeho všudy jednou (s. 31, pozn. 26), i když údaje v nich obsažené nechybí v téměř žádném z přehledů dějin jednotlivých lokalit. Bezpočet dalších informací zejména pro období 19. století, z nichž mnohé se v literatuře dosud neobjevily, je bohužel uváděn bez odkazů na svůj původ.

S výše naznačeným souvisí i druhý, závažnější nedostatek, kterým je občasná dvojakost, v řadě případů dokonce i chybnost předkládaných tvrzení. V textech tohoto rozsahu by se nemělo stávat, že si autoři budou na několika místech protiřečit. Tak například na straně 14 se čtenář dozví, že od poloviny 14. století do 80. let téhož století zahrnovala doména kladrubského kláštera tři městečka a 91 vesnic, aby si o pár stránek dál přečetl o majetku téhož kláštera, kterému ve druhé polovině 14. století patřilo jedno město, dvě městečka a 128 vesnic (s. 32). V téže souvislosti je také správně uvedeno, že v předhusitské době spravoval kladrubský klášter čtyři proboštství, avšak již o pár řádek níže stojí, že od roku 1370 měli touškovští faráři titul probošta, protože se Touškov stal jedním ze tří proboštství kláštera v Kladrubech

(s. 14–15). Ani v samotném datu zřízení probošství nemají autoři jasno, neboť o několik stran dále uvádějí, že se tak stalo kolem roku 1245 současně se vznikem probošství v Přešticích a v Kladrubech (s. 32). Údaj o sídle probošta v Kladrubech navíc postrádá logiku, neboť v Kladrubech se nacházel celý benediktinský konvent i s opatem. (Zmíněná čtyři předhusitská probošství byla v Touškově, Přešticích, Pasečnici na Domažlicku a Sv. Kateřině pod Přimdou.)

Z uvedených příkladů vysvítá další zásadní nedostatek úvodní historické studie – častá duplicita informací. Ta by sama o sobě nebyla až takovým prohřeškem, kdyby ovšem autoři byli schopni garantovat správnost, nebo alespoň jednotnost předkládaných údajů. V případě, že k některé z uváděných historických událostí skutečně existují dvě rozdílné interpretace, měli by autoři uvést obě a k jedné z nich se přiklonit s argumentační oporou v patřičné literatuře či pramenech. Do téže kategorie nedostatků spadá i zmínka o tom, že krukanický statek, jehož součástí byla podstatná část Úněšovska, náležel od 12. do 18. století tepelskému klášteru (s. 27), naproti tomu pak na straně 36 stojí správný údaj o prodeji Krukanic roku 1922 v souvislosti s pozemkovou reformou. Stejně tak čtenáře zarazí, když se dozví, že ves Čbán byla dlouhou dobu majetkem kláštera v Teplé a teprve roku 1845 se stala součástí panství Preitenstein (s. 21), přestože o několik stránek dříve mu autoři tvrdili (tehdy ovšem správně), že Čbán patřil k Preitensteinu už koncem 18. století (s. 17). Nutno ovšem zmínit, že dotyčná lokalita je v souvislosti s tímto panstvím zmiňována již po polovině 16. století a znovu pak v polovině 17. století, kdy ji nacházíme jak v soupisu poddaných podle víry (1651), tak v berní rule (1654), o níž autoři tvrdí, že v ní Čbán chybí (s. 21).

Tím se dostáváme k informacím, které jsou v publikaci podávány chybně. Zde nelze přehlédnout opakované tvrzení, že probošství kladrubského kláštera v Touškově fungovalo i v pobělohorské době (v letech 1651–1785). Vyplývá to z formulace na straně 13 a zejména na straně 34, kde stojí, že městečko se znovu stalo sídlem probošství po roce 1652. Ve skutečnosti zde probošství zaniklo roku 1534 v souvislosti s držbou protestantské vrchnosti, a ani poté, co v období rekatalizace získal městečko nazpět kladrubský klášter, nedošlo k jeho obnově. V textu úvodní studie pak čtenáře zarazí také některé nejednoznačně formulované údaje. Tak například na straně 11 autoři uvádí, že prvním klášterem řádu benediktinů v Čechách byl Břevnov, založený roku 993, aniž by se zaobírali zmínkou o ženském klášteře téhož řádu u sv. Jiří na Pražském hradě, který vznikl o téměř 20 let dříve. Formulace na straně 12 zase navozuje dojem, že plzeňská diecéze byla založena až roku 1997 (ve skutečnosti 1993). Za závažný nedostatek je třeba považovat také zcela nesprávné – i když i v jiných textech frekventované – užívání termínu *historická mapa* namísto *stará mapa*. Zatímco autoři hovoří o *mapách historických*, tedy podle aktuální kartografické terminologie třeba i současných, ale zobrazujících ně-

jakou historickou skutečnost, mají na mysli zejména mapy tří vojenských mapování nebo stabilního katastru z 18. a 19. století, tedy mapy staré.

Výtky směřující k obsahové i formální stránce vstupní studie by však neměly zastínit hlavní přínos recenzované publikace, respektive celé ediční řady. Tím je v případě sedmého dílu „Paměti krajiny“ téměř stovacetistránkový katalog drobných památek oblasti Touškovska a Úněšovska rozdělený podle lokalit, kterých je v publikaci zahrnuto plných 36 (obce, osady včetně zaniklých i sezónně obývaná místa). V nich autoři soupisu zachytili celkem 162 drobných památek, z nichž zhruba pětině se v současné době dostává památkové ochrany. Vezmeme-li v úvahu, že se jedná již o sedmý svazek řady, přičemž každý ze svazků eviduje zhruba podobné množství objektů, dostaneme se k úctyhodnému počtu přibližně 1200 zdokumentovaných drobných památek, nepočítaje v to však památky nedochované.

Všechna katalogová hesla jsou zpracována jednotně. Po stručné historicko-geografické charakteristice lokality následují hesla dochovaných památek. Každá památka má vlastní název, z něž je patrné, o jaký druh památky se jedná a kde je situována, popřípadě kdo byl jejím fundátorem. Následuje sdělení, zda je památka zapsána v seznamu nemovitých kulturních památek a pod jakým rejstříkovým číslem. Po přesné lokalizaci památky, a to jak slovně, tak v GPS souřadnicích, následuje zhodnocení jejího výskytu ve starých i současných mapách. Poté je představen výsledek rešerše literatury i archivních pramenů, na jejímž základě se autoři pokoušejí rekonstruovat historii památky, tedy důvody a okolnosti jejího vzniku i případné mladší transfery. Dalším nezbytným bodem při evidenci je přesný popis současného stavu památky, její změření a transliterace případných nápisů. Samozřejmostí je černobíle reprodukováná fotografie každé památky. Fotodokumentace vykazuje vysokou kvalitativní úroveň, což jistě souvisí s angažmá profesionálního fotografa Václava Podestáta, který s autory spolupracuje již od prvních svazků soupisu, ale i na řadě dalších projektů realizovaných týmem mariánskotýnického muzea. U některých lokalit je pak v závěru uveden výčet nedochovaných památek včetně jejich případného popisu.

Vysoký podíl mezi všemi drobnými památkami Touškovska a Úněšovska zauímají kříže a křížky, zejména litinové či kované (47), méně je pak kamenných (10); v celé oblasti se nachází jen jeden kříž dřevěný (při cestě z Touškova do Komberka). Nelze však pominout, že v těchto počtech jsou zahrnuty také kamenné podstavce, z nichž v minulosti kříže zmizely, i podstavce dochované jen v torzu. Naopak v kompletním stavu, tedy včetně nápisové desky, se z těchto památek v původní podobě nedochovala ani jediná. Autoři publikace při práci v terénu zachytili v posledních desetiletích často se vyskytující jev nahrazování chybějících kamenných křížů na podstavcích kříži jinými, přinesenými sem z neudržovaných hrobů na okolních hřbitovech. Druhé nejvyšší zastoupení mají kaple a kapličky (33), a to jak výklenkové ve volné krajině, tak uzavřené návesní. Jistou raritou mezi nimi je monumen-

tální novogotická hřbitovní kaple rodiny Starcků v Městě Touškově, vzdáleně připomínající schwarzenberskou hrobku u Třeboně. Na Touškovsku a Úněšovsku se také setkáme s poměrně vysokým počtem kamenných barokních soch (23), z nichž většina se dochovala ve volné krajině či v rámci parkových úprav v okolí vrchnostenských sídel; pouze 5 jich je deponováno v různých k tomu účelu více či méně vhodných prostorách.

Vzhledem k historické příslušnosti oblasti k panstvím západočeských klášterů nepřekvapí časté sochařské ztvárnění řádových světců. V dosahu premonstrátského kláštera v Teplé to jsou zejména blahoslavený Hroznata, ctihodná Vojslava či sv. Norbert. Nejrozšířenějším světce je však sv. Jan Nepomucký, jehož kultu se dostalo ve vrcholně barokním období značné popularity, na Touškovsku ještě umocněné příslušností ke kladubskému klášteru jako místu blízce spjatému s nepomucenskou legendou. Zhruba stejné zastoupení mají pomníky a památníky 20. století (19) a boží muka (17). V oblasti zaujme nepatrný počet hromadných pomníků padlým v první světové válce (jediný v Čeminech), což je dáno příslušností mikroregionu k národnostně převážně německému pohraničí. Častější zde bylo umístování pamětních desek ve farních kostelech, na nichž se objevují jména padlých ze všech vsí ve farnosti, a zejména pak zřizování pomníčků individuálních, stavěných přímo rodinami zabitých vojáků u polí, cest a domů nikoliv až po válce, ale často v jejích prvních letech (6). U žádného z prvoválečných pomníků se však nedochovala nápisová deska, čímž jsou ochuzeny o podstatnou část své výpovědní hodnoty. Velmi cennými drobnými památkami jsou boží muka, což dokazuje i památková ochrana většiny z nich. Ve sledované oblasti převažují boží muka kamenná (14) zejména na Pernarecku, podstatně méně je zděných (3), převážně v okolí Líšťan. Vzácná boží muka dřevěná se v oblasti nedochovala. Pouze okrajově jsou ve sledované oblasti zastoupeny nejstarší drobné památky – smírčí a jimi inspirované kříže, hraniční kameny a další kamenné monolity. Příkladem lze uvést kamenný kříž s reliéfem meče jako výstražného znamení, dochovaný v lokalitě Dlouhá louka na rozhraní tří historických panství (s. 84). Mladší hraničníky, vymežující hranice panství či katastrů obcí, roztroušené po lesích a často splývající s okolním terénem, nebyly do soupisu pojaty, soudě podle absence zmínky o hraničníku ležícím v lese severovýchodně od osady Čbán a zahrnutém do evidence Společnosti pro výzkum kamenných křížů při městském muzeu v Aši. V celé oblasti byly terénním průzkumem nalezeny pouze dvě zvoničky.

Výčet nedochovaných drobných památek pak zahrnuje celkem 42 položek, avšak jedná se jen o památky doložené ve starší literatuře nebo písemných, ikonografických či orálních pramenech. Nejsou zde uváděny památky zachycené pouze na starých mapách, mnohdy však ke škodě věci, jako třeba v případě trojice blíže nespecifikovaných soch (či kapliček) zakreslených na mapě prvního vojenského mapování z 60. let 18. století východně od Touškova ve stráni nad cestou na Malesice

a Kůstí. Soudím, že by se mohlo jednat o nedochovanou, i když autorům známou sochu sv. Trojice s letopočtem 1763, zmiňovanou v městské kronice z let 1890–1892 (s. 138). Mezi nedochovaným památkami opět dominují kříže (17), i když v nezanedbatelném množství mizely také barokní sochy (9) a kapličky (8). Dále jsou uváděny například čtyři nedochované zvoničky, z nichž jednu dnes nahrazuje replika, a dvoje kamenná boží muka. Zarážející je, že celkem 9 dnes nezvěstných drobných památek bylo ještě před svým „ztracením“ prohlášeno za nemovité kulturní památky.

Největším přínosem katalogu je dozajista přesná lokalizace a podrobná dokumentace současného stavu širokého spektra drobných památek, totéž však bohužel nelze říci o pokusu o zachycení historických okolností vzniku jednotlivých objektů. Přitom právě příběh památky z ní činí živoucí bod v krajině, památník, který je zde, aby připomínal kolemjdoucím událost ze života člověka jinak odsouzeného k zapomnění. V nejnovějším svazku „Paměti krajiny“ se autorům daří tuto snahu naplňovat pouze v několika málo případech. Vzpomeňme například na Josefa Forsta, revírnicka z komberského polesí zastřeleného ranou pytláka v roce 1890. Místo poblíž Čemin, kde ke tragédii došlo, je dodnes označeno kamenným křížem, v poslední době navíc nově osazeným mramorovou nápisovou deskou (s. 69). Jiný kamenný kříž poblíž Kunějovic připomíná podle jedné z pověstí řezníka přepadeného, oloupeného a zabitého čtyřmi muži. Starší legenda však vznik stejného kříže dává do souvislosti s putováním sv. Vojtěcha zdejším krajem (s. 107). S tímto světcem je spojen rovněž tzv. žabí kámen před vchodem do všerubského kostela sv. Ducha, který měl navždy připomínat pohromu žab a ještěrek, kterou seslal sv. Vojtěch na Všerubské poté, co se odklonili od křesťanské víry. Nověji byl kámen interpretován prozaičtěji jako náhrobník zdejšího šlechtického rodu ze 17. století (s. 173). Na příkladu kaple sv. Floriána u Číhané je zase vykreslen průběh stavby drobného sakrálního objektu počínaje veřejnou sbírkou do pokladničky u staré kaple (včetně zmínky o jejím několikerém vykradení) až po samotné stavební práce se zdůrazněním podílu některých obyvatel vsi (sedláci vozili kámen a písek, farář poskytl vodu ze své studny; s. 75).

Ke škodě věci se však autorům nepodařilo rekonstruovat příběh ani poloviny v sedmém svazku „Paměti krajiny“ dokumentovaných památek; u řady z nich chybí dokonce jakékoliv doložení v písemných pramenech. Ve svých historických rešerších se opírali především o starší obecněji koncipované soupisy ať publikované (soupisy památek podle politických okresů z počátku 20. století, čtyřsvazkové Umělecké památky Čech) či rukopisné (soupis Jindřicha Nacházela z 50. let, pasportizace prováděná SÚRPMO v 70. letech), ale také o vlastivědné topografie německých učitelů a publicistů vydávané v bavorském Dinkelsbühlu. Z archiválií, u nichž je však třeba konstatovat značnou torzovitost v důsledku událostí souvisejících s poválečným odsunem německého obyvatelstva, využívali prakticky jen prameny pamětní, tedy obecní, farní a školní kroniky. Zcela opomenuta zůstala celá škála dalších archivních pramenů využitelná a často také využívaná pro poznání minulosti drobných sakrálních i profán-

ních objektů. Namátkou lze uvést soupisy křížů, soch a kaplí pořizované od 30. let 19. století farními úřady a zasílané (arci)biskupské konzistori, dále materiál úřední povahy (zápisy ze schůzí, jednací protokoly, inventáře obecních či farních nemovitostí), účty nebo prameny evidenční (pozemkové knihy, katastry). Například josefský katastr z 80. let 18. století je v tomto směru nedoceneným pramenem, neboť obsahuje více či méně podrobné slovní popisy průběhu hranic celých tratí a lokalizace jednotlivých pozemků, přičemž užívá bohaté palety často již zaniklých pomístních názvů, v nichž se mnohdy odráží také přítomnost drobné památky (typicky *U Křížku*). Kvalitní zhodnocení všech relevantních archivních pramenů by však představovalo nepoměrně náročnější úkol, než jaký si autoři recenzované publikace vytyčili nad rámec svých „běžných“ muzejnických starostí.

S využitím obecních, farních a školních kronik, vedených ve větší míře od konce 19. století (v případě kronik obecních často až od 20. let 20. století), se tak líčení příběhů drobných památek většinou omezilo na děje nepříliš dávné. Jak ale několik takovýchto případů dokazuje, nemuselo se zákonitě jednat o příběhy nezájímavé a zapomenutí hodné. Příkladem budiž třeba zmínka o soše sv. Františka, která je součástí barokního mariánského a trojičního sloupu v Městě Touškově, zanesená v místní farní kronice, podle níž v roce 1962 soše „*mládež urazila hlavu, když se vracela z hospody*“ (s. 134). Drobné památky také mnohde fungovaly jako mocenskými orgány oblíbený nástroj přepisování historie, jež nebylo proti vůli ani prostému obyvatelstvu. Dokládá to například případ pernareckého pomníku přídělčů postavený v roce 1946 u příležitosti dosídlování oblasti po odsunu německého obyvatelstva. Za jeho základ posloužil starší německý pomníček, zřejmě individuální pomník z první světové války, z nějž byla odstraněna deska s původním nápisem a místo ní vyryt český text s dobově přiléhavým poselstvím „*Česká pŕda do českých rukou*“ (s. 149). Pro další obdobně absurdní příklad netřeba chodit daleko. Centru téže obce vévodí více než čtyřmetrový pomník se sochou ženy rozhrnující obilí. Jeho stavba proběhla v roce 1975 u příležitosti 30. výročí osvobození a dedikován byl „sovětským hrdinům“, ačkoliv v Pernarci – stejně jako na celém území západních Čech – operovala na konci války armáda americká. Pomník navíc vznikl na místě po odstraněné soše Nejsvětější Trojice z roku 1910 (s. 148). Další pozoruhodný a tentokrát takřka současný příběh vypráví o kapli sv. Jana Nepomuckého v Chrančovicích. Ve druhé polovině 20. století se její osud ubíral stejným směrem jako u většiny drobných památek – chátrala do té míry, že v roce 2006 měla být odstraněna. Dva dny před vlastní demolicí (demoliční výměr byl již vydán) se díky iniciativě místního lesního správce podařilo její zkázu zastavit a naopak byla zahájena rekonstrukce, financovaná lokálními podnikateli a provedená obyvateli obce (s. 92).

Tím se dostávám k důležitému aspektu publikace, který lze vztáhnout na celou ediční řadu a který by v žádném případě neměl zůstat opomenut, a tím je skutečnost, že autoři přistupují k drobným památkám nikoliv jen jako k pozůstatkům minulých

dob, nýbrž jako k fenoménu, neustále promlouvajícímu ke vnímavým jedincům i celým skupinám regionálně zainteresovaných občanů. Netýká se to pouze vztahu k památkám historickým, jejichž opravy jsou mnohdy motivovány – nač si lhát – snahou zvýšit turistickou atraktivitu regionu; silná je také potřeba zanechat v krajině připomínku nějakého osobního či kolektivně sdíleného prožitku (ať radostného, či naopak tragického), která přetrvává i v myšlení současného člověka, byť to na první pohled nemusí být patrné. Jak jinak si totiž vysvětlit umístění křížků a pomníčků u silnic v místech smrtelných autonehod (s. 178), osazení pernarecké návsi pomníkem na paměť majitelky zdejšího obchodu, která v tomto místě před šesti lety ukončila svůj život sebevraždou (s. 149), či naopak pomníky mající oslavovat příchod milénia (jak je tomu v obcích Hunčice, Líšťany a Luhov; s. 89, 121 a 127) nebo zcela současnou vloni vysvěcenou výklenkovou kapličku sv. Huberta nedaleko Třebouze, která je v opatrovnictví místních myslivců (s. 161). Ponechme nyní stranou estetické kvality moderně vznikajících drobných „památek“, jako doklad ilustrující kontinuitu lidské potřeby zanést do krajiny něco bytostně „svého“, co zde však zůstane jako trvalá připomínka pro další generace, fungují více než výmluvně.

Mám-li závěrem učinit nějaké shrnutí dojmů z recenzované publikace (a po-
tažmo celé „Paměti krajiny“), nevyhnu se v zásadě dvojímu hodnocení. Z historio-
grafického hlediska spatřuji v práci závažné trhliny, které patrně budou stát v cestě
jejímu nadšenému přijetí ze strany odborné veřejnosti. Chybně uváděné informace
či protichůdná tvrzení bylo možno eliminovat pečlivější lektorací a redakcí rukopisu
knihy (dle údajů v tiráži byly zcela opomenuty) stejně jako občasně se vyskytující
překlepy i pravopisné prohřešky. Svě rezervy má i ta část soupisu, kladoucí si za cíl
zmapování historie jednotlivých objektů. Prameny reflektující vznik a vůbec existenci
křížků, kapliček, božích muk či pomníků jsou povětšinou rozptýleny v rámci ob-
sáhlých archivních fondů a jejich studium se ve své podstatě blíží terénnímu prů-
zkumu, v jehož rámci je nutné prochodit rozlehlé území křížem krážem, aby výsled-
kem bylo objevení dvou, jedné, ale třeba také žádné drobné památky. Je pak zcela
pochopitelné, že autoři publikace upřednostnili práci v terénu, která je při evidenci
a dokumentaci drobných památek prvotním krokem, na nějž by mělo studium pra-
menů plynule navazovat. V tomto směru představuje soupis pouze úvod do proble-
matiky, který může posloužit jako kvalitní základ pro podrobnější archivní rešerše.
Odhlédnu-li od odborníků, je tu ještě druhá cílová skupina, jíž je „Paměť krajiny“
určena, troufám si říci především. Jsou jí současní obyvatelé – představitelé samo-
správ, drobní zemědělci, chalupáři či turisté –, jimž není lhostejná minulost kraje,
který obývají nebo jím alespoň putují, potomci po válce příšlých dosídlenců, ale
i nově příchozí, kteří by rádi svůj vztah ke krajině a (její) minulosti očistili od ideo-
logických nánosů minulého století. Součástí jejich přístupu ke krajině je snaha
o navázání zprerhané kontinuity, o posílení co nejšířeji sdílené identity s životním
prostorem, v němž se tradice snoubí s úsilím o řešení problémů aktuálně prožívaného

světa. Není takových zatím mnoho, ovšem bylo by vážnou chybou tento pozvolna se rodící fenomén ignorovat.

Jakub Krček

Kamenice a Kameničky na rychmburském panství (toponomasticko historická úvaha)

Rychmburské panství je typickým podhorským vrcholně kolonizačním panstvím. Rozkládá se ve vyšších partiích Českomoravské vrchoviny (rozhraní Železných hor – Sečská vrchovina a Hornosvratecké vrchoviny – Žďárské vrchy) v průměrné nadmořské výšce kolem 500–600 m n. m. Hlavní horninou tvořící toto území je žula, která kraji dává kamenitý charakter a určila i jeho pozdější ekonomické zaměření – rozvoj žulových lomů. Geologické složení regionu ovlivnilo i kamenitou podobu koryt zdejších říčních toků. Tento přírodní jev se odrazil i v nejstarší podobě zdejších hydronym. Typickým hydronymem se zde stala Kamenice (případně Kamenička),¹ které teprve v novověku bylo nahrazeno názvy podle význačných míst na zdejších vodních tocích (např. Chrudimka, Novohradka, Krounka, někdy nazývaná regionálně též Rychmburka). Název vod Kamenice či Kamenička se zde přenášel ve větší míře i na sídliště vznikající na jejich březích nebo alespoň v jejich blízkosti.² Existence více toponym Kamenice a Kamenička v tomto regionu často komplikovala výklad jejich dějin, čehož si toto pojednání rovněž všímá. Stejně pojmenování více vodních toků na Rychmbursku souviselo zřejmě také s tím, že zde vzhledem k odlehlosti oblasti od hlavních pravěkých a raně středověkých sídelních regionů nevznikla žádná předslovanská hydronyma, která by mohla být při pozdějším osídlování převzata.

Název Kamenice v oblasti rychmburského panství je spjat jednak s řekou Chrudimkou, jednak s vodním tokem, jehož prameniště je v oblasti kolem Pusté Kamenice v nadmořské výšce kolem 650 m n. m., dnes označovaným několika různými jmény (Krounka, někdy též Rychmburka, Novohradka, na nejdolejším toku někdy též Olšinka). Tato voda tvoří hydrologickou páteř Rychmburska.

---

¹ K vazbě mezi hydronymem Kamenice a utvářením říčního koryta srov. August SEDLÁČEK, *Snůška starých jmen jak se nazývaly v Čechách řeky, potoky, hory a lesy*, Praha 1920, s. 7–8.

² Přenášení hydronym jako jednu z forem vzniku toponym uvádí i Vladimír ŠMILAUER, *Soustava českých místních jmen*, in: Jan SVOBODA – Vladimír ŠMILAUER, *Místní jména v Čechách 5. Jejich vznik, původní význam a změny*, Praha 1960, s. 534–536.

Prameniště řeky Chrudimky je na území vsi Kameniček (náležející k rychmburskému panství), nazývané v průběhu historického vývoje též Kamenice.³ Původní jméno řeky Chrudimky dalo vznik toponymu Kamenice (Trhová) a Kameniček, ležících severozápadně od Trhové Kamenice rovněž nad řekou Chrudimkou a administrativně náležejících k této obci.⁴ Tyto dvě lokality již k území rychmburského panství nenáležejí, jejich názvy z pramenů jsou jednoznačně ztotožněny s dnes existujícími lokalitami a toponymy, proto se jimi již v dalším výkladu nebudeme zabývat. Jsou uvedeny jen jako jasný doklad vlivu původního jména řeky na vznik toponym pro sídliště na jejich březích či v její blízkosti.

Složitější je sledování vývoje hydronym a toponym spjatých s druhým zmíněným vodním tokem důležitým pro území rychmburského panství, proto další výklad bude zaměřen na jejich historický rozbor. Pramenem tohoto rozboru jsou čtyři popisy rychmburského panství z let 1392, 1456, 1538 (1544) a 1558 (1568). Popis z roku 1392 vznikl v souvislosti s tím, že tehdejší majitel Rychmburka Smil Flaška z Pardubic a Rychmburka vytvořil majetkový spolek na toto panství s Otou z Bergova a Bočkem II. z Kunštátu.⁵ Popis začíná nejbližším okolím Rychmburka a zde je uvedena Kamenička (psáno *Kameniczka*), které v popisu předchází Rvasice a Janovice a za ní následuje *Wyr* a *Zhoř*.⁶ Tato část rychmburského panství leží na hranici s košumberským panstvím jihovýchodně od Luže a severovýchodně od Skutče.

Další Kamenice (psáno *Camenicze*) je vedena v sousedství Studnice, Vitanova (uváděno jako Vitanovice), Lhoty (dnes používáno v množném čísle Lhoty – část Vortové) a Jeníkova. Sousedství těchto míst ukazuje, že se jedná o Hlinecko a že tedy tato Kamenice jsou bezpochyby dnešní Kameničky. Třetí Kamenice (psána však jako *Kameniczka Pusta*) je uvedena v sousedství s Krounou, Rychnovem a Českou Rybnou, a navíc specifikovaná i přívlastkem Pustá. Jedná se tedy prokazatelně o dnešní Pustou Kamenici.

---

³ K vývoji jména této řeky, která však s rychmburským panstvím souvisí jen svým prameništěm, přináší doklady A. SEDLÁČEK, *Snůška starých jmen* (jako pozn. 1), s. 87.

⁴ Trhová Kamenice je poprvé doložena v roce 1349 jako fara v děkanátu chrudimském, která tehdy připadla k litomyšlské diecézi (srov. RBM 5, s. 381, č. 746). Kameničky u Trhové Kamenice se připomínají poprvé až v roce 1583 (NA Praha, Desky zemské větší 22, fol. B 30r).

⁵ Zápis o formálním prodeji panství uvedeným společníkům je publikován in: *Reliquiae tabularum terrae regni Bohemiae a. MDXLI igne consumptarum* 1, ed. Josef Emler, Pragae 1870, s. 547–548.

⁶ Janovice je zaniklá osada, po níž zůstal jen kostel dnes nazývaný Janovičky, ve svahu nad údolím zmíněného vodního toku, zaniklá je rovněž lokalita *Wyr* (k ní níže pozn. 19). Většina uvedených míst v sousedství této Kameničky je dnes v katastrálním území Doly (administrativně dnes, nikoli ve středověku, část Luže) nebo v jeho sousedství.

Kameničky i Pustou Kamenici je možné považovat provedeným rozbohem dokumentu z roku 1392 za lokalizované a proto v rozboru dalších dokumentů si již všimneme jen formy psaní tohoto toponyma. Pokud jde o *Kameniczku* na severním okraji rychmburského panství, není možno na základě dokumentu z roku 1392, ale ani popisů dalších, provést její prokazatelné ztotožnění s některou dnešní stejnojmennou lokalitou, a proto tato otázka bude řešena až v další části tohoto pojednání.

Další popis Rychmburska s přihlédnutím k existenci rychty a patronátního práva majitele panství ke kostelu v některých místech vznikl v roce 1456 v souvislosti s předáním rychmburského panství do vlastnictví Jana Parduse z Horky a Vratkova, který panství získal po delších sporech zřejmě jako odúmrt' po Janovi Flaškovi z Pardubic a Rychmburka.⁷ Popis – pokud jde o topografii – v podstatě přejímá strukturu popisu z roku 1392, nově uvádí příslušnost jednoho poddaného v Luži k rychmburskému panství. Získání jedné poddanské usedlosti v Luži k rychmburskému panství snad souviselo s událostmi husitské revoluce. Poloha Kameničky (*Kameniczka*) severně od Rychmburka je více specifikována uvedením dalších sousedních lokalit Rabouně a Dolan a položena na území rychmburské rychty. Všechny jmenované vsi v této oblasti jsou charakterizovány jako pusté. Snad je to rovněž důsledek událostí v době husitských válek. Ve stejných geografických souvislostech jako v roce 1392 jsou uvedeny i dnešní Kameničky (specifikovány dále přívlastkem Raichlova – psáno jako *Raichlowa Kamenicze*) s tím, že je zde rychta,⁸ a Pustá Kamenice (*Kamenicze*) charakterizovaná jako pustá ves s rychtou a kostelním patronátem. Údaje o kostelním patronátu jsou důležité pro řešení otázky existence far v Kamenicích a s tím související nejstarší zprávy o jejich existenci, která bude řešena dále.

Další popis Rychmburska vznikl v roce 1538 v souvislosti se smrtí Jindřicha Felixe z Valdštejna (†1537), resp. přejímáním rychmburského panství jeho synem Vilémem z Valdštejna. Intabulace zápisu byla však provedena až v roce 1544.⁹ I tento

---

⁷ Tento popis se nachází v NA Praha, Desky dvorské 23, pag 177–179 (část, kde jsou zmíněny Kamnice a Kameničky, pag. 177–178). Tento zápis, ovšem nikoli jako diplomatickou edici, ale jen jako seznam míst uváděných na rychmburském panství, publikoval August SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze Království českého 1*, Praha 1881, s. 82, pozn. č. 5, a Josef KURKA, *Archidiakonáty kouřimský, boleslavský, hradecký a diecese litomyšlská*, Praha 1914, s. 678. Mezi publikovanými texty jsou menší rozdíly, hlavní rozdíl je v tom, že text Sedláčkův si na rozdíl od Kurky nevšímá údajů o patronátním právu ke kostelům a že v souvislosti s Luží Kurka uvádí, že zde Rychmburk má dva poddané, zatímco Sedláček správně v souladu s originálem zápisu uvádí poddaného jednoho.

⁸ K vysvětlení přívlastku Raichlova u tohoto toponyma srov. Antonín PROFOUS, *Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny 2*, Praha 1949, s. 197.

⁹ NA Praha, Desky zemské větší 5, fol. F 2r. Zápis je mřežován.

popis vychází ze struktury popisů předchozích. Začíná nejbližším okolím Rychmburka, a zde v sousedství Lhoty u Skutče, Zhoře, Brda, Rabouně a Dolan je uvedena i Kamenička (psáno *Kameniczky*). Novum této části popisu je v tom, že se zde poprvé objevuje lokalita Doly uvedená mezi Brdem a Dolany, naopak zde chybějí Janovice. Kameničky u Hlinska jsou zde uvedeny jako *Reychlowa Kamenicze* a Pustá Kamenice jako *Kamenicze Pusta*, takže u těchto dvou lokalit žádný lokalizační problém nevzniká. Dále na rozdíl od předchozího popisu ve vztahu rychmburského panství k Luži je zde zmíněna jen pustina s rolí, nikoli osazená usedlost.

Poslední ze čtyř připomínaných popisů Rychmburska vznikl v roce 1558, kdy král Ferdinand I. rychmburské panství zkonfiskované pro účast ve stavovském odboji v letech 1546–1547 zmíněnému Vilémovi z Valdštejna po několika zástavách postoupil Zdeňkovi Berkovi z Dubé. Intabulace smlouvy byla však provedena až v roce 1568.¹⁰ Popis Zdeňkovi Berkovi postupovaného panství se jen v drobnostech liší od popisu z roku 1538. V úvodu v souvislosti s popisem míst v bezprostředním okolí Rychmburka v oblasti kolem soutoku dnešní Krounky a Novohradky je opět uvedena lokalita v předchozích popisech uváděná jako Kameničky, v tomto případě však označená jako Kamenice (*Kamenicze*), v sousedství Lhoty u Skutče, Janovic (v roce 1538 neuvedeny), Rabouně, Brda a Zhoře. V pozdějších popisech Rychmburska se lokalita Kamenička již nepřipomíná. V popisu z roku 1558 (1568) nejsou uvedeny Doly připomenuté v předchozím popisu. Kameničky jsou v tomto popisu doloženy jako *Kamenicze Reychlowa* a Pustá Kamenice jako *Kamenicze Pusta*. Obě lokality jsou zde uváděny ve stejných geografických souvislostech jako v předchozích popisech. Úplně zde chybí zde zmínka o příslušenství rychmburského panství v Luži.

K toponymům Kamenice – Kamenička ze sledovaného regionu máme ještě další dva pramenné doklady vzniklé v souvislosti s výčtem far ve čtyřech východočeských děkanátech, které po vzniku litomyšlské diecéze v roce 1344 měly být vyčleněny z arcidiecéze pražské a vtěleny do nové diecéze. Při výčtu těchto far v mýtském děkanátu se v listech arcibiskupa Arnošta z Pardubic, kterými žádá papeže Klimenta VI. o schválení uvedené změny v episkopální příslušnosti, v roce 1349 připomíná fara v Luži označená jako *Lusa sive Camenicz* a v roce 1350 fara *Kameniczka*.¹¹

Z uvedeného rozboru pramenů vztahujících se k toponymům Kamenice a Kamenička na rychmburském panství a v jeho těsném sousedství vidíme především, že jsou běžně zaměňována toponyma Kamenice a Kamenička, takže pouze z formy toponyma uváděné v těchto pramenech nelze jednoznačně rozhodnout o vazbě na dnešní lokalitu nazvanou některým z těchto toponym. To se týká především dnešních

¹⁰ NA Praha, Desky zemské menší 148, fol. E 14v.

¹¹ Doklad z roku 1349 RBM 5, s. 381, č. 746; z roku 1350 RBM 5, s. 489–490, č. 985.

Kameniček, které jsou ve všech čtyřech popisech uváděny jako Kamenice a jejich identifikace je možná jen na základě geografického místa v popisech a přídomku Reichlova. Naopak Pustá Kamenice je v roce 1392 uvedena jako Kamenička. A zatím neznámá Kamenička v severní části rychmburského panství je třikrát uvedena jako Kamenička a v roce 1558 (1568) jako Kamenice.

Na základě rozboru uvedených pramenů obsahujících toponyma Kamenice a Kamenička a poznání, že tato dvě toponyma bývají často zaměňována, je především možno zachytit původní pojmenování zmíněného vodního toku pramenícího v oblasti Pusté Kamenice a zachytit, které vodoteče byly původně chápány, na rozdíl od dneška, jako jeho přítoky. Dále je možno upřesnit historické údaje o některých těchto toponymy nazvaných místech a odstranit nesprávnosti o jejich dějinách často uváděné v literatuře, a to především v souvislosti s nejasnostmi spjatými s lokalizací oné Kameničky v severní části Rychmburska.

Jak již bylo uvedeno výše, voda původně nazývaná Kamenicí, má prameniště v katastru Pusté Kamenice a zřejmě tato voda dala i jméno Pusté Kamenici. Přívlastek Pustá dávaný této Kamenici již od roku 1392 snad zachytil zpustnutí vsi způsobené možná drsnějšími přírodními podmínkami, které však záhy pominulo, ves byla znovu osazena a slovo „pustý“ se stalo jen rozlišovacím přívlastkem mezi více Kamenicemi na Rychmbursku. Památkou na původní název této vody je i dnešní název Kamenická voda, doložený již v roce 1839. Tímto názvem je dnes nazýván i další tok této vody od Pusté Kamenice až k soutoku s Krounkou v katastru Otradova. Zleva přijímá Kamenická voda Čachnovský potok a zprava Rychnovský potok, původně zřejmě jako levý přítok Kamenice či Kamenické vody byl chápán i horní tok dnešní Krounky, teprve později se toto pojmenování rozšířilo i na další úsek původní Kamenice, což dokládá lokalita Kamenička ležící na jejím levém břehu severně od Rychmburka¹² a rovněž již zmíněný název Kamenice pro Luži,¹³

¹² O lokalizaci tohoto místa bude pojednáno níže.

¹³ Tento dvojitý název, ze kterého byly ještě nedávno nesprávně vyvozovány závěry pro další dějiny Luže, jak bude rozebráno níže, je častějším toponomastickým jevem u míst, kde starší sídliště neslo název po protékající vodě a druhý název vznikl jeho rozšířením v době vrcholné kolonizace. Jako příklad takové dvojice názvů je možno uvést Ústí nad Orlicí (název Ústí souvisí se zdejším soutokem řek Tiché Orlice a Třebovky), když v roce 1292 je místo nazýváno *Vsti a Wilhelmsuerd* (RBM 4, s. 745, č. 1888), nebo Trutnov, v roce 1301 nazývaný „Nový Trutnov“ a „Úpa“ (RBM 2, s. 804, č. 1872). U Luže je jen problém, jakého původu je ve srovnání s Kamenicí zřejmě novější toponymum Luže (ve výše uvedených příkladech šlo o německé a české jméno), které s němčinou samozřejmě nemůžeme spojovat. A. PROFOUS, *Místní jména* (jako pozn. 8), s. 698–699 odvozuje toto toponymum rovněž od protékající vody, od slova louže, které snad vytvářela řeka Kamenice. Vazbu toponyma Luže na louži odmítá P. Charvát a toponymum, které mělo prý původně charakter plurálu (ty Luže), spojuje dosti neobvykle se staročeským slovem luži, což měli být podle Jana Gebauera knížecí služebníci žijící na luhu a pečující o jeho hospodářské

kteřá však již není součástí rychmburského, ale košumberského panství. O rozkolísanosti hydronym v oblasti dnešního toku Kamenické vody v katastru Rychnova, Krouny a Otradova svědčí i to, že v roce 1839 je část Kamenické vody v katastru Rychnova do soutoku s Čachnovským potokem nazývána V potočnicích, od tohoto soutoku až k soutoku s Rychnovským potokem v katastru Krouny je označována jako Čachnovský potok a další část k soutoku s dnešní Krounkou je označována jako Rychnovský potok. Dokladem toho, že hydronymum Novohradka dávané dnes Krounce od jejího soutoku s vodou přítékající od Nových Hradů a ústící do Krounky v katastru výše zmiňovaných Dolů je až záležitostí snad druhé poloviny 19. století dokládá fakt, že ještě v roce 1839 byla řeka protékající Luží nazývána Krounka, což rovněž dokládá, že Krounka byl jen pozdější název pro původní Kamenici. Dnešní horní tok Novohradky je ještě v roce 1839 chápán jako pravý přítok Krounky zvaný tehdy *Neuschlosser Bach*, a český název Novohradka se objevuje až na nejdolejším toku této vody severně od Luže v katastru Lozic. Pro název Kamenice i v oblasti tohoto dolního toku však doklady nemáme.¹⁴

Z hlediska studia regionálních dějin Rychmburska je důležité určení, se kterou Kamenicí či Kameničkou je třeba spojit zmíněnou Kameničku s farou z roku 1350. To, že uvedené prameny volně zaměňují pojmenování Kamenice a Kamenička i to, že v roce 1456 je v Pusté Kamenici doložen kostelní patronát dokazuje, že onou Kameničkou z roku 1350 nejsou dnešní Kameničky, k čemuž by sváděla podoba Kamenička, ale že jde o dnešní Pustou Kamenici, která je ostatně v prvním popisu rychmburského panství z roku 1392 nazvána Kamenička Pustá. Tato interpretace znamená, že první písemná zpráva týkající se Pusté Kamenice je již z roku 1350, zatímco první zpráva o Kameničkách u Hlinska je až z roku 1392. V dosavadní literatuře se však vedle uvedeného názoru objevují i názory jiné.¹⁵

---

využití především pro chov dobytka. Podle Charváta takoví lužové žili při řece Kamenici a měli zde na starost chov knížecích koní a Luže měla být jedním z míst, kde tito lužové ještě v době, kdy Litomyšlsko patřilo knížatům, žili, tedy před donací tohoto území litomyšlské premonstrátské kanonii někdy v polovině 12. století. K tomu srov. Petr CHARVÁT, K vývoji mocenských struktur na východočeském venkově, FHB 12, 1988, s. 177–181; TÝŽ, Hrady v Podlesí: Středověké Vraclavsko do roku 1300, in: Pomezí Čech a Moravy 1, 1997, s. 7–41, zde s. 14 a 20. Na problém původu toponyma Luže upozorňuji jen okrajově, neboť s problémem hydronyma a toponyma Kamenice, kterému je věnováno toto pojednání, bezprostředně nesouvisí.

¹⁴ K hydronymům v povodí původní Kamenice srov. Ústřední archiv geodézie a kartografie Praha, fond B2a – Stabilní katastr (Čechy), císařské otisky, katastrální území Doly (inv. č. 1421), Krouna (inv. č. 3573), Lozice (inv. č. 4273), Luže (inv. č. 4326), Otradov (inv. č. 5594), Pustá kamenice (inv. č. 6285), Rychnov (6657). Všechny tyto katastrální mapy vznikly v roce 1839. Rovněž ze starší doby nemáme doklad pro název dolního toku dnešní Novohradky Olšinka.

¹⁵ Podoba Kamenička z roku 1350 vedla k lokalizaci této fary do Kameniček u Hlinska Jana Karla ROJKA, Biskupství litomyšlské, PA 9, 1871–1873, s. 737–758, zde s. 752. S Kameničkami

Závažným problémem regionálních dějin Rychmburska, který zasáhl výrazně v poslední době i do výkladu dějin sousední Luže, je lokalizace již několikrát zmiňované Kameničky (v rozebíraných pramenech uvedena 3× jako Kamenička a v roce 1568 jako Kamenice, ale vždy ve stejných geografických souvislostech v severní části rychmburského panství). První krok ke komplikaci výkladu o této lokalitě zřejmě představuje již studie Antonína Rezka, která nijak nesouvisí s toponomastikou, ale pojednává o konfiskacích a rozprodeji šlechtických majetků po neúspěšném stavovském protihabsburském povstání v letech 1546–1547. Přitom výčtem příslušenství uvádí rozsah jednotlivých konfiskovaných panství. V případě rychmburského panství konfiskovaného Vilémovi z Valdštejna byl základem Rezkova popisu tohoto panství výše zmíněný popis z roku 1558 (intabulace až v roce 1568) při přejímání konfiskovaného panství Zdeňkem Berkou z Dubé, konfrontovaný s rovněž výše zmíněným popisem z roku 1538 (intabulace 1544). Rezek při tomto srovnání zjistil, že v roce 1558 nebyly některé lokality připomínané v roce 1538 uvedeny, proto je doplnil za poslední lokalitu popisu z roku 1558 – Skutíčko. Jednalo se o lokality Kouty, Doly, městečko Luže a Kameničky. Rezek vůbec nevzal v úvahu geografická hlediska a vzhledem k tomu, že sledovaná Kamenička je v roce 1558 uvedena jako Kamenice a v roce 1538 jako Kamenička, přesto, že z geografických souvislostí jasně plyne, že jde o jedno místo, Rezek jako pozitivistický historik opírající se především o znění písemných pramenů uvádí Kameničky ve zmíněném doplňku jako další tedy již čtvrtou lokalitu typu Kamenice / Kamenička na rychmburském panství. Kromě toho Rezek, a to je ještě závažnější než čtvrtá Kamenička, zmínku o jedné pustině v Luži z roku 1538 jako příslušenství rychmburského panství změnil na příslušenství celého městečka Luže, centra košumberského panství, k Rychmburku, což je zase v naprostém rozporu se zněním písemného pramene.¹⁶ Uvedené spojení Luže s rychmburským panstvím platilo až v 19. století za Rezkova živora, kdy Rychmburk i Košumberk náležel Thurn-Taxisům.

Tento Rezkův údaj o Luži jako příslušenství Rychmburka a v jejím sousedství Rezkem uvedených Kameniček spolu s rovněž již zmíněným alternativním názvem

---

ztotožňují tuto lokalitu i Karel CHYTIL, *Soupis památek historických a uměleckých v politickém okrese Chrudimském*, Praha 1900, s. 130, August SEDLÁČEK, *Místopisný slovník historický Království českého*, Praha 1908, s. 396, i A. PROFOUS, *Místní jména* (jako pozn. 8), s. 197. Rovněž Emanuel POCHE, *Umělecké památky Čech 2*, Praha 1978, s. 26, interpretuje tuto lokalitu jako Kameničky, když první zprávu o kameničském kostele klade do roku 1350. Ale současně ve 3. dílu (s. 191–192) ztotožňuje s touto lokalitou i Pustou Kamenici, do níž rovněž klade kostel z roku 1350. Jen do Pusté Kamenice na základě údaje z roku 1456 klade tuto faru J. KURKA, *Archidiakonáty* (jako pozn. 7), s. 682.

¹⁶ K tomu srov. Antonín REZEK, *Statky skonfiskované v roce 1547 a jich rozprodávání*, PA 10, 1876, s. 451–482, zde s. 461–462.

Kamenice pro Luži v roce 1349 se stal základem úvah o spojení Kameničky s Luží. Tuto myšlenku rozvinul Antonín Profous.¹⁷ Ten uvedl, že Kamenička splynula s Luží a dokladem toho je prý údaj z roku 1349 o dvou jménech Luže. Kamenička je Profousem uváděná až do roku 1558 (intabulace 1568) jako část Luže patřící k Rychmburku. Proti takovéto interpretaci svědčí již ten fakt, že údaj z roku 1349 svědčí o totožnosti lokalit Kamenice a Luže již v tomto roce a přitom Kamenička je v písemných pramenech uváděna jako samostatné místo až do roku 1558 (1568).¹⁸

Otázku lokalizace Kameničky řešil pravděpodobně na konci 30. let 20. století Josef V. Šimák a vyjádřil názor, že zaniklou Kameničku je možno ztotožnit s některou částí dnešních Dolů, které podle Šimákova názoru vznikly později (doloženy až v roce 1538) než okolní lokality a Kamenička pak s novým sídlištěm splynula. Současně se Šimák pokusil i o lokalizaci již zmíněné zaniklé lokality *Wyr* z roku 1392 a toto místo spojuje s Oborským mlýnem na levém břehu dnešní Krounky jihozápadně od Zhoře.¹⁹ Dnes obě tyto lokality náležejí administrativně ke Lhotě u Skutče.

Správnost Šimákovy hypotézy o splynutí Kameničky s osadou Doly dokazuje list č. 166 (Skuteč) josefského vojenského mapování z let 1764–1768, kde je v místech dnešní části Dolů (území této lokality se skládá z několika sídelních částí) na levém břehu Krounky uvedena lokalita Kameničky; jako Doly (na mapě *Dola*) je zachycena dnešní část Dolů na úpatí hradiště Rabouň na levém břehu dnešní Novohradky. K předpokládané lokalizaci osady *Wyr* však tato mapa důkaz nepřináší.²⁰ Žel správná hypotéza Šimákova o lokalizaci Kameničky se nestala obecně známá a toponymum Kamenička se naopak stalo předmětem výkladu, který zcela měnil v rozporu s historickou skutečností středověké dějiny Luže.

Spojení Kameničky na rychmburském panství s Luží, která byla na jiném – košumberském – panství na základě jejího druhého jména Kamenice v poslední době oživil Karel Kuča. Ten vystoupil s tvrzením, že výše uváděné toponymum Kamenička dnes již přesně lokalizované na území Dolů je totožné se jménem Kamenice pro Luži, respektive její vesnickou část kolem kostela sv. Bartoloměje, která potom až do roku 1568 měla být částí nikoli košumberského, ale rychmburského panství. Ke Košumberku měla patřit jen městská část zvaná Luže v okolí tamního náměstí a venkovská část, tedy Kamenice či Kamenička, měla být připojena ke Košumberku

¹⁷ A. PROFOUS, Místní jména (jako pozn. 8), s. 196–197 (heslo Kamenička i Kamenice).

¹⁸ K problematice dvou jmen pro jednu lokalitu včetně problematiky Luže srov. v pozn. 13.

¹⁹ K tomu srov. Josef V. ŠIMÁK, Příspěvek ke starému místopisu Čech II, ČSPSČ 51–53, 1943–1945, s. 50–82, zde s. 58 (vydáno posmrtně ze Šimákovy pozůstalosti).

²⁰ K tomu srov. <http://oldmaps.geolab.cz> (první vojenské mapování – Čechy). K uspořádání osídlení Dolů srov. pozn. 14 – katastrální území Doly.

až někdy těsně po roce 1568.²¹ Uvedený názor Šimákův, potvrzený údajem josefského vojenského mapování, takovéto závěry zcela vylučuje. Jednoznačně proti nim stojí i fakt, že Luže (kromě oné výše zmíněné jedné usedlosti, později zpustlé, která patřila k Rychmburku) je od roku 1372 vždy uváděna jako příslušenství Košumberka.²² Kučova chybná interpretace oné dnes již neexistující Kameničky na rychmburském panství ovlivnila i přípravu moderní publikace o dějinách Luže. Sice v konečné redakci celý Kučův výklad nebyl přijat, ale určité myšlenky o spojení údajné části Luže Kamenice s rychmburským panstvím a dokonce o možné existenci dvou zděšších far s jedním kostelem se přece jen v této publikaci objevily.²³

Rozebraná hydronyma a toponyma Kamenice nebo Kamenička, vyskytující se ve větším počtu na nevelkém teritoriu, ukazují na složité vazby jak ve smyslu podoby krajiny odrážející se v pojmenování vodního toku, tak i na přenášení tohoto pojmenování na sídliště vzniklá na jeho břehu nebo v jeho těsné blízkosti; konečně pak tato toponyma mohou přispět k poznání toho, jak byl původně nazýván vodní tok a jak byl v dřívějších dobách chápán jeho průběh. A také jak mohou tato toponyma odvozená od hydronym ovlivňovat i výklad dějin míst, která jsou jimi pojmenována.

František Musil

Historicko-topografický atlas slezských měst

V roce 2011 vyšel historický atlas věnovaný slezskému městu Opole (Opole /Oppeln).^{1*} Jde o druhý svazek řady historicko-topografického atlasu slezských měst (*Historisch-topographischer Atlas schlesischer Städte*), projektu aktuálně zpracovávaného v Herder-Institutu v Marburgu. Řadu monografií, které budou dohromady atlas tvořit, zahájili autoři z Německa i z Polska, kteří na projektu spolupracují, o rok

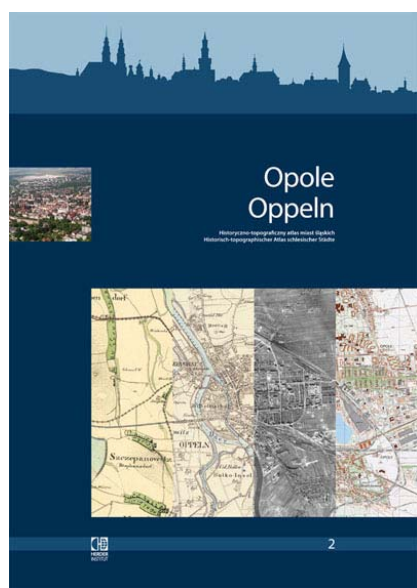
---

²¹ Tyto názory jsou odvozeny především z chybných výše rozebraných údajů Antonína Rezka o rychmburském panství – k tomu srov. pozn. 16 (publikoval je Karel KUČA, *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku* 3, Praha 1998, s. 710 a 715).

²² K tomu srov. *Reliquiae tabularum terrae*, ed. J. Emler (jako pozn. 5), s. 441.

²³ K tomu srov. Emil VORÁČEK a kol., *Luže v dějinách* 1, Luže 2010, s. 44–47.

¹ *Historyczno-topograficzny atlas miast śląskich / Historisch-topographischer Atlas schlesischer Städte – Band 2: Opole/Oppeln*, bearb. Krystian HEFFNER – Wolfgang KREFT, hg. Peter Haslinger – Wolfgang Kreft – Grzegorz Strauchold – Rościsław Żerelik, Marburg – Wrocław 2011, 52 s., 27 map a 46 vyobrazení. ISBN: 978-3-87969-362-7.

práci z oboru dějin měst založených na kartografických a obecně obrazových pramenech.

Atlas se má stát základním dílem pro srovnávací dějiny měst v regionu. Z toho důvodu jsou jádrem každého svazku výřezy z podrobných map v měřítku 1:25 000 (nebo podobném), výstupy úřední státní kartografie, které jsou dostupné jak pro území Polska, tak Německa a České republiky. Jedná se zejména o *Preußische Urmesstischblätter* (kolem 1830), rakouský stabilní katastr a tzv. III. vojenské mapování (kolem 1880), letecké snímky z období Třetí říše (1934–1944) a topografické mapy (včetně *Mapa topograficzna Polski* a *Základní mapy České republiky*). Tyto mapy umožňují studovat jak sídla městského typu, tak kulturní krajinu v jejich zázemí, což je podstatné z hlediska zaměření atlasu, který si klade za cíl u každého z nich popsat „*sídelně topografický vývoj [...] od počátku 19. století do současnosti*“.

² Historisch-topographischer Atlas schlesischer Städte / Historyczno-topograficzny atlas miast śląskich – Band 1: Görlitz/Zgorzelec, bearb. Christoph WAACK, hg. Peter Haslinger – Wolfgang Kreft – Grzegorz Strauchold – Rościśław Żerelik, Marburg – Wrocław 2010, 48 s., 29 map a 41 vyobrazení. ISBN: 978-3-87969-361-0.

³ Zielona Góra, Nowa Sol, Hlohov, Zaháň, Węgliniec, Zhořelec, Bolesławiec, Lubin, Legnica, Jelenia Góra, Szklarska Poręba, Wałbrzych, Bielawa, Świdnica, Strzegom, Środa Śląska, Wrocław, Brzeg, Opole, Nysa, Kłodsko, Duszniki-Zdrój, Kędzierzyn-Koźle, Ratiboř, Gliwice, Bytom, Chorzów, Katowice, Tychy, Pszczyna, Bielsko-Biala a z ČR jsou v projektu Ostrava, Opava a Český Těšín. – www.herder-institut.de/staedteatlas.

V centru zájmu stojí rozšiřování měst, výstavba moderní dopravní infrastruktury a rozvoj sídel v meziválečné době, ...“, jak píší sami autoři.

Urbanistický rozvoj města je přiblížen jak prostřednictvím textu, tak rekonstrukční mapy (velmi inspirativně je pojata její prezentace v on-line podobě). Text sleduje u všech svazků atlasu jednotnou osnovu. Nejprve jsou popsány geografická poloha a přírodní podmínky města; prostor dostanou demografická data, ale důraz je položen na územní vývoj od konce 18. století do současnosti. Tomuto hlavnímu oddílu předchází kapitola shrnující historický vývoj do konce 18. století. Zde jsou, ovšem pouze jako značně zmenšené ilustrace v textu, zařazeny velmi výběrově veduty a mapy z příslušného období. Hlavní část svazku je rozdělena do oddílů, které určily mezníky politických dějin: rozvoj města je sledován v období let 1815–1870, 1871–1918, 1919–1945, 1946–1989 a po roce 1990. Obrazový doprovod opět tvoří veduty, fotografie a plány příslušného města včleněné do textu, které jsou ovšem díky kvalitnímu tisku a formátu A3 dobře čitelné. Jediné, co je třeba z hlediska koncepce textu v atlasu vytknout, je chybějící resumé v angličtině.

Města byla vybírána tak, aby zastupovala různá pro oblast typická sídla (města s převažující rezidenční, tržní či vojenskou funkcí; zemědělská či raně průmyslová centra zaměřená na textilní výrobu apod.). Vzhledem k tomu, že se atlas soustředí na výzkum proměny měst v 19. a 20. století, je hlavní studovanou otázkou proces urbanizace a industrializace související s rozvojem dopravy. Autoři věnují pečlivou pozornost také kvalitativní stránce rozvoje měst: specifickým typům nové zástavby, jakými byly dělnické kolonie, vilovým čtvrtím / zahradním městům nebo novým čtvrtím vycházejícím z teorií národněsocialistického plánování měst. Rozsah atlasu neumožňuje ovšem opustit pole urbanismu ve prospěch studia jednotlivých objektů. I přes nesporně menší množství publikovaných starých map, vedut a fotografií ve srovnání s jednotlivými svazky *Historického atlasu měst České republiky* nabízí *Historisch-topographischer Atlas schlesischer Städte* mnoho dosud nepublikovaných starých map a leteckých snímků a metodologicky představuje jistě zásadní počín v oboru srovnávacích dějin měst. Svojí přísnou strukturou i přeshraničním záběrem je inspirativní alternativou k historickým atlasům měst jednotlivých evropských zemí zpracovávaným pod záštitou *Commission internationale pour l'histoire des villes / International Commission for the History of Towns*.

Eva Chodějovská

**Ludvík Mucha (29. 6. 1927 Ervěnice u Mostu – 13. 5. 2012 Třebotov,
okr. Praha-západ)**

Mám dojem, že jsem byl jeho posledním žákem – v době, kdy jsem studoval (90. léta) a dělal zkoušky z dějin kartografie, už byl v penzi a na přednášky k němu chodili jen dobrovolníci (a bylo nás pomálu...). Přesto mne přednášky pana docenta Muchy doslova nadchly a i později jsem rád poslouchal jeho příspěvky na různých konferencích. Ostatně pan docent byl také lektorem mé první vědecké monografie. Že není plně zdrav, to jsme v posledních pár letech v oboru věděli všichni; stejně tak ale všichni jsme doufali v nějaké dobré zprávy, že se ještě vrátí k přednáškám. Doufali jsme v zázrak, který se nedostavil. Místo toho přišla zpráva, že v polovině května 2012 docent Ludvík Mucha zemřel.

Narodil se v severočeských Ervěnicích – městě, které už na mapě nenajdeme. Gymnázium absolvoval převážně za 2. světové války, kdy už žil v Praze, od roku 1946 pak studoval dějepis a zeměpis na pražské univerzitě. Stal se věrným žákem profesora Karla Kuchaře, který jej v roce 1952 (po kratší praxi ve školství a v nakladatelství Orbis) povolal na fakultu zpět. Interním členem pedagogického sboru na Albertově pak byl Ludvík Mucha více než 40 let; do penze odešel roku 1993 a aspoň externě přednášel někdy do konce let devadesátých. Postupem času také získával vědecké a akade-

mické hodnosti, i když docentem se mohl stát až poměrně pozdě, v roce 1983.

Přednášel matematickou i regionální geografii, kartografii, ale především dějiny kartografie a také toponomastiku, svou vědeckou práci dokázal spojit i se svými koníčky – pomocí studentských prací například organizoval v 80. letech soupis slunečních hodin na našem území. Byl nadšeným filatelistou – jeho *Atlas známkových zemí*, publikovaný spolu s Bohuslavem Hlinkou roku 1984, je dílo jedinečné, vycházející z dokonalé znalosti moderních dějin i zeměpisných reálií – a milovníkem vlajek, ostatně v čele České vexilologické společnosti stál více než tři dekády (1972–2003). Zase takřka dětská vzpomínka: v časopise *Lidé a země* vycházely obvykle cca jednou ročně na předposlední stránce doc. Muchou zpracované informace o nových

a změněných státních vlajkách; v době bez internetu to byl pramen (téměř) k nezaplacení.

Vědecké dílo Ludvíka Muchy bylo zaměřeno hlavně na dějiny kartografie: každý, kdo se zabýval či bude zabývat českými mapami 19. století, jeho práce nemůže minout. Životopisy Jana Felkla, Václava Merklase, Blasia Kozenna a dalších obohatil o četné, mnohdy zásadní údaje, sepsal a zhodnotil jejich dílo. Bohaté znalosti z dějin oboru jako celku pak zúročil i jako autor příslušné kapitoly v učebnici *Geografická kartografie* (R. Čapek a kol., 1991), mezi námi studenty přezdívané „černá bible“; pro ty, co studovali historii, byla právě Muchova část jasně nejzajímavější pasáží z celé knihy. Zasáhl i do historické geografie, byl dlouhá léta členem Komise pro historickou geografii, předsedal tradičním sympoziím „Z dějin geodézie a kartografie“ a v oboru publikoval řadu sice drobnějších, ale přínosných příspěvků. Dlouhá je i řada periodik, v jejichž redakčních radách Ludvík Mucha zasedal.

Na pohřbu Ludvíka Muchy se v břevnovském klášteře sešla téměř celá česká kartografická obec. Jeho manželka, paní Marie Muchová, někdejší odborná asistentka z Pedagogické fakulty UK, která s panem docentem prožila přes padesát let společného života, se zúčastnit nemohla. Zemřela jen několik dní poté.

Sbohem, pane docente. A děkuji za všechno.

Jiří Martínek

11. konference Evropské asociace pro urbánní dějiny a výstava „Historický atlas měst. Evropský projekt pro srovnávací dějiny měst“ v Praze

Na přelomu srpna a září 2012 se v Praze konala 11. konference Evropské asociace pro urbánní dějiny (EAUH).¹ Tradice těchto konferencí byla založena téměř přesně před dvaceti lety v Amsterdamu a komorní zasedání se během doby vyvinulo v několikadenní konferenci, kde jednání probíhá v mnoha paralelních sekcích.² Konferenci a doprovodné akce organizovala Filozofická fakulta Univerzity Karlovy ve spolupráci s Historickým ústavem Akademie věd ČR,³ na doprovodném programu se podílel Archiv hlavního města Prahy, Muzeum hlavního města Prahy a další instituce. Hlavní organizátorkou pražského zasedání byla Luďa Klusáková, coby

---

¹ Podrobněji na oficiálních stránkách konference www.eauh2012.com.

² O zmíněné první konferenci v roce 1993 a o založení Asociace publikovala Luďa Klusáková zprávu ve FHB 16, 1993, s. 378–379.

³ V organizačním výboru zasedali Luďa Klusáková, Jaroslav Miller, Jaroslav Ira a Eva Chodějovská.

prezidentka Asociace. Program konference přilákal do Prahy na 700 odborníků z řad historiků, sociologů, geografů, historiků umění, urbanistů, architektů či archeologů. Jejich země původu (56 států), které se zdaleka neomezily na Evropu, a také tematická šíře navržených sekcí a v nich přednesených referátů ukázaly,⁴ že téma města je rozvíjeno nejen na mnoha vědeckých pracovištích, ale také meziinstitucionálními a mezioborovými týmy badatelů a provokuje stále nové otázky, které jsou řešeny novými přístupy, metodami včetně těch nejmodernějších – tedy nejen komparativně, což byl hlavní přístup zvolený do názvu pražského setkání: „*Cities and societies in the comparative perspective*“, ale také mezioborově. Vedle užitečnosti komparativního pohledu a nezbytnosti interdisciplinárního přístupu ve výzkumu fenoménu města varoval Peter Clark, ve své úvodní přednášce proslovené před konferenčním plénem v Betlémské kapli, před omezováním se při promýšlení otázek s urbánními dějinami spojených pouze na Evropu a apeloval na globální nadhled.

Do programu konference bylo navrženo 153 sekcí, z nichž se 28 realizovalo jako *session* věnující se specifickým úzce vymezeným problémům,⁵ 47 jako *main*

---

⁴ Přišlo 980 paper proposals, finálně bylo přijato a potvrzeno 502 příspěvků.

⁵ S01 A historical view on the development of the sustainable city
 S02 Institutional landowners, rental clusters urban plans and urban society
 S03 Investir le produit de l'impôt urbain: officiers municipaux, élites urbaines, financiers (Moyen âge-XVIe siècle)
 S04 Cultural Workers in the Urban Economy 1850–1939
 S05 Public Goods vs Economic Interests: comparative perspectives on squatting
 S06 Early Modern City Branding: City Guides in Italy and the Low Countries (1500–1700)
 S07 Transnational networks of urban planning expertise in African cities from a comparative perspective
 S08 Urban practise in the age of transition
 S09 Old Regime Urban policy in European and American societies
 S10 Social legibility in the early modern city
 S11 Coming to terms with the built heritage of the postcolonial city
 S12 Revolutionary place-making: How do specific urban places become symbols of contestation?
 S13 Users and Uses of Green Spaces in Cities, 1800–2000
 S14 Urban development of Mediterranean island resort cities in the 19th and 20th centuries
 S15 Leisure Practices and Cultural Life in Southern Europe towns (1840–1950)
 S16 Great exhibitions and cities on the move: a comparative perspective (1880–1914)
 S17 The Grand Hotel and the City: Grand Hotels as Markers of European Urban Culture and Identity
 S18 Panem et circenses: sport venues in modern urban Europe
 S19 Querying Urbanity: South Asian Perspective
 S20 Urban Reform in Germany, the United States, and German East Africa: Comparisons and Connections, 1890–1914

session zaměřené na širší témata⁶ a čtyři coby kulaté stoly (včetně jednoho student-
ského).⁷ Tematická pestrost odrážela přístupy i aktuálně řešená témata, některé sekce

-
- S21 New hometowns: linking modernity and tradition in the aftermath of World War I
  - S22 Performing the Past in Urban Culture, 1900–50
  - S23 The post-war European suburb
  - S24 New Towns East, West, and In-Between
  - S25 Cities of Memories: Aerial attacks of WWII as localized lieux de memoire

- ⁶ M01 New Worlds, New Cities
- M02 The lure of the city 1400-1900
- M03 Shrinking cities
- M04 Cities and rivers – long term development of socio-natural sites
- M05 Historicising the politics of transport and cities
- M06 Multiple identities in an urban context: “cosmopolitanism” versus local belonging in a long term perspective
- M07 Depiction and Construction of the “Other”: Islamic Cities in the Eyes of European Travelers
- M08 Female agency and civil society in late medieval, early modern and nineteenth-century cities
- M09 The Evolution of Medical Provision in European Cities, from the Middle Ages to the Early Nineteenth Century
- M10 Virtual Historic Cities: a laboratory in Urban History
- M11 Approche comparée des petites villes européennes au bas Moyen Âge: bilan historiographique et perspectives de recherche
- M12 La cour et les villes dans l’Europe des XIVe-XVIe siècles
- M13 Violence and the city: Law, Territory and Civic Identity in Ancient and Medieval Times
- M14 Popular politics in the late medieval and early modern town (1200–1800)
- M15 Portraits of the City: Rethinking Methodological Paradigms of Representations of the City
- M16 ‘Economies of quality’ and the ‘material renaissance’. Comparative perspectives on material culture changes in late medieval and sixteenth-century Europe
- M17 Do municipal institutions matter in the early modern period (1500–1800)?
- M18 Civic identity in late medieval and early modern European towns
- M19 Premodern City as Community: Cohesive Forces and Integrative Factors in European Cities to 1800
- M20 The urban parish (late Middle Ages and Early Modern period)
- M21 Crise urbaine, crise sociale, crise des polices? (Europe, vers 1650 – vers 1914)
- M22 Soldiers, traders and engineers. Military and urban society in Europe (1650–1850)
- M23 Routes of commerce and foreign merchants settlements in Mediterranean ports and central European cities: 14th–19th centuries
- M24 Gender and Luxury in the Urban Economy (1700–1914): a European perspective
- M25 Shopping in the city: comparative perspectives on the transformation of urban consumer space and practice in Western Europe and beyond, c. 1700–1900
- M26 The culture of associations: transnational perspectives, 1600–2010

– navazující na předchozí ročníky – bilancovaly určitou etapu studia; motivací části organizátorů sekcí bylo naopak povzbudit výzkum v opomíjených oblastech; někteří odborní garanti se rozhodli přednesené referáty a závěry nad nimi v diskusi učiněné publikovat v samostatných sbornících.

M27 Triumphal Arches and Urban entries: Mutations of an Urban Ritual in Christian Europe (16th–20th Centuries)

M28 Mashup Metropolis: The British Imperial City in Global Context

M29 The Empire, the Province and the Reshaping of Cities in the Long Nineteenth Century

M30 Post-Imperial Urban Ghost Frontiers in Cities of Central, Eastern and South Eastern Europe: Traces, Resilience, Remembrance and Cancellation

M31 Border cities: urban spaces of production and exchange, between separateness and dialogue

M32 What's in a name? How we label peripheral places

M33 Experts, Municipal Leaders and Power in the City, 1750–1950

M34 A Kaleidoscope of Modernity: The Circulation of Knowledge in Early Twentieth-Century Urbanism

M35 Science in the City

M36 Jews and Jewish Districts in European Cities, 18th to 21st Centuries

M37 Cultural transmission and the transformation of urban leisure in Europe and its colonies, c. 1700–1939

M38 Urban networks: between individual and collective

M39 Urban History Politics: Re-negotiating Local Pasts in the Face of 20th Century Turning Points

M40 Towns are made of memory places – towns as memory places of urban life in the 19th and 20th century

M41 Historical character of Town: From Representation to Reuse

M42 Gardens and agriculture in cities

M43 'Rights and Responsibilities': Citizenship in Twentieth-Century Cities

M44 Urban action groups in the 20th century

M45 Home and Social Identity in Twentieth-Century European Cities

M46 Postwar Planning in Transnational Perspective

M47 Cities and the Cold War

M48 Violence in Urban Spaces since the Second Half of the Twentieth Century: Comparative, Transnational and Entangled Perspectives

M49 Everyday life in the socialist city

M50 The city of emotions: Modern cities and people's responses to urban transformations, XIXth and XXth century

⁷ RT1 Medieval & Early Modern Urban Societies

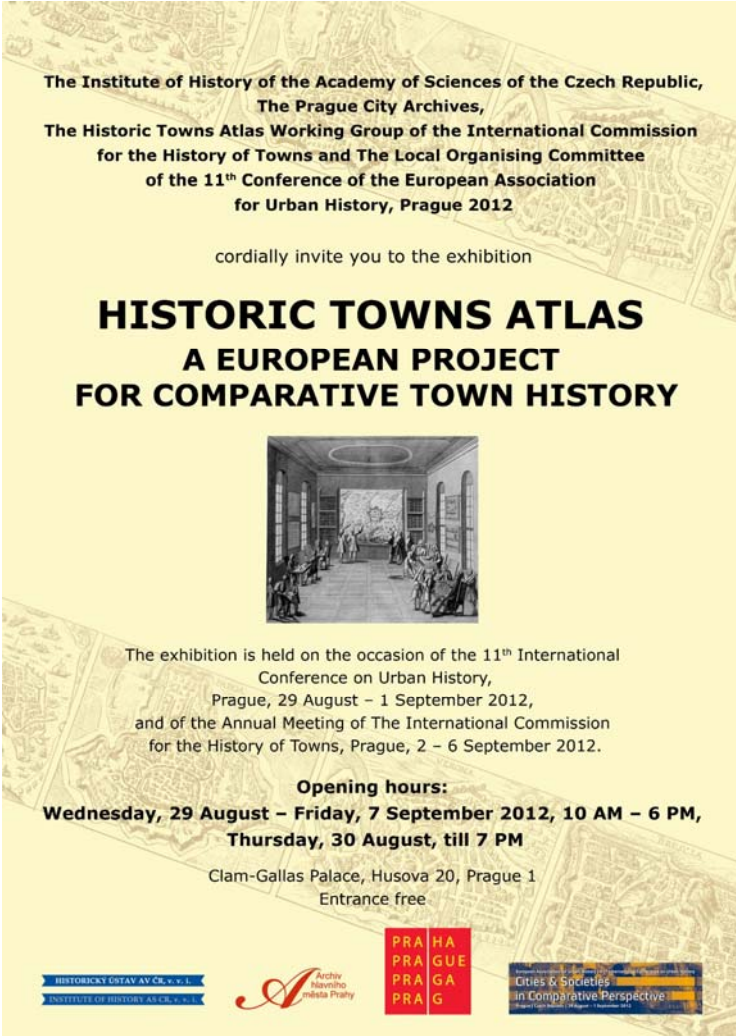
RT2 Modern Urban Societies

RT3 Comparative, Transnational and Globalised Perspectives on Urban History

RT4 Student Perspectives on Urban History

RT5 Ways of Communicating Urban History

Pozornost pořadatelů se soustředila také na doprovodný kulturní program, jehož cílem bylo představit nejen Prahu, ale také mimopražská města. Dvě postkonferenční exkurze nabídly zajímavá, typologicky různorodá městská centra, která mohla účastníkům poskytnout základní představu o českých městech: první možností bylo v seznamu chráněných sídel UNESCO zapsané středověké královské horní město Kutná Hora, druhou pak cesta po východních Čechách s návštěvou Jičína – do unikátní barokní krajinné kompozice začleněného Valdštejnova rezidenčního města – a Hradce Králové – raně novověké pevnosti výjimečným způsobem přebudované v nejmodernější město meziválečného Československa. Velký zájem byl o tematické procházky po Praze a komentované prohlídky právě probíhajících výstav, které přiblížily zahraničním účastníkům místo konání konference detailně z mnoha úhlů pohledu. Odborníci z Filozofické fakulty UK, Historického ústavu,

The Institute of History of the Academy of Sciences of the Czech Republic,
The Prague City Archives,
The Historic Towns Atlas Working Group of the International Commission
for the History of Towns and The Local Organising Committee
of the 11th Conference of the European Association
for Urban History, Prague 2012

cordially invite you to the exhibition

HISTORIC TOWNS ATLAS
A EUROPEAN PROJECT
FOR COMPARATIVE TOWN HISTORY

The exhibition is held on the occasion of the 11th International
Conference on Urban History,
Prague, 29 August – 1 September 2012,
and of the Annual Meeting of The International Commission
for the History of Towns, Prague, 2 – 6 September 2012.

Opening hours:
Wednesday, 29 August – Friday, 7 September 2012, 10 AM – 6 PM,
Thursday, 30 August, till 7 PM

Clam-Gallas Palace, Husova 20, Prague 1
Entrance free

HISTORICKÝ ÚSTAV AV ČR, v. v. i.
INSTITUTE OF HISTORY AS CR, v. v. i.

Archiv hlavního města Prahy

PRAHA
PRAHA
PRAHA
PRAHA

Cities & Societies
in Comparative Perspective

Národního technického muzea, Národní galerie, Správy pražského hradu a další dobrovolníci především z řad historiků, kteří přispěli do doprovodného programu konference svým fundovaným výkladem přímo v terénu, měli možnost diskutovat o konkrétních problémech týkajících se tématu vycházky se svými zahraničními kolegy. Praha a zmíněné cíle postkonferenčních exkurzí se tak na několik dní staly svého druhu laboratoří či místem terénního výzkumu odborníků na problematiku urbánních dějin z celého světa.

Přímo v Praze, v sídle Archivu hlavního města Prahy, v Clam Gallasově paláci byla při příležitosti konference otevřena výstava „Historický atlas měst. Evropský projekt pro srovnávací dějiny měst“, která představila tento projekt rozvíjený od konce šedesátých let 20. století v doposud 17 evrop-

ských zemích. Jednotlivé svazky atlasu poskytují podklady pro komparativní studium dějin města odborníkům, ale také zájemcům z řad veřejnosti. Výběr z pěti set dosud publikovaných atlasových monografií o jednotlivých evropských městech,

jinak dostupných pouze v knihovně Institutu pro srovnávací dějiny měst Vestfálské univerzity v německém Münsteru,⁸ si přišlo prohlédnout 600 návštěvníků včetně účastníků výročního zasedání Mezinárodní komise pro dějiny měst, která vydávání historických atlasů měst zaštiťuje.⁹

Nejen bohatým doprovodným programem sestaveným přímo tak, aby vyhovoval tématu konference, se 11. konference EAUH stala výjimečnou. Na závěr se poprvé v Praze odehrála ve velké aule Filozofické fakulty panelová diskuse, kde Lynn Hollen Lees, Bruno Blondé, Robert Morris a Jaroslav Miller reagovali nejen na teze Petera Clarka z úvodní přednášky, ale především shrnuli své dojmy z konferenčního jednání v sekcích. V diskusi byl pak zhodnocen výběr témat včetně vymezení těch, která by byla vhodná k zařazení do programu následující konference. Ta se odehraje v roce 2014 v Lisabonu.

Eva Choděiovská

---

⁸ www.uni-muenster.de/Staedtegeschichte/.

⁹ O jejím výročním zasedání ve dnech 2.–5. září 2012 srov. zprávu níže.

International Commission for the History of Towns
Commission Internationale pour l'Histoire des Villes
Internationale Kommission für Stadtgeschichte

Zasedání Mezinárodní komise pro dějiny měst v Praze

Každoroční zasedání Mezinárodní komise pro dějiny měst v Praze (International Commission for the History of Towns; www.historiaurbium.org) proběhlo letos v Praze, a to ve dnech 2.–5. září 2012 ve vile Lanna. Uspořádal je Historický ústav AV ČR a organizačně je zajistili členové Komise za českou stranu (Josef Žemlička a Robert Šimůnek ve spolupráci s Evou Chodějovskou).

Na úvodní zasedání užšího kruhu pracovní skupiny Historických atlasů měst (Town's Atlas Group / Historische Stadtatlanten) navazalo plenární vědecké zasedání, jež tematicky do jisté míry navazovalo na loňské zasedání Komise v Sibiu. Úvodem přednesené teze z tohoto zasedání, zpracované Howardem Clarkem, který se pražského jednání nemohl zúčastnit, sloužily současně jako tematický úvod zasedání – zaměřeno bylo na vnitřní město (a jeho topografii) jakožto sociální svět, nebo jinak řečeno prostor či „jeviště“ sociálních vztahů. Nakolik se zvláště pro období od 19. století nebylo možné vyhnout přesahům přes někdejší (a namnoze již jen pomyslné) městské hradby, je zřejmé – ukázkově v případě sociální sondy do urbanistické koncepce vnitřního města a předměstí Stockholmu v posledních desetiletích. Většina příspěvků byla však poměrně silně orientována na městská centra – na otázku domovní držby (jež s sebou nese řadu návazných kontextů počínaje hospodářským postavením obyvatel a konče sociální topografií vybraných částí města či městských čtvrtí), patrocinií městských kostelů (svatomikulášské patrocinium jako indikátor někdejších kupeckých osad, a tedy zárodečných prvků městského urbanismu), k problematice městského prostoru jakožto jeviště sakrální (a potažmo mocenské) legitimizace (procesí ad. církevní svátky, stejně jako pohřby představující modelové případy deklarace kolektivních identit na straně jedné a sebe prezentace jednotlivých společenských i profesních skupin v rámci městské society na straně druhé), a neméně i jeho proměn (v katolickém prostředí např. měnící se trasy rozličných procesí, jež postupně překračují městské hradby směrem do okolní „posvátné krajiny“, v případě měst protestantských dochází k zásadním změnám právě v souvislosti se zaváděním reformace). Také ve světské sféře lze městská centra označit za jeviště reprezentace – městských obcí i tzv. elit městské společnosti (ať již slovem elity míníme radniční vrstvy, okruhy nejbohatších rodů anebo je definujeme ještě jinak, případně kompromisem mezi obojím): svou roli zde hrála především městská centra, prostory náměstí, na nichž se zpravidla nacházely radnice a nejvý-

stavnější městské domy (podobně jako např. při cestách k městským branám). V několika případech došel detailní pozornosti fenomén „míst paměti“ (v prostředí německém, italském i anglickém) a z hlediska komparativního pohledu je více než příznačné, že tento moment prolínal, nebo minimálně byl krátce dotčen i v řadě dalších příspěvků – náměstí, ulice, jednotlivé budovy stejně jako drobná memoriální média v městském prostoru byla nositeli „paměti“ a kolektivních identit po celé Evropě, od středověku až po současnost.

Príspevky byly ve své většině koncipovány jako případové studie, kdy na základě postřehů založených na důvěrné znalosti problematiky v prostředí několika vybraných lokalit bylo možné formulovat obecnější vývojové tendence, a tyto předložit širší návazné diskusi. Ta posléze vyústila v závěrečné generální diskusi, uvedené shrnujícím pohledem na výsledky uplynulého zasedání očima Ferdinanda Oppla, kde se ovšem debatovalo i o směřování budoucích zasedání z hlediska koncepčního (volněji formulované tematické okruhy, jejichž přínosem je mnohvrstevnatý, pestrý pohled na škálu aspektů městských dějin, versus sevřenější koncepce, jež se jeví jako vhodnější z hlediska možností komparativně založené diskuse nad jednotlivými – třeba dílčími, ale vývojově významnými – momenty či fenomény městských dějin).

Zasedání bylo zakončeno exkurzí koncipovanou jako „klášter a město“ a současně „město v krajině“ – cílem byl někdejší cisterciácký klášter Sedlec a sousední královské horní město Kutná Hora.

Příští zasedání Mezinárodní komise pro dějiny měst se uskuteční v říjnu 2013 v Lisabonu.

Robert Šimůnek

Mapping the subject? Reflections on the 15th ICHG Conference, Prague, August 2012

The 15th International Conference of Historical Geographers (ICHG) took place in the Faculty of Sciences at Charles University in Prague in August 2012. The ICHG is in fact a long-standing conference having its origins in the mid-1970s through meetings of British and Canadian historical geographers. Since then it has gone from strength to strength with conferences held every three years, though on the whole the venues have tended to be Anglophone ones. The 15th ICHG, like its precursor in 2009 (in Hamburg), bucked this general trend by being based in continental Europe, and as is so often the case this encouraged participation from those historical geographers based in the host country as well as contributions from its near neighbours. In the case of the ICHG in Prague this has helped raise awareness, to a broader group of international historical geographers, of research trends and themes that

often do not enter the Anglophone geographical literature, giving a measure as it were of the nature of historical geography in central Europe. What this revealed in Prague is the vibrancy of our sub-discipline, as well as its continued innovation and multidisciplinary content.

The conference, through its many themed sessions and discussions, embraced delegates from around the globe, 329 in total. These came from Asia, Europe, North and South America and Australasia, as well as Africa, though the countries most represented by participants (beyond the host country) were the UK, USA, Japan and Germany, perhaps to some extent reflecting the influence of recent ICHGs (in the case of Germany and Japan) and the continued dominance of Anglophone historical geography (in the case of the UK and USA). It might be too much, then, to use the 15th ICHG as a yardstick to gauge the subjects that internationally are currently occupying historical geographers around the world, but even so, the Prague conference programme does at least flag especially those topics of interest current in European historical geography (ie. 212 out of 329 participants), albeit with certain national biases (towards the UK, Germany and Czechia). Here unquestionably there remains a concern for the empirical and material, the traditional pre-occupation for historical geographers over the past fifty years, rather than conceptual and theoretical work. This runs slightly counter to the prevailing tendency among Anglophone studies in historical geography of recent years that has seen a move towards greater conceptualisation, largely influenced by an engagement with post-structuralism. Thus, how often have the names Foucault, Derrida, or Lefebvre been uttered in papers presented at ICHGs in the last decade and a half, as well as in numerous papers and books by Anglophone historical geographers concerned with issues such as mapping, imperialism, and power? The ICHG in Prague, however, provided a useful (and refreshing corrective) to this (over-)domination of a theorised and sometimes empirically under-nourished pursuit of contemporary historical geography.

A concern for the empirical, for the geographical study of historical material, provided the focus for many of the papers delivered at the 15th ICHG. While some focused on particular sites and localities, others dealt with broader spatial scales of the region, the nation, the global; collectively loci for an informative and instructive engagement with broader issues of identity, difference, territory and urbanity, to name but four. The continued interest in historical geography's traditional core subjects, such as landscape, cartography and environment stood out, particularly in contributions from continental European scholars and those from Japan. If there is a (continental) divide in our sub-discipline, it seems to run between the Anglophone and non-Anglophone worlds of historical geography, for generally the UK and North American contributions were orientated more towards individuals and objects and not so much places and localities. The recent 'material' turn in historical geography in the UK and USA has seen, for example, detailed studies ('biographies') of particular

artefacts, or persons, and their movements and encounters over time and space. The focus on the transitory and mobile historical geographies of ideas, cultures and experiences also finds greater favour in Anglophone studies rather than European ones. Why should this be so? And, more importantly, does it matter? It matters in the sense that these conceptual and disciplinary divergences risk historical geography becoming more fragmentary, with different debates and arguments going on – separate conversations in the same room as it were – seemingly unconnected. As an event, the ICHG does help to check some of these differences, and certainly there are advantages in speaking one single common language (even if it is English!) rather than having a cacophony of different voices that can (and do) have the effect of creating barriers in conference programmes and reinforcing national groupings within disciplines. Consequently, the ICHG is genuinely an arena for debate across and between historical geography, allowing some sense of the breadth and depth of the subject to be gained, while recognising differences in approach between Anglophone and non-Anglophone historical geographies. This was certainly the case at Prague.

What then were the major topics of debate at the 15th ICHG? One direction that Anglophone historical geographers seem to be moving in, and one which ties up with their European and Asian counterparts, is environmental history. At Prague, the environment featured strongly in a number of sessions and papers, particularly those on histories of ‘natural’ events and phenomena, and on human-nature relations. Such a focus is perhaps not surprising at a time when national and international concerns (and funding streams) are directed towards measuring and evaluating environmental change. Here, then, is an important global issue that historical geographers can influence and shape through our work, looking to the future through the past. A similar related theme that preoccupied a number of sessions at Prague was ‘heritage’, that is, the presentation of the past both in contemporary and historical contexts. Are these both indicators of the future of historical geography itself; a more applied, empirically-based subject that has the potential to connect with the sciences and social sciences? On the European stage at least these are the areas that have seen most funding activity – and perhaps what the ICHG in Prague is a measure of, if it can be seen as a disciplinary ‘map’, is recognition among continental European historical geographers that accountability of our research is increasingly on the public agenda, which might mean less time reading Derrida and Foucault, and more time spent in the field and archive reconstructing the past empirically through a myriad of techniques that historical geographers are so adept and innovative at using, such as mapping, survey and analysis of qualitative and quantitative information. Whether this emphasis will continue to be seen in 2015, when the ICHG is hosted in London, only time will tell.

Keith D. Lilley

OBSAH

STUDIE

Martin JEŽEK

Dva životy vsi v přemyslovském loveckém hvozdu. Bratronice v raném středověku 239

Two lives of a village located in a Přemyslid hunting forest: Bratronice in the Early Middle Ages

Tomáš KLIMEK

Lokalizace a orientace v terénu prostřednictvím určení směru „od“ v textech českého středověku – historicko-sémantická analýza 253

Localization and orientation in the terrain by way of determining the direction “from” in texts of the Czech Middle Ages – Historical Semantics Analyzes

Martin DOHNAL

Koncept polyfokálních sídel na příkladu vývoje obce Opařany na Táborsku 271

Polyfocal settlement concept illustrated on an example of the village of Opařany (region of Tábor)

Petr ŠAŠINKA

Proměny osídlení na českém území ve 2. polovině 20. století v kontextu zásadních společenskopolitických událostí (s důrazem na vývoj obecního zřízení) 299

The changes of settlement in the Czech territory in the 2nd half of the 20th century in the context of major social-political events (with an emphasis on the development of municipal system)

Michal SEMIAN

Název jako symbol regionu 335

Name as a symbol of region

RECENZE A ZPRÁVY

Paměť krajiny – evidence, dokumentace a popularizace drobných památek v krajině. In margine ediční řady „Paměť krajiny“	355
<i>Jakub Krčák</i>	
Kamenice a Kameničky na rychmburském panství (toponomasticko-historická úvaha)	365
<i>František Musil</i>	
Historicko-topografický atlas slezských měst	373
<i>Eva Chodějovská</i>	
Ludvík Mucha (29. 6. 1927 Ervěnice u Mostu – 13. 5. 2012 Třebotov, okr. Praha-západ)	376
<i>Jiří Martínek</i>	
11. konference Evropské asociace pro urbánní dějiny a výstava „Historický atlas měst. Evropský projekt pro srovnávací dějiny měst“ v Praze	377
<i>Eva Chodějovská</i>	
Zasedání Mezinárodní komise pro dějiny měst v Praze	383
<i>Robert Šimůnek</i>	
Mapping the subject? Reflections on the 15 th ICHG Conference, Prague, August 2012	384
<i>Keith D. Lilley</i>	

POKYNY PRO AUTORY

- Žádáme autory, aby dodržovali následující pravidla citačního úzu:
  - Citace monografií podle vzoru: Adolf KUBEŠ, Dějepis města Třebíče, Třebíč 1874; v případě dvou a více autorů podle vzoru: Rudolf FIŠER – Libor TEPLÝ – Emanuel RANNÝ, Třebíč. Město a čas, Třebíč 1996. Titul a podtitul(y) je vhodné oddělovat tečkou.
  - Citace časopiseckých článků podle vzoru: Pavel ŠTĚPÁN, K výskytu označení barev v místních a pomístních jménech v Čechách, *Acta onomastica* 43, 2002, s. 101–115.
  - Citace článků ve sbornících podle vzoru: Jiří DVOŘÁK, K metodologii sociální historiografie v díle doc. dr. Milana Krýdla (1941–1991), in: *Studie k sociálním dějinám* 8, red. Jana Macháčová – Jiří Matějček, Opava 2001, s. 92–100 (analogicky i v případě cizojazyčných sborníků – po názvu článku následuje „in:“, poté název sborníku, jeho editoři (hg./ed.), místo a rok vydání, a stránky citované studie).
  - V souladu s běžným – a pro čtenáře užitečným – zvykem zahraničním byl pro opakované citace zaveden tento systém: první citace titulu v plném znění (např. Adolf KUBEŠ, Dějepis města Třebíče, Třebíč 1874), druhá a další zkráceně podle vzoru: A. KUBEŠ, Dějepis (jako pozn. ...) – tj. odkaz na poznámku s plnou citací.
  - Periodika a sborníky s ustálenými zkratkami (např. ČČH, ČMM, ČSPS, HG, MHB, PHS, VVM ad.) je vhodné citovat těmito zkratkami; v případech, kdy neexistuje ustálená a v odborné literatuře jednotně užívaná zkratka (např. HT i HusT pro *Husitský Tábor*, ad.), a přirozeně v případě časopisů méně známých (zvláště regionálních) je vhodné citovat titul časopisu/sborníku v plném znění (tj. včetně podtitulu). Analogicky i v případě cizojazyčné produkce.
- Žádáme současně autory, aby ke svému příspěvku připojili:
  - Resumé (v rozsahu 1 normostrana)
  - Abstrakt (v rozsahu 5 – 8 řádků)
  - Klíčová slova (4 – 8)
- Studie nabídnuté k otištění v *Historické geografii* je možno zasílat na adresu redakce (r_simunek@lycos.com).
- Anglická resumé příspěvků publikovaných v *Historické geografii* jsou zveřejňována v rámci databáze *The Central European Journal of Social Sciences and Humanities* (<http://cejsh.icm.edu.pl>); spolu s resumé bude zveřejněna i adresa pracoviště a event. e-mail – žádáme autory, aby k zasílanému příspěvku připojili v tomto směru svůj souhlas.

Historická geografie 38/2. Výkonný redaktor Robert Šimůnek. – Praha: Historický ústav, 2012. – 156 s. [233–388]. (Historická geografie, ISSN 0323–0988). Technická redakce: Miroslava Paulová. Grafická úprava obrazových a mapových příloh: Blanka Šubecová. Překlady resumé: Dr. Marcela K. Perett a autoři.

Jednotlivá čísla je možné objednat rovněž u vydavatele na tel.: (+420) 286 882 121, linka 230, e-mail: nemeckova@hiu.cas.cz nebo zakoupit v prodejnách Knihkupectví Academia (Václavské náměstí 34, Na Florenci 3, Národní 7, vše 110 00 Praha 1; www.academia.cz; www.academiabooks.com).

Distribution rights in all remaining areas: Kubon and Sagner, Postfach 340108, D–80328 München, Germany, fax: 089/54218218.

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in HISTORICAL ABSTRACTS, AMERICA: HISTORY AND LIFE and CEJSH.

